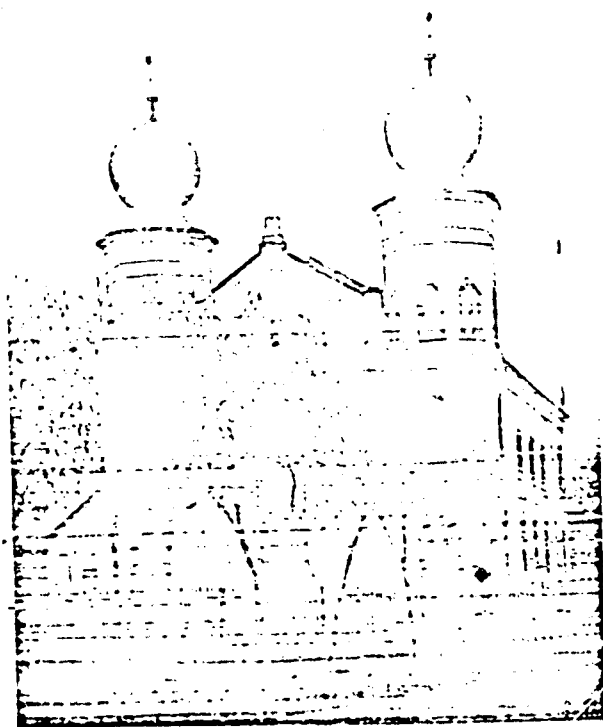

A régi jászberényi zsinagóga.

~~230605~~

112 735

BEVEZETÉS.

A Jászok területe; lakosai. A »Háromas kerületek« megyei rendszerbe foglalása. 1876. XXXIII. t.-c. A jászok mióta neveztetnek filiszteusoknak? Philoistos = ijjász. A Jászság mint kiváltságos terület. I. Károly, I. Mátyás kiváltságlevelei. A török hódoltság alatt laknak zsidók a Jászságban. Heilmann Farkas Wolf élelmező zsidó. Az elnéptelenedett vidékek benépesítése. A Jászság szenvedése Kollonics érsek munkolése alatt. III. Károly és Mária Terézia hívják a zsidókat a jászsági vasutakra. Kászonyi Tamás, jászberényi jegyző fontos kijelentése az idegenek letelepüléséről. Az 1745-i privilégiális okmány. Jászság területrel kizsárolják a zsidókat. József »Bau-Jud« Szolnokon akar letelepedni. Az oklevelek egyikében sincs említve a zsidók távollathatásának joga. Az 1790: XXV. és az 1790: XXXVIII. t.-c.-ek szándékolt összeeszerelése.

Jászság alatt értjük azon területet, mely a Nagymagyaralföld északi részén a Zagyva, Tarna és Tápió vizek mentén¹ terül el, mintegy ezer négyzetkilométernyi kiterjedésben. Lakosai a XII-ik századtól kezdve egészen a legutóbbi időkig, 1876-ig, külön területi kiváltságokat élveztek, amikor az 1876: XXXIII. t.-c. alapján megyei rendszerbe osztattak be. Különös kedvezményekben a szomszéd Kunsággal, helyesebben Kis- és Nagy-Kunsággal együtt részesítették királyaink által; ismételt kiváltságlevelekben vannak felsorolva mindazon előnyök, melyeket e »Háromas-Kerületek« lakossága élvezett. Idők tolyamán a terület nagysága változott helységek hozzácsatolása, illetőleg elvonása által. Legutóbb az említett megyei rendszerbefoglalás változtatott képen, amikor a Jászkunság

¹ Miatán nagy és tartós szárazság idején a Tápió és Tarna, de különösen ez előbbi vize teljesen kiszárad, és zsidó házastársak rituális elválásztása esakis víz partján épült városban történhetik — e területet esakis a Zagyva melletti helységekben adtak ki válóleveleket.

4
területe Szolnok, Heves, Pest és Csongrád megyékhez csatoltattott.¹

A jászság lakosai a jászok vagy — mint okleveleink nevezik — a filiszteusok. Ezen filiszteus elnevezés a 'XIV-ik századtól kezdve általános. A Jászság történetírói igyekeznek kimutatni ezen elnevezés megokolásában, hogy a jászok tényleg a bibliai filiszteusoktól származnának. A dolog erőszakolt. Másutt kell keresnünk a magyarázatot. A XIV-ik század oklevelei mutatják, hogy az időben terjesztik a pápa térítői a Jászkunságban a kereszténységet.² A kunok megtérnek, a jászok pogánykodnak, nem akarnak megtérni: pagani, filistei, melyek, n.iként egykor a filiszteusok, sok bajt okoztak a hívőknek. Hogy a bibliai népek között éppen a filiszteusokat választották a jászok korholásául, ezt is megérthetjük, ha a jász (íjjász) szó rokonértelmét felismerjük a phil-oistos görög íjj-kedvelő szóban.

Azt azonban világosan látjuk, hogy a jászkerület a vegyes-házbeli királyoktól kezdve a legutóbbi időkig kiváltságos terület volt. I. Károly alatt már saját választott kapitányuk

¹ A Jászság helységeit a következőkben állíthatjuk össze okleveleink alapján. (A helységnevek mellett lévő számok azon évet jelzik, melyben az illető helységet lelemlítő oklevél kelt.) Apáti (1438), Arokszállás (1438), Bódogháza (1484), Borsóhalma (1535), Berényszállás (1438), Fövenyszaru (1433), Füged (1427), Fügedegyház (1449), Jákóhalma (1449), Kísér (1409), Kurth (u. o.), Ladány (u. o.), Lantho (1449), Mihálytelke (u. o.), Múze (1427), Necsőegyház (1449), Négyszállás (1300), Szentgyörgy (1425), Szentkozmademjényszállás (1408), Szarvas (1425), Ujfalu (1424), Újszász (1449). A dölt betűkkel jelzetek nem tartoznak jelenleg a jászkerületi rabbinátushoz, viszont újabban idecsatlakozott Jászdósa, Szentandrás, Alattyán, Jánoshida, Alsószentgyörgy, Tarnaórs (ismét elszakadt), Visznek (elszakadt), Egreskáta (elszakadt), Pusztamonostor, Szentimre.

² (Lásd Századok 1916 júniusi számában 372. olda'on). A pápa, XII. János, megtiltja, hogy az újonnan megtérített kúnokat, alachokat, sclavokat túlnagy tized zsarolásával visszarettentsék a megtéréstől... «decimas integras nimis rigorose exegitis, quod neophiti et conversi... a conversione Lnsmedi, propterea retrahuntur.» Hogy a kúnok megtérnek, ezt jelenti 1228-ban a pápának, de a jászok nehezen térnek meg, azt láthatjuk az 1365 június 30-án I. Lajos által kiadott oklevélből, hol mint «Pagani et infideli» szól a «Philistei seu Jasones»-ról; majd IX. Bonifác pápa 1399 április 18-ról kelt rendeletéből, hol sürgeti ezek megtérését. U. o. 531. 1.

vezetése alatt tömörülnek a királyi sereg zászlója alá.¹ Később mind több kiváltságokban részesülnek, a jászok és ezek közé tartozandónak vélik azt is, hogy *színdét nem kötelesek megtérni maguk között!* Mátyás király felmenti a jászokat örök időkre a rendes és rendkívüli királyi adók fizetése alól 1479-ben. Majd 1512-ben kegyúri jogokat kapnak a üliszteusok. Viszont a török hódoltság alatt elnéptelenedő Jászság önállóságát elveszti és mint *hucrum camerae* kezeltetik. Még pedig Ulászló egyik mezejedése uttatja e sorsra a jászokat.²

Hogy a török hódoltság alatt a Jászság területén laktak zsidók, arról sem adatunk. A zsidókra szükség volt ily östermelessel foglalkozó vidéken, hol iparnak nyoma sincs, kereskedelmi cikkekben is nagy a hiány. A zsidók hozzák el a távoli vidékek cikkeit, viszont ők szállítják tovább a gabona fölösleget. Háborús időkben ők a sereg felszerelésének, ellátásának intézői. A nemesség katonáskodott, a jobbágyosság helyhez kötve, szabad mozgásában gátolva, a zsidókra és a betelepült görögökre vár a szerep, hogy helységről-helységegre menve, a megvásárolt gabonát, lovat, igás állatot a seregnek szállítsák.

A török háborúskodások idején mindkét csatázó félnek seregében megtalálhatjuk a zsidó élelmezőket. Így, a török kézen lévő Jászságban a főélelmező tiszt zsidó. A Jászság 1558-ban török fenhatóság alá kerül és egész területét a hatvani szandzsákhöz csatolják. Jászberény, mint központ, külön kerületet = palijet képez és ennek élelmezési biztosa *Heilmann Tarkas Wolf nevű zsidó*.³ Részletesebb adataink nincsenek arról, hogy állandóan itt lakott-e ezen Heilmann, avagy a török sereget követve, valahonnan Törökországból jött városról-városra, útközetről-útközetre. Ha német nevét tekintjük, úgy az látszik valószínűbbnek, hogy Ausztriából származott kereskedővel van dolgunk, ki megnyerte a török „palánkfő” kegyét. A török zsidók spanyol vagy eredeti török neveikről azonnal felismerhetők. Hogy osztrák, avagy magyar területen

¹ I. Gyűjtés: A jászkúnok története III. kötet 463. lap.

² L. u. o. IV. 196.

³ U. o. IV. 26. Mielőtt török kézre kerül a Jászság, Szolnokhoz csatoltatik, melynek erős várát nagy katonasággal töltik meg és már ezeket is Heilmann élelmezi a jászok segítségével.

lakó zsidók igen sokszor kereskednek ellenséges területeken is, — erre számos példát tud a történelem. A török úgy vélte, hogy ő örökre megvetette lábát a megszállott területen, az ellenségeskedéseknek vége, igyekezni kell tehát a szomszédal baráti viszonyba jutni. Ők tehát szívesen látják, ha a régi ellenség alattvalói bizalommal felkeresik területét üzleti ügyeik lebonyolítására. A török Budának pasája gyakran fordul a császárhoz barátságosan, hogy egymás alattvalóinak érdekét védjék, adósságaikat hajtsák be. Ilyen szívesen látott osztrák származású zsidó lehetett *Heilmann Farkas Wolf* is, kit azután itt marasztal a hatvani pasa. Ő azonban rövid ittlét után átmegy a szomszédos Szolnokon székelő császáriakhoz és ott is marad seregszállítói minőségben.

A törökök kitakarodása után a Habsburgok főtörekvése az elnéptelenedett vidékek betelepítése. S ezen igyekezetük közben az idegen telepesek között itt-ott elvegyülő zsidót is békén hagyják új tüzlhelyét felépíteni. A tizenhetedik század második felében, tehát a török kitakarodással egyidejűleg, hazánkba szorult északról és nyugatról nagyobbszámú zsidó. Űgyszólván, kevés kivétellel, ezek a magyar zsidóság ősei, kik ekkor Magyarországra családokként beszállingóztak. A tizenhetedik század közepén a kozák üldözés szorítja Galiciába és hazánkba az orosz zsidókat; az osztrák területekről 1670 körül menekülnek a szigorú kitiltás következtében; végre a morva zsidók is nyugodtabb területre húzódtak a harmincéves háború elöl, hol nem volt kis kereskedésük, zaklatott életük annyi veszélynek kitéve.¹

Amde már a tizennyolcadik század elején a császári udvar oly irányú törekvéseivel találkozunk, mely a zsidók visszaszorítását, terjeszkedésük meggátlását tűzte ki célul. Kollonics érsek szereplése nemcsak magyarelles, hanem époly mértékben zsidóellenes is. A gyér zsidó lakosságot »meglehető nagyszámú«-nak (»In zimlicher Anzahl«)² tartja, kiket rendszabályokkal kell az elszaporodástól visszatartani.

Különösen megszenvedte e korszakot a Jászság.

¹ Büchler: Bpesti zsidók tört. 123. lap.

² U. m. 178. l.

A mindenható Urak az általa kegyelt lovagrendek jóvedelmét minden törvényes és nem törvényes úton növelni akarván — kikiáltotta I. Lipót zilált pénzügyi helyzetét és az ország egyik legjobb búzatermő vidékét, a Jászkunságot, a király nevében eladta, aránylag esekély összegért, a német lovagrendnek Ezek után takarodniok kellett e területről a zsidóknak. Meg csak kereskedni se mertek árúikkal, avagy országos vásáron résztvenni portékáikkal, úgyhogy I. Lipót utódja, III. Károly és Maria Terézia kiváltságlevelökben hívta-hívják a kereskedőket, kalmárokat az országos vásárookra, oltalmat és vedelmet biztatván nekik, csak el ne maradjának a jász-sági vásárokon! Zsidóknak, protestánsoknak egyforma a soruk a Jász-ságban a XVII. és XVIII. században; egyaránt eretneknek tekintik őket.² Buda 1712-ben, Lajtaújfalu

¹ I. Jászberény i. t. város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oltalomszövegek gyűjteménye címu munka 98. oldalán. „Miért is titeket egyetemlegesen és egyenkint kereskedőket, kalmárokat és vásáros embereket és bármely utazókat ezenel biztatunk, biztosítunk és bizonyossá teszünk, miszerint... az országos... és heti vásárookra mindenféle árutokkal, holmitokkal és javutokkal szabadon, bizton... és minden félelem és feltése nélkül személyeteknek és árutoknak... jöjjetek, igyekezzetek és járuljatok és elvégezvén ott minden üzleteteket, ismét haza vagy ahova akartok visszatérhessetek a mi különös pártfogásunk és oltalmunk alatt, mindig sértetlenül maradván, személyetek és holmiaitok. Es akarjuk, hogy ez a piacokon és más közhelyeken bárhol nyilvánossá tétessék és kihirdetessék.”

² Már 1620-ben panaszkodik Jászberény város, hogy evangélikusok csap- és mészárszékot akarnak felállítani, ami megkárosítaná a városi keresma és hű-kimérő helyeket. A nádor, gróf Esterházy Miklós, tényleg megtöltja az evangélikusoknak a csap- és mészárszéknyitást. (Gyárfás: A jászkunok története, IV. rész, 245. lap.) Am nem javul a protestánsok helyzeté még másfél évszázad multán sem. 1765 június 15-én a város felveszi lakosul Fischer Jakab lutheránus szíjjárúólegényt. Három het mulva megjelenik a városi tanács gyűlésén Török János prépost-plébános és előadja, hogy ő... mint Lelky Pásator, azon okból protestál, és áll. nyilván ellenzi, hogy mivel még eddig ezen Nemzetes városban luterana Religio nem volt, feltehető, hogy ezen egvén kezdetet vévén ell szaporodik és feltétezik, hogy a Calviniana Religiónak is gyökeresebb leszen, holott keresztényi buzgóságunk azt hozná magával, hogy az mostan városunkban lakozó eretnekség(et) is inkább keresíteni, kiirtani tartoznánk, nehogy újabb eretnekek be rohanását engednünk kelletnék... Mire

1739-ben rombolja le a területén épült zsinagógát,¹ hogy azután onnan a zsidókat kiűzze. A német lovagrend hatása alatt a városi tanács Jászberényben is inkább a betelepülő görög kereskedőket részesíti kiváltságokban, mintsem zsidókat tűrjön meg területén.² Nem szűnik meg a helyzet, nem javul akkor sem, midőn a végleges eladás jogtalannak minősítették s csak zálogul bírja a rend e területet. Az eladás ellen tiltakoznak egymásután az érdekelt felek. Ezen tiltakozók közül minket különösen a jászberényi jegyző, *Kászonyi Tamás* szavai érdekelnek, ki, — bizonytalanságban szemben a lovagrend szándékolt, szabaddá tételét gátló, rendeleteinek, ezt mondja: *«ezen mostani ellentmondásból kifolyólag régi megbecsült és eddig gyakorolt lehetőség szerint . . . szabad ezen kerületekbe mindenkinek régóta bejönni és kivándorolni!»* Ezen tiltakozás, mely 1702. év májusában hangzott el az összes jász kun városok követeinek jelenlétében, nyíltan mondja, hogy idegenek betelepülése ellen semmi akadály sem volt a Jász kun területén. Ha később mégis kizárják e területekről a zsidókat, az, a lovagrend 29 éves jogtalan birtoklása alatt történik s III. Károly, majd Mária Terézia uralma alatt erősödik meg. — Kiegészíti Kászonyi Tamás szavait a Mária Terézia 1745 május 6-ikán kiadott jász privilegiális okmány egy véletlenül elejtett pontja, mely szerint: *«Előbbemlített Jászok és Kunok kerületeinek . . . szabad legyen, hogy . . . bárhonnan odakerülő jövevényeket maguk közé befogadhassanak és őket a többi lakosokkal egyenlően a köztük fennálló általános és közös terhek viselésére szoríthassák . . .»* A királynő ezen diplomájának magyarázatában, a Jász kun redempciójának alapos megírója, *Kele* úgy véli, hogy *«a Jász kun területén . . . is . . . szabad volt bárkinek letelepedni . . . nemcsak szabad, hanem a török kiűzése után mindenkit szívesen láttak, sőt mesterséges úton is telepítettek . . .»*³

a tanács megköszönvén a főtisztelendő prépost úrnak lelki buzgóságát, Fischer Jakabra vonatkozó határozatot revokálván, azt lakosul be nem veszi . . . (Jászberény városi tanácsülés jegyzőkönyvei 1765 július 6.)

¹ Büchler? i. m. 102. lap.

² Jászberény város tanácsülési jknyv. 1765 jún. 22. 4. pont.

A görögök meghagyatnak a kereskedésükben.

³ Lásd dr. Kele József: A jász kun megváltása 132. lap.

Nem javul a helyzet, mígnem a jászok, megúnván a német lovagrend súlyos ígáját, azt nehéz áldozatok árán feladni akarják. Ők maguk, a jászok lakosok, elhatározzák, hogy szűk vagyonukból kifizetik a lovagrend zálogösszegét, 300 ezer thènes forintot, csak hogy visszanyerjék szabadságukat. Ez megtörténik, a Jászág szabaddá lesz, de már ekkor elhittették itt a vallási intolerancia magvait az idegen urak. Míg az egész országban emelkedik a zsidók száma, a már említett vidék lakosai nyomán, — mert az üldözöttek Magyarországon vélik eltöket nyugodtabban eltölthetni és számuk emelkedik, — a Jászkunság nem enged be területére zsidót. Az 1735—37-iki népszámlálás alkalmával 2595 zsidót találnak hazánkban, mely közül csak 1054 magyar születésű, a többi, tehát 58% ezen idők beköltözőitje. De ezekből egyellenegyet sem találunk mint a Jászág területén lakót. A következő 10 év alatt hazánkba költöző 350 vagyonos zsidó közül sem jut e területre, mint azt elmondhatják az 1749-ben Pozsonyba gyúlt zsidó küldöttek,¹ kik a kivett türelmi adó Malke-Geld² megtárgyalására jöttek össze az országgyűlés székhelyére.

A szomszédos Szolnok város és Hevesmegye sincs jobb véleményvel a zsidók letelepedhetéséről. Bizonyos szolgálatok jutalmazásául kiváltság-levelet kap József «Bau Jud», ki magyar területen akar letelepedni. A budai városi tanács nem fogadja be őt lakosul, mire a Jászággal határos, egyidőben egy közigazgatású Szolnokon akar letelepedni. Szolnokon sem boldogul a városi tanácsul. A kiváltság-levél alapján a szolnoki várparancsnok veszi oltalmába, de Hevesmegye, melynek területéhez akkor «Külső Heves» címmel Szolnok is tartozott, nem hajlandó területén zsidót megtűrni. Ezen korszak kedvezett ugyan néhány kiváltságos zsidónak, sőt a néhány hitközségnek is, de általában Kollonics szelleme volt uralkodó hazánkban. Jó szerencse, hogy nemesünk, főnemesünk minden Bécsből jött rendeletet sanda szemmel, gyanakvó lélekkel fogadtak,

¹ Bernstein i. m.

² U. o. A Malke Geld-ről bővebben.

így a zsidóság elleni intézkedéseket is. Amikor helytartósági rendelet útján kitiltja a városok közelségéből a zsidókat, — nemesaink, nagyrészt önérdékből, de tagadhatatlanul emberies érzésektől is vezetve, megtűrik portájukon nyersterményeik értékesítőjét. Így lassanként a nemesi telkekre húzódik a zsidóság s a városokba csak vásárookra járnak. A mohácsi vész előtt megfordítva volt. A zsidók inkább a városokban laktak s kereskedéseik mellett a regaliai jövedelmeket bérelték. Ennek magyarázata kézenfekvő. A zsidó természetűtől fogva várostszerető lény, ha lehet, nagyobb gócpontokba húzódik. Amint ezt látjuk, ma is a falusi hitközségek elnéptelenedésén, sőt teljes kihalásán.¹ Amíg azután engedték a zsidókat, mint például az Árpád-házbeli királyok alatt, ezek városba húzódtak. Tudjuk, hogy a bányaváros is szívesen látta valaha maga körében a zsidót; pénzverdékben szerepeltek! De a török kitakarodás után, midőn az elnéptelenedett vidékekre a Habsburgok nyugatról hoztak telepéseket, — a városokat német polgárokkal — új meg új kiváltságokkal felruházva — töltik meg. Ezen kiváltságos polgárság nem szívesen látta a hasonló mozgékonyaságú, kereskedéshez nem kevésbé jól értő, zsidó konkurenciát s kiváltságai közé iktatta a városok zsidómentességét. A német lovagrend a maga területét egyenrangúvá igyekszik tenni a többi kiváltságos városokkal s ő sem tűr zsidót a Jászkúnságban. *Ez időből való e területnek a zsidók elől való elzárása! A meglevő 40 oklevelék valamennyiét átolvashatjuk s egyetlen egyben sem találunk még utalást sem arra, hogy a múltban a jászkúnok kiváltságai közé sorozták volna a zsidók távollathatóságát. József nádor 1802-ben átírja a jászok számára évszázadok folyamán adományozott 30 kiváltságlevelet, de egyikben sincs szó a zsidókról. És a jászok mégis ősi jogokra hivatkoztak, valahányszor zsidó akart letelepedni közöttük. Így még 1850-ben is egy állítólagos kiváltságlevelet emlegettek, melyet Mária Terézia adott volna nekik, mellyel megakadályozhatták a zsidók betelepülését. Pedig a jog, melyre hivatkoznak, nem létező valanú, s ők — talán szándékosan — két törvényt összetévesz-*

¹ L. Később 123. lap. a jákóhalmi, jászdósi, pusztamonostori hitközség elnéptelenedését.

tettek, melyek egyike reájuk is: a 25/1790; a másik, amely reájuk nem vonatkozik, az 1790. évi harmincnyolcadik t.-cikk, mely a bányavárosok és csakis a bányavárosok kiemelésével, azok kivételével szabad lakhatást enged az országban zsidóknak.¹ De mit törődtek a jászok törvénnyel, joggal, amikor ők a zsidókat távoltartani akarták! Összekötötték a két törvényt és azt mondták, hogy amint a 25-ik cikkben együtt említetik kiváltságuk a bányavárosokéival, úgy együtt vannak ők a 38-ik cikkben is a kiemelt bányavárosokkal! Hogy ez a tények elferdítése, azzal ők nem törődtek. A fő az volt, hogy a zsidót tényleg sikerült a lehetőség szerint távol tartani maguktól.

De csak a lehetőség szerint. A zsidókat, bármennyire is haragudtak reájuk, nem bírták nélkülözni. Mária Terézia uralkodásától kezdve nyomon követhetjük a zsidóknak a Jászságban való szereplését, miután azokról, úgy a helytartótanács oklevelei között, mint a Jászság székhelyének, Jászberény városnak tanácsi végzéseik között gyakorta esik szó.

¹ L. tovább 43. lap.

I. FEJEZET.

A Jászságban kereskedő zsidók 1750-től 1850-ig.

A) Mária Terézia és II. József alatt.

A zsidók kereskedésének megszorítása. A bõrrel való kereskedés. Vonatkozó országos rendeik. A jászberényi szijjártók és vargák a zsidók kereskedése ellen fordulnak. A város teljesíti kérelmüket. Pusztamonostoron és Hevesben laknak a Jászságban kereskedő zsidók. A nemesi telkek és a zsidóság. A görögök harca a jászszági kereskedelemért. A Háromas-kerületek is a zsidók ellen foglalnak állást. Abrahám zsidó Bernát görög elleni panasza. Pálinkát szállít Abrahám közmegelegedésre. A zsidók pálinkán kívül még bõrrel és ócskavassal kereskednek. Oesterreicher Mózes. A zsidók kontraktusainak erejét nem védi a város. Mária Terézia alatt gyér a kereskedő zsidó a Jászságban. Izrael Jakab. Abrahám pozsonyi zsidó. Hadzsi Demeter, a görögök védője. A görögök félholtra verik Izrael zsidót. Sperl Abrahám. Hers Dávid. Mandl Abrahám. A pozsonyi zsidók.

A zsidóknak az országban való szabad kereskedését gyakorta megszorítások alá vették, jóllehet, nélkülök nem bírtak boldogulni Európa egy államában sem az ország pénzügyi helyzetének alapos hátránya, sok helyütt visszafejlődése nélkül. All ez főkép Magyarországra, ahol középosztály egyáltalán nem volt, mely a jobbjágy által a nemességnek, papságnak termelt gabonát értékesítette volna. Nem volt, aki ezeknek fejében távoli vidékek árúját járatlan utakon, kétes biztonságu vidékeken, félreeső falvakba elvitte volna. Erre csak a zsidó volt alkalmas! A zsidó, aki ugyanoly megadással tudta túrni hajlott vállán vitt butyrot, a pandúrörmester nádpálcáját, útcagyerekek hahotáját, mint amilyen készséggel, rátermettséggel adta el a gróf teményét, intézte pénzügyeit. A zsidó megállta helyét mint ócskavas-, rongyszedő, mint (a gazdasági

kerdésében úgynevezett) tandler-kereskedő; és megállta helyét széles látókörével, számérzékével mint kapitalista, mint a tőke értékének, erejének mérlegelője. Ezt tapasztalhatjuk majd a Jászágban kereskedő zsidóknál is.

Lattuk hogy a III. Károly által alapított *helytartótanács* (1727) rendeletei több ízben korlátozták a zsidók szabad mozgását. Még egy esztendői működése után már ráér, hogy a zsidók ügyeivel foglalkozzék.¹ 1724. június 26-án kiadott rendelete értelmében a zsidóknak bányavárosok körletében, 7 méterrel belül, sem lakniok, sem tartózkodniok nem szabad. Sőt még tovább megy a helytartótanács intézkedéseiben, amelyekben megparancsolja a rabbiknak, hogy hirdessék ki hitzsorosaik körében, hogy ők bört semhol sem vásárolhatnak.

A bőrrrel való kereskedés kérdése állandóan napirenden van. Hazánkban az állattenyésztés mindenkor meglehetősen nagy volt, a nyersbőrökkel való kereskedés tetemes hasznot hozott. A falusi, tanyai fogyasztó potom áron adta el a timároknak a juh-, borjú- és marhabőröket. Midőn azután a külfölddel kereskedelmi kapcsolatban élő zsidók kivételre vásárolták össze az árút, tetemesen nagyobb árért, mint az itteni timárok, vargák vásárolták azt és a nép természetesen szívesebben adta nyers termékét a jobb árat kínáló zsidóknak, — akkor egyszerre megindult a mozgalom a háttérbe szorított iparosok részéről, a zsidóknak bőrrrel való kereskedésük betiltása iránt. Torvényeink, a legrégebb századoktól kezdve, külön foglalkoznak a nyersbőrökkel való kereskedés módozataival. Amde, változnak az idők; az 1659-ik évi 70. t.-cikk úgy intézkedik, hogy az ország honosainak elővásárlási joga van az idegenek előtt (. . . indigenis regni jus in easdem praeemptionis salvum, et integrum maneat), kik csak vásárok idején vásárolhatnak bört, különben a megyék alispánjai vagy a helyi hatóságok elikobozzák azokat (. . . dempto nundinarum tempore . . . Cutis . . . ne-praematur, sub confiscatione earundem, per vicecomites comitatum, vel locorum magistratus peragenda.). Mikor azután reájött a kormányhatóság, hogy ez a törvény csak

¹ L. M. Zs. Sz. 1892. 396. és kk. Es L. Corpus iuris Hungaria ed. Márkus.

a céheknek kedvez, de nem a termelő parasztság és nemességnek, — a céhek ezen elővásárlási jogát 1715. évi 79-ik t.-cikkkel törlik. Viszont a helytartótanács említett rendelete úgy értelmezi a törvényt, hogy a *zsidók idegenek*, kiknek csak bizonyos, meghatározott vásáridőben szabad *börrel* kereskedniök. Ez ellen ismételtén *felfolyamodnak a zsidók*, minek eredményeként elérik, hogy a tanács 1736 máj. 19-én új rendeletet bocsájt ki: Ha a zsidók és külföldiek vásár idején kívül akarnak valahol *bört venni*, úgy jelentkezzenek a helység tanácsánál, vagy a bírónál s azután háborítatlanul vásárolhassanak.¹

Ezen megoldással nem voltak megelégedve a *Jászberényi szíjjártók és vargák*. A városi tanácshoz 1750-ben folyamodványt nyújtanak be: *a Zsidók által börrel való kereskedéstől leendő el tiltások eránt*. A városi tanács, mely a német lovagrend birtoklása óta mindig hajlott a zsidók elleni határozatok hozatalára, az 5-ik számú 1750-ről kelt jegyzőkönyvi jelentése szerint, *teljesíti a szíjjártók és vargák kérelmét*. (Jászberényi tanácsülési végzések 1750. év, pagina 53.).

A Jászságba járó, kereskedő zsidók a szomszédos Hevesben laktak, még pedig két helyen: Pusztamonostoron és Hevesen. Az 1735-37-iki általános népszámlálás a Jászságból zsidót egyáltalán nem jelent, ellenben nagyobb számú zsidó lakóst talál Hevesben.² Ugyancsak nagyszámú zsidó kereste fel áruival a Jászságot a pestmegyei Aszód és Zsámbék községekből. Különösen Pusztamonostoron húzódtak meg a zsidók, kik a környékben kereskedtek, miután az nemesi telek volt, a Tassy-családé, kik megtűrték közelükben a zsidót. Ez általános szokás volt Magyarországon, hogy nagyobb helyiségek közelében, miután a városi lakosság nem tűrte meg a zsidókat kebelében, nemesi telkeken telepedtek meg, ahová éjszakánként visszatértek nehéz, nappali fáradásaikból.

Mária Terézia uralkodása alatt harcra kél egymással a görög és zsidó faj, hogy a Jászságban kereskedhessen. Előbb ügylátszik, hogy a görögöknek sikerül végleg kiszorítani a

¹ Diamant: A magyar zsidók történetéhez a múlt században. M. Zs. Sz. 1892. 396.

² L. Aczádi: A magyar zsidók 1735-ben. Imit-évkönyv 1897-ben.

zsidókat, s a Háromas-kerület egyaránt állást foglal a zsidók távollattartása mellett (Jászberényváros, tanácsülési jegyzőkönyvek 1700.). De már 1762-ben egy bizonyos Ábrahám nevű zsidó azt kéri, hogy a görögök ócskavassal ne kereskedhessenek a város területén. A tanács Ábrahám zsidó kérését pártfogolja és kitiltja Jászberényből Bernát görögöt. (Jegyzőkönyvek u. o. 187. és 189. szám alatt.). Ez az Ábrahám zsidó kedvelt és tekintélyes kereskedő volt ez időben. Valószínűleg azonos azon Ábrahámmal, kivel két esztendővel későbbben a város szerződést köt pálinka szállítására. (Tanácsülési jegyzőkönyvek 60 1704.).

A tanácsülési végzés sok tekintetben jellemző, azért szóról szóra közlöm: „Ábrahám aszódi zsidóval újra a Pálinka adminisztrációja iránt alku tétetvén, az alku tavali mód szerint megmarad, úgy, hogy minden akóért 5 torintot adunk neki; hanem 9 akó ráadással tartozik. Azonkívül a pálinkás hordót itt, az Aszokon, amidőn csapra vétéik, tartozik mindenkör meg tolni.” (Idézett jegyzőkönyv hatodik pontja 1764. évi október 31-ikén.).

A pálinkaszállítás igen szép haszonnal járható üzlet volt, mert a város maga kezelte monopoliumszerűen a városi italméréseket, így évenként tekintélyes mennyiségű szeszt vásárolt. Hogy mennyire megfelelt Ábrahám a szállításnak, azt onnan látjuk, hogy már ismételtelen övele köt szerződést a város. Viszont nem minden érdekesség nélkül való a kilenc akó ráadáspálinka kikötése sem, mely az üzlet simább lebonyolítását segítette elő.

A zsidóknak a Jászságban való kereskedését egyelőre e háromféle áruba látjuk kimerülni: a nyersbőr-, ócskavas- és pálinkában! Ügylátszik, hogy a nép inkább velük kötött ügyleteket, mintsem a mindenkép betelepíteni akaró görögökkel. Mária Terézia zsidóellenes intézkedései eleinte — legalább is pár esztendeig — kevés figyelemben részesülnek. Míg a háború nagyobb gondjai foglalják el a bécsi körökét, kevés érkezésük van a zsidók elleni hájszára. Előbb az örökösödési harc (1740—42), majd a hétéves háború (1756—63) súlyosabb kérdés volt, mintsem a városi polgárságnak zsidók elleni kicsinyes áskálódásai. De amint elül a harci zaj, előről kezdődik a régi nóta. Ezuttal nemcsak a zsidók, hanem a protestánsok ellen is.

Tudott dolog, hogy a protestánsok helyzete a XVIII-ik század közepén s második felében hazánkban csaknem türehtelen volt. Templomaikat bezáratták, sokat katolikus templommá avattak, egyházközségeiket feloszlatták, választásaikat minden aprólékos dologba balekapaszkodva megsemmisítették, még szabad lakhatásukban is akadályozták.

A jászberényi városi jegyzőkönyv is élénk tár egy ily képet. Egyet a sok közül. Az, hogy a városi tanács küldöttségileg tiszteleg a nádornál, hogy tiltsa be a protestánsoknak a mészár-és csap-szék állítást, mert ezt a város monopóliumként kezeli, — ez még hagyján. (A népboldogító szövetségi eszme már akkor is kísértett!) De, hogy a nár egyszer lakósul bevett Fischer Jakab bádogost törüljék a lakók sorából, *mert* a luterana religiót követi, — ez már élénk fényt vet a városi tanács gondolkodására. (Jászberény tanácsulési jegyzőkönyvek 139—142/1765.) (Lásd a 7. oldalon levő jegyzetet.)

Bizonytal a zsidók ügyét sem kezelték sokkal jobb indulattal. Oesterreicher Mózes zsidótól kölcsönhitelt kérnek berényi lakósok (avagy talán csak árúhitelt), aki csak oly feltétel alatt hajlandó hitelezni nekik, ha írásbeli kontraktust kötnek az ügyletről. Mily meglepetéssel fogadhatta Oesterreicher a városi törvényszék egyik határozatát, mely szerint a tanács a lakósokat a zsidók kontraktusának implementumára hivatalos úton nem fogja szorítani. (U. o. 19—79/1772. sz.) Holott hazánkban bármely vidék törvényszéke, ha annak területén nem is lakhattak zsidók, de az ottaniakkal kötött törvényes követelesek igazoltattak, úgy azoknak érvényt szereztek. Ámde a bölcs jász tanács valósággal a *levélölés* rendszerét akarta feljuttatni.

Nem is találkozunk a következő tíz évben, egész a királynő haláláig, okmányainkban, jegyzőkönyveinkben zsidó nevekre. Nemesak hogy a mindenütt — bányavárosokat kivéve — megengedett házaló kereskedéstől tiltattak el, hanem még az országos vásárokról is kiszorítottak.

Amint II. József császár trónralép, az egész országban enyhül a zsidók helyzete. A császár 1781 máj. 13-ikán sajátkezüleg ír az udvari kancelláriákhoz a zsidók ügyében és fel-szólítja a hivatalt, hogy azok helyzetének javítására vonatkozó

javaslatait egy éven belül nyujtsa be. (Magy. kanc. lev. 2102 1881). A dolgok kedvező fordulata, az erdélyi és a magyar kancelláriai jelentések jóindulatú hangja, felbátorítja a zsidókat. A jászkunvidéki zsidók azt kérik, hogy ezentúl ők is bátran járliassanak vásárookra (Magy. kanc. 2686/1783).¹ Mindenfelől előterjesztik a zsidók sérelmeiket. A megyékben a legjobb indulattal véleményezik a zsidók ügyeit, a felvilágosodás, a kiváltságok elleni harc mindenütt öröndetesen terjed, csak a Jász-Kun kerületek tanácsa nem tartja hasznosnak kereskedésüket, melynek indokolásait a helytartótanács elfogadja (9466 84).²

Mindazonáltal enged Jászberény város tanácsa és szemben a tíz év előtt hozott határozattal, 1782-ben intabulálja Izrael Jakab zsidónak egyik berényi lakósnál lévő adósságát (Tanács-ülési jegyzőkönyvek 311/1782). Ugyancsak elfogadja s peres útra tereli Abrahám pozsonyi zsidónak ez előbbi után pár nappal később, Párvey Pál berényi termelő ellen beadott kontraktusát. (334 1782). A következő években élénk lesz a zsidóknak szereplése. Az említettekén kívül többször találkozunk Sperl Abraham (97/1885), Izrael zsidó (226 4886 ; 316—329 1786) és még több (névtelenül) »pozsonyi zsidók» nevével. (229/1786).

A görögök és zsidók közötti versengés mind nagyobb méreteket ölt. A görögök védője Hadzsi Demeter tekintélyes kereskedő, a zsidók érdekében Izrael Jakab aszódi zsidó jár el a városnál. A kölcsönös irigység végre botránnyá fajul. A görögök meglesik a városba jövő Izraelt és félholtra verik. Nagy esődület támad, az esetnek sok szemtanuja akad, kik azután a városi törvényszéknél mondják el mindazt, amit láttak. (U. o. 329 1787.) Így hálálta meg Hadzsi azon szivességet, melyet neki Izrael árak hitelezésével, nyujtott. (226/1786.)

Bármennyire is igyekeztek a görögök a Jászság területén kereskedő zsidókat távoltartani érdekkörüktől, a nép mindazonáltal szívesen adja áruját a zsidónak és vásárol is tőle. II. József uralma előkészítője volt egy jobb jövőnek, mely bár késett, — a nagy francia forradalom minden kisebb kérdést háttérbe szorított, — de a helyzet javulóban volt.

¹ L. Marczali: A magyar zsidók története II. József korában.

² U. o. M. Zs. Sz. 1884.

112 7.

Bj. A zsidók helyzetének általános javulása.

II. József harca a kiváltságok ellen nehezen megy, mert erőszakal történnek a rendelkezések végrehajtásai. Az 1792-iki országgyűlés és a zsidók. A regnikoláris bizottság. A jázságban pörösködő zsidók Mózes Ábrahám és Morgit Aser. Sugár József és Panner Salamon gyapjúkereskedők. A «Grémiumok» harca a zsidók ellen. A jázsberényi kereskedelmi kamara véleménye a zsidókról. A görögök uralomrajutása. A gyapjútermést egyetemlegesen veszik a zsidók. Hoffer Sámuel györgyei zsidó. Sternlicht Izrael és társai. A város szabályzata a zsidók kereskedéséről. Rosenfeld József megveszi a marhabőröket. Lakhatott-e Jázsberényben Hirsch Löw Jász nevű talmudista 1817-ben? Pusztamonostor, Alattyán, Jánoshida és Kerekudvarban lakhatnak zsidók. Zsidó éjjeli menedékek. Depositoriumok. A görögök ismét támadják a zsidókat. Weisz Mojzes. Weiszberger József pöre Biró Urbán ellen. Kaufmann Albert Hersch. Beck Dávid. Deutsch Mátyás.

II. József eszméi egyetlen pont körül mozogtak: Hare minden oly kiváltság ellen, melyek útján néhányan emelkednek s többen jogtalanul elnyomatnak! Amde II. József erőszakos módon igyekezett keresztülvinni, minden átmenet nélkül, az ő progresszív intézkedéseit és ez nagy ellenhatást szült. Így látjuk ezt a zsidók ügyében tett intézkedéseinél is. A császár nem akarta szaporítani a Magyarországra letelepült zsidók számát újabb telepítések által, de a már ittlakóknak emberségesebb életet igyekezett biztosítani. Ezért megszüntette a szabad királyi városok kiváltságait és a kancelláriai jelentések értelmében könnyít a zsidók helyzetén.¹ Amde, amint a császár behunyja szemét, több városban, hová a császár engedélyével letelepedtek, nyilvánosan megtámadják a zsidókat, üzleteiket fölforgatják; sok helyütt még életük is veszélyben forgott. Ezen állapotok csak rontották a zsidók helyzetén, a császár táradozásai, ügylátszott, e téren is, veszendőbe mentek.

Mégis a francia forradalom szele Európászerte érezette iótékony hatását. Az egyenlőség utáni vágyódást nem lehetett kiirtani a lelkekből. Az 1791-iki országgyűlés 38-ik törvénycikke föltétlen a zsidók mellett foglal állást, utasítván azon helysége-

¹ U. o. 359. lap. Kancell. rend. 3902/1783.

ket, melyek így kiűzték a zsidókat, jöllehet ott előbb már lak-
tak zsidók, hogy engedtessek meg számukra a visszatelepülés.

A Jászságban kereskedő zsidók számára ugyan kevés,
vagy semmi újat sem hozott a törvény, de most már a honi
zsidók nem is akartak részleges engedményeket, hanem orszá-
gosan akarták javítani helyzetüket.

Évégből az 1792 május 22-én megnyílt országgyűlés elé a
magyarhoni zsidóság megokolt törvényjavaslatot nyújtott
be, melyben a zsidók állapotának országos rendezését kívánták.
A javaslat 9 pontból állott. A 2-ik cikk ezen beadványban azt
kéri, hogy mint minden más polgár és lakosnak ezen király-
ságban, úgy a zsidóknak is szabad legyen, egyik, helységből a
másikba, egyik városból, véghelyből és faluból minden külön
helyhatósági engedély nélkül a másikba utazni és ott, ameddig
tartszik, tartózkodni. Szabad legyen a királyi szabadvárosokba
határvárosokba, falvakba ugyanazon feltételekkel, mint más
polgárnak, a zsidóknak is letelepedni és a földesúr engedélyével
házakat és földeket venni, bérelni és birtokolni.¹

A képviselőház bizottságot küldött ki ezen törvény tárgya-
lára. A bizottság (regnicoláris deputatio) 1792 november
12-ikén kezdte meg tárgyalásait, melyen József nádor elnökölt
és gróf Haller József volt az előadó. A bizottság jóindulatúlag
kezeli a zsidók ügyeit, törvényjavaslatot készít, melyben a
bányavárosok kivételével mindenütt szabad kereskedést en-
gednek a zsidóknak; a királyi városokban pedig, erre meghatá-
rozott utcákban, még lakhatást, házvételt is engedélyez. A bolt-
nyithatás azonban nincs utcához kötve, azt a nemzsidókhoz
hasonlóan üzhetik a kiváltságos városokban is. Megjegyzi a
bizottság, hogy nyilvános hivatal viselést, szavazati jogokat
nem ad a zsidóknak.

A javaslat nem emelkedik törvényerőre, a közbejött francia
háború megakadályozza annak országgyűlési tárgyalását. A
Jászság ismét nem nyitotta meg kapuit a zsidók előtt. A francia
háború költségeinek fedezésére mindenfelől felajánlják adomá-
nyukat a zsidók, a Jászságból természetesen nem érkezhetik
zsidótól pénz.²

¹ Low i. m. 14. lap.

² A francia háb. adományozóinak listájában.

A XVIII-dik század utolsó tizedében különben is ritkábban kerülnek zsidó nevek a jázsági oklevelekbe. Háborús idők nem alkalmasak a házaló kereskedésre. Mindazonáltal két érdekes adatról értesülünk: egyik, hogy a jászberényi törvényszék dönt két zsidónak egymás elleni perében, másik pedig, hogy a pálinka-, nyersbőr, ócskavas- és pénzkölcsonzó-üzletek mellé egy újabb ág is csatlakozik: a gyapjувásárlás. A pörösködő zsidók neve Mózes Ábrahám és Morgit Áser, a gyapjувásárlással foglalkozó Sugár József (U. o. 92 1791). Sugár Józsefnek segítőtársa e téren Panner Salamon. A jegyzőkönyvek nem adnak felvilágosítást arról, hogy ezek mely városból valók. Hosszabb pöre van még ez években Mandl Ábrahámnak is Bosnyák Antal ellen, kinek birtokát a bíróság a hitelező javára intabulálja (553 1794).

A XIX-dik század első éveiben a kereskedelmi kamarák fordulnak országszerte a zsidók ellen.¹ A nemzsidó kereskedőknek kényelmetlen vetélytárs volt a nálánál fürgébb, kisebb igényű, tehát kevesebb haszonnal megelégedő zsidó. Hol a „Gremium”-ok adtak be kérvényt a zsidók ellen, hol meg a zsidók folyamodtak a császárhoz a kamarák túlkapásai ellen. A kiváltságos területek kereskedelmi kamarái főképp a házaló kereskedés ellen fordulnak. Tudniillik ezek okozzák nekik a legszembetűnőbb károkat. A házaló zsidókat külföldről kiűzött gonosztevőknek nevezi, orgazdáknak, az ifjak erkölcesi aláásóinak. Ezért a házaló kereskedést teljesen meg kell szüntetni.² Buda, Pest, Trecsén és Nagyszombat városok tanácsai, a kamarák véleménye alapján, a zsidókat kiűzendőknek véli. Ugyanígy gondolkodik a jászberényi kamara is, melyet most már teljesen a görögök kerítenek hatalmukba. Ily kereskedőnevekkel találkozunk Jászberényben 1803-ban: Michalides, Dzián, Sismis, Avakumovics, Szerafin, Hadzsi, Dezmond, Morzál, baltoskereskedők. (Tanácsulési jegyzőkönyvek.) És ezek akarják, mint idegeneket, a zsidókat távol tartani a város területéről. Az iparoscéhek listájában sem találunk magyarabb nevekre ez ősmagyar helységben: i rajzejmajer (!) lakatos, Weiss Gott-

¹ M. Zs. Sz. 1912. 244. ap. Richtmann cikke.

² Löw. i. m. 52—53. l. p. Acta comitorum 138. kk.

mid asztalos, Venczel Hermann kőmives, Spatz Antal apotecarius, Schenbach sarkantyús, Krakovitzer serfőző, Ubrik Daniel timár, Krazelits gombkötő, Grumbert kötélgyártó, Sauter zsemlyesütő. A chirurgus Gottwill János, vendéglős Winglmeier és kávéházas Höfstetter. (U. o.) Így alakul Jászberény város iparos és kereskedelmi kamarája; ezek külföldről jönnek, mint a zsidók s megélni akarnak a helybeli kisbirtokos parasztság között, mint a zsidók és mégis ugyanezek habározzák el az ő gremiumi üléseiken, hogy a zsidót távoltartják az ősjászterületről.

A város közönsége azonban csak a zsidók letelepülése ellen van, de nem bejáró kereskedésük ellen. Sőt a következő években kiad egy rövid, de konkrét formájú megállapítást a zsidók szabad kereskedéséről. Már 1803-ban összeállnak a juhászgazdák és a város fenhatósága alatt egyetemlegesen adják el az évi gyapjútermelést. A szerződést a városi jegyző készíti, nyilvános tanácsülésen bemutatja és a gyűlés Hoffer Sámuel györgyei zsidóval köt kontraktust a gyapjúeladásról. (U. o. 204/1803.) A már eddig is kereskedni járó zsidók között új nevekre is akadunk (Salamon Beck és Mendel Mandl. 415/1804. és 373/1805), nehogy a város helyénvalónak láttá a civódó görögök és zsidók között rendet teremteni.

A görögök ugyanis azzal támogatták zsidóellenes mozgalmaikat, hogy a zsidók nem járulnak a városi közös terhek viseléséhez. Erre Sternlicht Izrael és három más zsidó megjelenik a jászberényi városházán és kéri, hogy: «tisztelettel instálnak, hogy nekik a Házonként való kereskedés, Esztendőként és fejenként fizetendő 4 frt taxa fizetés mellett megengedtesse». Ez történik 1805 évi febr. 6-án (181. sz. jegyzőkönyv.)

A város végkép állást akarván foglalni a zsidók kereskedésének ügyében, elhatározza, hogy egy-egy zsidó minden hónapban csak egy hétig kereskedhet a város területén. Jöttét, valamint távoztát a bírónál jelenteni köteles. Ezen egy-egy heti kereskedésért fejenként 90 kr.-ral kell hozzájárulni a közterhek viseléséhez.¹ Mintegy negyedszázadig ez a szabályzat határozta

¹ Szóról-szóra az 181/1805-iki jegyzőkönyv. Az Instansoknak megengedtetik, hogy ezután is minden hónapban egy hétig (fejenként fizetendő 90 kr. taxa mellett) folytathassák a városban szokott keres-

meg a zsidóknak itteni kereskedését. (Némelyek szerint napi 17 kr-t kellett az itt tartózkodó zsidónak a jázság területén fizetni, — de nem tudom, hogy ezen állításnak mely oklevélben van forrása.)¹

Amint a gyapjút együtt adják el Hoffer györgyei zsidónak, úgy most már a marhabőröket is egy megbízható embernek akarják eladni. A város tényleg megerősíti Rosenfeld József aszódi zsidónak a helybeli árendásokkal a marhabőröknek kivitele eránt költ kontraktusát. (Tanácsülési jegyzőkönyvek 183 1809 sz.)

Ugyanez évben Mandl Ignác, ugyancsak aszódi zsidó, a gyapjút akarja megvenni, de nem sikerül egyezsége lépni. (291) Mandl Ignácnak egy más vállalata sem sikerül. Folyamodványt nyújt be a városhoz, hogy itt pálinkát mérhessen. A város e kérését nem teljesíti (378 1810). Hogy miként gondolta Mandl ez árusítást, nem tudhatjuk; de valószínűleg nem letelepedést kért, csak egy bizonyos mennyiségnek a kiárusítását. Ez a kereskedelmi viszony azután állandó jó marad. Rosenfeld, aszódi zsidó, még 1814-ben is vásárolja a bőröket, melyeknek párjáért 20 forintot ajánl. (Jegyzőkönyvek 33/1814.) A városi köpince borszükségleletét Ungár Salamon gyöngyösi zsidó látja el. Midőn egy alkalommal nézeteltérés keletkezik közte és a városi boradministrator között, a tanács utasítja a boradministratort, hogy barátságosan egyezték ki a gyöngyösi zsidó kereskedővel. (246/1816.)

Bármily kedvező is volt a nép és a zsidók közötti érintkezés, az mégsem valószínű, hogy itt 1817-ben talmud tudományokban jártas kereskedő lakott légyen.

Szófer Mózes responsumai között előfordul bizonyos Hirsch Löw Jász nevű ember kétszer is (I. kötet 82., II. kötet 60.). Bacher Vilmos ezen Jász melléknevet úgy magyarázza, hogy az illető jászberényi lakos volt. Ez nem valószínű. Még ha a »jász« tényleg geográfiai családnév is, akkor is inkább azért viselték, mert e vidéken kereskedtek tulajdonosai, de nem

kedéseket, kötelesek lévén mindenkor idejöveteleket és elmeneteleket alkalmatosságával magokat a bíróságnál bejelenteni!

¹ Richtmann idézett cikke. M. Zs. Sz. 1912. 109. lap.

mert ezen — tiltott területen — laktak.¹ Van ugyan a jelenlegi jászkun területről egy responsum Szófer Mózesnél, de ez a Kunságban, illetve annak határán lévő Tiszabeő városban lakó Jákob Beer Tiszabőről szól (I. 164. V. 53. 1823-ról). Ez azonban inkább volt lehetséges, mert az említett helység sok ideig nem tartozott a jászkunsághoz, másrészt arról tényleg vannak adataink, hogy a kun kapitány a Kunságban hallgatólag itt-ott megtűrte kedvelt zsidáját.²

Közben Európaszerte szabadmozgást nyernek a zsidók. Baden nagyhercegség 1809-ben, Poroszország 1812-ben, Bajorország 1813-ban és Dánia 1814-ben ad szabad lakhatási és költözködési jogot a zsidóságnak.

A magyarhoni zsidók az 1825—27-iki országgyűléstől várják helyzetük javulását. A gyűlés a liberalizmus jegyében hivatott össze 13 évi absolut kormányzás után és ezért sokat vártak tőle a zsidók. Amit még eddig soha nem tettek, most, az országgyűlés megnyitása után pár héttel, állandó bizottságot alakítottak, melynek kötelessége telt volna a parlamenti küldötteknek állandó informálása állapotainkról. Tizenhárom magyar vármegye és Horvátország zsidóinak együttes gyűlése 8 tagú bizottságra bízta ügyeinek képviselését. Ezek magyar és latin nyelven szerkesztett beadvánnyal fordultak az országgyűlés tagjaihoz, hivatkoztak a magyar nagylelkűsége, mellyel Európában legelőször — 1791-ben — kezdtek foglalkozni a zsidók ügyeivel, a további intézkedésekben is kéri a törvényhozók jóindulatát. Reámutatnak azon szomorú körülményre, hogy ma rosszabb helyzetben élnek a magyar zsidók, mint egykor a XII-ik vagy a XV-ik században.

A zsidók igyekezete ismét hiábavaló volt; nem is foglalkozott a megnyílt országgyűlés beadványukkal. Sőt. Midőn a 1831-iki regnikoláris deputáció elkészíti a Ház elé terjesztendő, a zsidóság ügyeit némi jóindulattal kezelő javaslatait, különvéleményt jelentenek be ellene a szabad királyi városok és Horvátország, úgyhogy még az 1836-iki diétára sem készül el az ügyük. Várniok kell még néhány esztendő, míg kívánságaik csak részben is teljesülnek.

¹ Bacher: Századunk elejéből. M. Zs. Sz. 1892. 701.

² U. o.

A Jászságban kereskedő zsidók ezalatt mind közelebb jönnek lakni a központhoz, Jászberényhez. Négy helység nyitja meg előttük kapuit a közvetlenül szomszédos megyékben, mindössze 10—20 klm. távolságban. Ezen helységek: Pusztamonostor, mely Hevesmegyéhez, Alattyán és Jánoshida, melyek Pestmegyéhez, végre Kerekudvar, mely Külső-Szolnokmegyéhez tartozott. Mindegyikében hitközségek keletkeznek, de tagjai, a zsidó kereskedők, egész héten át távol vannak otthonról. Némelyike éjjelre hazatér, sokan az éjjelt lopva vagy nyíltan a Jászságban töltik. Egész rendszeres zsidó éjjeli menedékek keletkeznek, hol pár krajcárért fekvést kaptak a házaló zsidók. Majd később, hogy ne kelljen áruikat magukkal vinni nap-nap után ki a városból, be a faluba, helyiségeket béreltek Jászberényben árucikkeik beraktározására. Családjaik ugyan még nem laktak a városban, de raktáruk itt volt s ők maguk is itt-ott a városban megháltak. Pár hónap alatt észrevették a görögök a zsidók halk beszivárgását s teljes erővel hozzáfogtak visszaszorításukhoz. Nem rettennek vissza a zsidók fortélyos kizsárolásától és áruik erőszakos elvevésétől sem. (496. sz. jegyzőkönyv. Tanácsülési végzéseik 1838.)

Általában nem nagyon védte a város a zsidók ügyét s a rajtuk esett sérelmeket enyhén bírálta meg. Midőn az egyik monostori izraelitát, Weisz Mojzest, megtámadja az utcán Varga István nevű jászberényi paraszt, föbe veri és száz forintot «loroz» tőle. — a bíróság elutasítja a panaszost, mert nincs elég bizonyítéka, mellyel a tényt bizonyítaná. (U. o. 1122. sz. és 1170. sz.) Épen ily lanyhasággal intézi a tanács Német-Deutch Áron alattyáni zsidó panaszát Kirschhoff János árendás ellen, elutasítva őt, mert csak pusztai vallomás alapján akarta adósát elmarasztalásra köteleztetni s tanut nem tudott állítani. (1181. 1837.)

Nagyobb érdeklődést keltett Weiszberger József gyöngyösi zsidónak Bíró Urbán ügyvéd elleni hosszú pere, mely erős diemina elé állította a jászberényi bíróságot. Tartozott ugyan az említett Weiszberger zsidónak bizonyos Herengei József nevű jászberényi lakos 375 forinttal. Weiszberger ügyvédnek adta át követelésének behajtását. Az ügyvéd, Bíró Urbán tényleg behajtja a tartozást, de az összeget elkölti és nem

akarja megfizetni Weiszbergernek (203/1838). A bíróság elmarasztalja az ügyvédet és a tartozást földjére és házára bekebelezi. (Bírósági végzés 825/1838). Bíró Urbán továbbra sem fizet, jól tudva, hogy a zsidó itt nem vehetvén meg földjét, házat, tehetetlen lesz ellenében. Amde Weiszberger sem hagyja jussát s a bíróság által elrendelt árverésre elküldi jó szomszédját, a gyöngyösi kéményseprőmestert, ki meg akarja venni az adós árért az ügyvéd úri házat és szőlőjét. Bíró Urbán nem számított ezen fordulatra s nagy ügygyel-bajjal az árverés folyamata alatt szedte össze a 375 forintot s kérte az árverés becsümtetését. (135/1839. sz. 51. 6. 140.)

A bíróság előtt tárgyalt pörök mind nagyobb összegekről szólnak. Így *Kaufmann Albert Hersch* alberti-i zsidó 2000 frt.-ban egyezik ki Böhm József helyi lakóssal, kinek birtokát, illetőleg árúit zár alá vette. (786/1839. sz. 52. 1. 136.) Nagyobb összegről szól *Beck Dávid* árendás zsidónak Czuppán Márton elleni pöre (1069/1837. sz. 51. 4. 156.). Épen így *Deutsch Mátyás és Márton* alattyáni izraeliták Borbély Antal özvegye iránti keresete. (536/1837. sz. végzés. Irattár 51. fők. 3 csomó 119. szám.) *Karpelesz* Salamon gyóni izraelita 1230 frt.-ot követel Balog Józsefnétől. *Beck Dávid* szentmártonkátai és *Bernát Dávid* aszódi zsidók Pethes József helyi előkelő nemes elleni pöre intabulatióval végződik s a zsidók tanáccsalanak, mert Senki nem akar résztvenni az árverésen, ők maguk pedig nem vehetik meg az ingatlant. (1439/1845. sz. 54. 2. 177.) Mindenestre tekintélyes összegről lehetett szó, ha nemes ember portáit tábláztatta a bíróság.

Szűkkeblúséget tanusított a jászberényi tanács *Rosenthal* Zsigmonddal szemben, aki Táncczos István birtokára kér betáblázást. A tanács összeül és kimondja, hogy előbb meg kell tudni, hogy nem tartozik-e az adós helybeli keresztény polgárnak s azok hitelösszegét fedezi-e előbb a birtokállomány? Es csakis akkor, ha még marad fönn érték a birtokból, — akkor engednek a kesskeméti zsidó betáblázás iránti kérvényének! Ma aligha vizsgálná a bíróság, hogy van-e másnak táblázási joga? (191/1839. sz.)

Míg az országgyűlés a zsidók helyzetének javításával foglalkozik, addig a jászsági magisztrátus, bizonyul ismét a görög

kereskedők befolyása alatt, a zsidók kereskedésének korlátozásán dolgozik.

Az 1839-ben összeült országgyűlésen a legmesszebbmenő jóindulattal tárgyalták a zsidók ügyeit. Az elfogadott törvényjavaslat valóban liberális alkotás volt. Amde a főrendek megnyirbálták az alsóház határozatait: nem voltak oly bőkezűek a jogok adományozásában, a kiváltságok szüntetésében. A bécsi köröknek még a mágnások változtatásai sem voltak elegendők. Többek között a megszegyenítő türelmi adó fizetése alól sem mentettek föl. Az eredmény az 1840. évi XXIX-ik törvénycikk, mely hivatva volt az ország területén szabad mozgást biztosítani a zsidóknak. Ezen országos törvény ellen kilenc esztendeig sikerrel harcol a jáász főváros.

C) A Jáászág harca az 1840: XXIX. t.-c. ellen.

A jáászberényi tanácsosok nem engedik be a zsidókat, bár állami törvény megengedi a betelepülést. Schenfeld Ábrahámot elverik. A tanács a nádorhoz fordul a zsidók ellen. A boltosok veszik reá a várost e lépésre. A nádor visszautasítja a boltosok kérését és szabad áruhalatást engedélyez. A zsidók bolthelyiséget kérnek. A város örökre és mindenkorra visszautasítja a zsidók kérését. Depositoriumot próbálnak tartani. A görög kereskedők a depositoryum tarthatás ellen fordulnak. A honosítási törvény tárgyalása. A jáász kun követ a zsidóság ellen foglal állást. A jáászági zsidók helyzete mégis javul. Ejjelen át 10 krajcárért bennalhatnak. Spitzer bérlí a necsói pusztát. Monostoron laknak zsidók. Spitzer résztvesz a magyar hadseregnek való szállításban. Betörtönzik. A szabadságharc alatt kevés kereskedelem van a városban.

A XVIII-ik század első évtizedeiben Európaszerte megtörténik a zsidók polgárosítása. Franciaország, Poroszország, Bajorország, Báden és Dánia után a magyar országgyűlés is szabadiakhatást, kereskedést és iparüzést, sőt a földbirtokszerezést is lehetővé akarja tenni a zsidóknak. A kiváltságok szűnőfélben vannak, az emberi jogok terjedőben. De a Jáászág, mint valami állam az államban, nem akarja beengedni területére a zsidókat. Ennek oka a zsidók elleni általános elfogultságon kívül még az is, hogy e területen különös sikerrel vetették a lábukat a görög kereskedők és ezek igyekeznek távoltartani

a vetélytársakat. A jászberényi «Gremium» tagjai nagyrészt görögök, mint nevük is mutatja és ezek döntő befolyást gyakoroltak nemcsak a városi tanács határozataira, hanem az országgyűlési követek «utasításaira» is. Már Mária Terézia uradma alatt határozatot hoz a jász-kun-distriktusi gyűlés, még pedig a jászberényi Gremium beadványa alapján, hogy tiltakozik a zsidók lakhatása ellen, nemkülönbén a zsidók házaló kereskedése ellen. Épen így ismétlődik ez II. József alatt is. Mikor azután a jász-kun kerületek követküldési jogot nyernek (1792.), igyekeznek e véleménynek érvényt szerezni az országgyűlésen is. A jász-kun kerületek küldötte a szabadságharc utánig, mint látni fogjuk, csaknem mindig a zsidók elleneseinek táborában volt.

Amíg az országgyűlés többsége a zsidók ellen foglalt állást, addig nincs különvéleménye a jász-ságnak. Amikor az 1840. XXIX. t.-c. szabadlakhatást és kereskedést biztosít nekik, megindul az ellenük való harc. Otthon a Jász-ságban csak úgy, mint az országgyűlésen.

Már 1840-ben bíróság előtt panaszolja Schensfeld Ábrahám pusztamonostori zsidó, hogy midőn árújával a városba jött, megtámadták őt s «leányával gorombán bántak». (867. sz. jegyzőkönyv.) Ez azonban az ellenszenvnek csak kicsinyes megnyilatkozása. Sokkal alaposabb munkát akartak a városok polgárai végezni. Pozsony, Székesfehérvár, Jászberény s még néhány város a törvény visszavonását kéri, vagy legalább is: «a városoknak további kiváltságot nyújtani a zsidók beözönlése ellen».¹

A jászberényi kereskedők egyenesen a nádorhoz, mint a jász-kunok legfőbb bírójához fordultak, kérve őt, hogy lakhatást egyáltalán ne engedélyezzen a Jász-ságban, a hetivásárokon pedig — a mennyiben megengedhető — a zsidók csak olyan portékát árúlhassanak, melyeket a helyi görög boltosok nem tartanak! A nádori székben azonban oly férfi ült, aki nem hallgatott kicsinyes érdekekre, hanem az igazság és törvény alapján állva, minden eléje került ügyet jóakarató tárgyilagossá-

¹ Bernstein i. m. 16 és 57. l.

gal bíralt meg. Ugyanazon nádor, ki 50 évvel ezelőtt elnököl a zsidók helyzetének javítását célzó regnikoláris deputáció ülésén. Ezen bizottság a legjobb indulattal tárgyalja a zsidók ügyét és kidolgozott javaslatai teljes költözködési és kereskedési szabadságot akar adni a zsidóságnak. A nemes gondolkodású nádor valóban II. József szellemi örökösének tekinthető. Így történt ez a jászberényi boltosok folyamodványánál is. Hogy azonban a jászkunok kiváltságait, melyek még életben voltak, némiképp figyelembe vegye, véleményezés végett visszaküldi a boltosok kérését a kerülethez. A fenkölt lelkű nádornak, bár azonnal megvolt a véleménye ez ügyről, ámde be akarta tartani a szokásos hivatalos formákat is. A kerület azután ismét továbbküldi a kérést a jászberényi városi tanácshoz. A tanács úgy véli, hogy a boltosoknak igazuk van: csak olyan áruval kereskedhetnek a zsidók, melyek helyi kereskedőktől meg nem szerezhetők! A nádorhoz visszaérkező ilytartalmú vélemény, nem befolyásolja annak higgadt ítéletét. Leír a városhoz és közli velük, hogy a zsidóknak *szabad árúllatást engedélyez*, tehát minden korlátozás nélkül. A város kénytelen-kelletlen tudomásul veszi ezen leiratot, de a jövőben minden eleje kerülő zsidóügyben a legkérelmetlenebb ellenszenvvel viselkedik. A kérdéses folyamodvány aktái a következők: I. Tanácsülési határozat Jászberényben, 1842-ben:

1159. A helybeli Boltos kereskedőknek fenséges Nádorispány Ur Eő császári és királyi Főhercegségéhez benyujtott és onnan a f. é. 1427. sz. alatt a jászkerületeknek tárgyaltatás végett leküldött abbeli folyamodások, melyben kített okaiknál fogva a zsidókat a heti vásároknban egyedül olatén portékákk árulhatására szoritadni kéri, melyek boltjaikban nem léteznek, a j. kerületek f. é. 2511. sz. végzésének értelmében ezen tanácsal közöltetvén

minek következtében: Részszerint folyamodók a folyamodványban előterjesztett eléggé fontos okaiknak figyelméből, részint a heti vásároknak a zsidók részéről minden neműekben szabadossá tételét bizonyára származandó különbséle következményeknek tekintetéből és egyéb közös érdekek hízetéből is kívánatosnak találván és pedig érdekének meőlőzésével részéről ezen tanács odanyilatkozik — miszerint a zsidók a

heti vásárokbani árulás, ha tovább megengedtetik is, egyedül oly árúneműekre terjesztessen abbeli szabadalmok, melyek egyébként itten meg nem szerezhetők — mely végzésbeli nyilatkozás a tekintetes j. küldötségnek (9) küldessen meg.

Csakhamar megérkezik a nádori leirat a kerülethez, melyet az továbbit.

1082 1843. A tettes kerületeknek f. é. 2399 sz. alatti azon végzések mely szerint Nádoji királyi leirat, melynek értelmében a zsidóknak a heti vásárokbani szabad árulás megengedtetik ahhoz való alkalmaztatás végett megküldetik felolvastatik. Sept. 4.

Szögál tudományul — a piartz hasznának bérlőjével Tudomány végett közölni rendeltetvén — Egyébb iránt tanácsbeli Szele Gábor és Eördög András urakra bizatik a piarezon a koesi és a gyalog árulókk rendezése, arról készitendő teivnek jóváhagyás végett bemutatása mellett — mely végzés az illető küldötségnek adasson ki.

— — — — —
Az első visszavonásnál nem áll meg a város s egymásután utasítja vissza a zsidóknak a nádori határozaton felbátorodott kéréseit:

1146 1843. Buck Márton, Schwarz Jakab, Blau Gábor, Spitzer Ignác, Buck Gábor, Bernát Erlik és Viller Istvány izraeliták a végett folyamodnak, hogy miután a hetivásárban árulás nekik megengedve vagyon, nehogy a sátorhelyekért egymásközött civódnok kellessen — részekre kinek-kinek bizonyos taksa lefizetése mellett Sátor helynek való helyek leletlessenek ki. Okt. 27.

Sátorhelyeknek egyesek részére való kimutatásának országon és nem heti vásárokbani lévén helye — a szerint miután a heti vásárokbani megjelenő Izraeliták és egyéb sátor alatt árulóknak a hely mutatva vagyon a heti vásárokbani megjelenők között egyek a másik előtt nagyobb juss formálás a vagy követelésnek nem léte tekintetéből — folyamodók kérésének helyt adni nem lehet. — mely végzés a folyamodóknak adasson ki.

Ezek után a zsidók azt kéri, hogy a város bolthelyiségeit avagy magánlakásokat üzletnyitás céljából adjanak át számukra. A kerület kérdésére így felel a város:

1179/1843. A tek. nem. ker. azon végzése 2390 sz., mely arról, hogy a közönségek és privátusok boltjaikba a Cursus folyama alatt Izraelitákk bebocsájtathatása megengedtesen a vélemény követeltetik — felolvastatván

melynek következtében ezen tanácsi testületnek számos, jelen alkalommal azonban ismételten elő sorolni feleslegesnek látszott okoknál fogvást elhatározott véleménye marad — a zsidókat akár privátusok akár közönségek boltjaiknak haszna bérelhetésitől nem csupán a jelen Cursus folyama alatt, hanem *mindenkorra és örökre kizárni* és kizárottaknak mint tekinteni, mint tartani. Mely végzésbeli nyilatkozás Helyettes kapiány t. Pethes Mihály urnak adasson és küldessen meg.

Tehát a városi tanács nem csupán a jelen béreltet folyama alatt, hanem mindenkorra és örökre kizárni akarja a zsidókat, kiket már országgyűlési törvény hazánkban szabad költözködési joggal ruházott fel.

Ezen merev visszautasítás kellemetlenül hat a zsidókra. Azt hitték, hogy a törvényben biztosított jogok lassanként a gyakorlatban is valóra válnak. A csalódás talán nem érte őket egész váratlanul, de mindenesetre tartózkodásra bírta őket. Más úton próbálják meg a városi árulás megkönnyítését. Legnagyobb nehézség abban volt, hogy a minden hetivásárra árút kellett behozni a szomszéd faluban lévő lakóhelyükről és a vásár multával a megmaradt árút ismét visszahordani kellett helyiségükbe. Ezen nagy ügyel-bajjal járó és fáradságos munka sokakat visszatartott a jászszági kereskedéstől, minek viszont a helyi görögök örvendtek. Végre a bejáró zsidók úgy oldották meg a kérdést, hogy a városban parasztházaknál, ládákban tartották portékájukat, valami csekély díjat fizetve a megőrzésért. Ez a módszer igen jól bevált. Mind többen követték az első példáját, tekintélyes árumennyiséget adtak el a zsidók, többet, mint az itt lakó kereskedők. Fokozta még a zsidók hitelezése is a vételkedvet, melyről panaszlólag szólnak a helyiek: Nagy a lukszus, és sok a hitelbe vásárlás! Amint jutatára jönnek a görögök az őket fenyegető veszedelemnek, mely az ügyesebb vetélytárs felülkerekedésében rejlik, azonnal hozzáfognak régi helyzetük megerősítéséhez.

Előbb is a vásári kirakodónál elfoglalják a zsidók már megszokott helyét s őket oly messzire lakoltatják, hogy a vevőknek valóságos fáradságukba kerül a hozzájuk férkőzés. Azután bepanaszolják a városnál, hogy a zsidók magánházakban nagymennyiségű árút tartanak elrejtve s így kijátszák a városnak a zsidók lakhatása elleni határozatát. Kérik, hogy ezt a város szüntesse meg. Amennyiben pedig a nép titokban mégis orizné a zsidók árúit, mert . . . *„a lakosság és a kereskedő izr. nép között időnként nagyobb és nagyobb . . . viszonyos állás eszközöttetik».* (718 1845. sz. jegyzőkönyv.) . . . úgy arra is büntetés tétessék, aki helyet ad az árúnak és az is, aki elraktározza árúját. A büntetés nagysága példás legyen, mert helybeli polgárok érdekének megvédéséről van szó. Tényleg, ily értelemben határoz a város; 25 frt. büntetés jár a zsidókra, ennek fele az árú őrzőjére. Midőn bizonyos Spitzer Ignácnak az árúját megtalálják s feljelentik őt a tanácsnál, a büntetést teljes nagyságban kiszabják rá. Erre a zsidók a kerülethez fordulnak a tanácsi végzés ellen, de a kerület is tilosnak véli a depositórium-lerakodóhely tartást (jászkúnerületi végzések 3286/1845.). Amidőn pedig továbbra is titkolt helyeken több izraelitának holmiját megtalálják s a nép mindenben azok mellé húz, szemben a görög kereskedőkkel, ezek ismét úgy nyilatkoznak, hogy a zsidóknak a hetipiacra való megjelenését eltörlendőnek véli (Tanácsülési végzés 718, 1845.). Az ügynek aktái a következők: 1844, 845. Tanácsülési jk.

A helybeli boltoskereskedők közönségesen folyamodásbeli érzékeny panaszai ömledézései mellett kérések támogatására felhozott ok képeni azon igazságaiknál fogva, miszerint a városokbani első helyek az árulásra nézve a vidékiek előtt ország-szerte a helybelieket illetik, azért esedeznek, hogy a heti vásárokbba megjelenni szokott Izraelitákk és Sáfányosoknak a piarcsi téren árulási helyek a boltok alóli tér rendeltessen, továbbá az Izraeliták a lerakodó helyek tartásáról az erészben teljes felsőbbi, úgy kerületi végzések és intézkedések nyomán és értelmében büntetés mellett gátolassanak. 1844. jul. 6.

Méltánylást érdemelvén a folyamodó kereskedőknek kéresek — mivel gyakorlat szerint kétségtelen miszerint a helybeliekeknek a Vidékiek előtt árulásra nézve elsőségek általános,

az érdemből kérésekhez képest az ... Izraelitáknak ... sátorhelyül városháza előtti Téren való kúttól lefelé a keresztnak nyuló tér rendeltetik. Mi továbbá a lerakodó helyeknek tartástóli eltiltatását érdekli a panaszlott Zsidóknak e részben lévén már a mult esztendei 2400 sz. alatti utasító végzése a tens Kerületek a hivatkozott végzés tartalmánál fogva a kérés részére nézve azon rendelés tétetik, minél fogva, a mely vidéki kereskedő heti vásárokba árulás végett megjelenni szokott és multával a vásárnak portékáit magával nem viszi, az olyan büntetésképen annyiszor, amennyiszor 25 vtf. fizetésében elmarasztaltatik, a lakósok közül pedig azok, kik portékás kereskedőknek helyet adni bátorzkodnak, mint a közrendelésnek, általhágói tekintetnek és mint olyanok szintén büntetésül 12 frt. köteleztetnek mely végzés tétessen közönségessé ... mely végzés Piarcz Birónak adassék ki.

A görögök addig szimatolnak, míg egy zsidót törvény-szegésen érnek :

Tanácsülési jegyzőkönyvek 889. sz. 1844. évről. A helybeli boltos kereskedők közönségesen folyamodásbeli azon előterjesztések mellett, hogy bátor az Izraelitáknak helybeni lerakodó helyet tartani a nagymélt. helytartó kir. magy. tanácsnak parancsa következtében a T. Kerületek által is megtiltatott még is mit sem adva a felsőbbi és a Nemes Tanácsnak közönségessé tett végzésére, azoknak ellenére Spitzer Ignázt Izraelita Teke Pálnál, három ládakat, teli portékákat tart. kérvén, hogy a nevezett Izraelita, mint is a felsőbbi parancsoknak ellenszegülő, a megszabott büntetésben elmarasztalva büntetessen. 1844. Jul. 20.

Főbiró Úrnak szóbeli előadásával igazolva lévén a folyamodó kereskedőknek panaszbeli kitételek annyiba, amennyibe a panaszlott Izraelita Spitzer Ignáznak fizetéses utáni Teke Pálnál három ládája portékája találtatik. Annálfogva bepanaszlott Izraelita Spitzer Ignázt, mint is közönségessé tétett Felsőbbi tilalom ellenére portékaival helyben veszteglő, és a végett larakodó helyet használó a 25 vt. frt. büntetés-pénznek. Panaszlott Teké Pál ellenben mint is a közhírül tétett rendelés ellenére a panaszlott Izraelita portékáinak helyt engedetlen magaviseleséért a megszabott 12 vtf és 30 kr büntetési pénznek

megfizetésében elmarasztaltatik avégre főbírónak, Komáromi János úrnak kiadasson.

A görög kereskedők áskálódása, hazugságon alapult, amint erről a következő okmány értesít:

28 1845. Tanácsülési jegyzőkönyv.

Felolvastatott a Tettes Ns. kerületek f. é. 3285 sz. alatti azon rendelkezések, melynél fogva a kérdésbeli lerakodó helynek be nem valósodása miatt a folyamodó Izr. kereskedők a Ns. Tanácsnak elmarasztaló végzése alól feloldoztassanak. 1844. decz. 21.

Tudományul szolgál, adasson ki a főbíró úr Komáromi Jánosnak a 'hoz való alkalmazkodás végett.

Ezek után a zsidó kereskedők lerakodóhelyet kérnek:

137/1845.

Felolvastatik a Tettes Ns. kerületek a m. é. 3286 sz. alatti azon intézkedések, melynek értelmében a folyamodó Izr.-nak abbéli kérések, mely szerint lerakodóhelynek engedelméért esedeztek nem teljesítetett.

1844. decz. 16.

Szolgál tudományul. Egyébiránt ezen kerületi végzés a'hoz való alkalmazkodás és az illető Izr.-nak tartalmáruhi értesítések végett főbíró Komáromy János úrnak adasson ki.

A görögök ismét vádaskodnak a zsidók ellen.

162/1845.

A helybeli boltoskereskedők közönségesen hivatkozván a Nádori kerületi kegyes intézvény és Rendeletekre, úgy a Ns. Tanácsnak utasító szabályaira panaszos azon előadások mellett — minél fogva az izraelita kereskedők az érdeklött felsőbbi rendeletek ellenére lerakodó helyeket tartanak és árucikkeket minden tartozkodás nélkül szabadon árulják, kéri, hogy Spitzer Ignátz. Gábor és Jakab, úgy Jakab és Márton aszódi Israeliták, ki portékáikkal rendszeren helyben tartozkodnak makacs megátalkodásokért megfenyítessenek. — Jövőre nézve pedig a tartozkodás és rakodóhely tartás érdemében és tekintetében keltt és felhozott felsőbbi rendeleteket a panaszban álló Israelitákkal pontosan megtartani a Ns. Tanács kegyeskedjék.

1845 febr. 1.

Kiadatik ezen panasz teljes folyamodvány a tanácsbeli Kállay András és Arany Károly urakk, azon utasító rendléssel minél fogva a panasz tárgyában főnforgó és illetőleg valónak állított körülményeket megvizsgálván s ha szükség Tanukat is hallgatván, kiterjeszkedve a folyamodványt minden részeire napfényre deríteni igyekezzenek főleg azt — igaz légyen-e és mennyiben a panaszlott Israelitákk a folyamodó kereskedőségnek állítása szerint állandó itteni tartozkodások így a Czikkeikk heti vásárokon kívül folytonos árulása, és megnevezve tartozkodások helyét, tegyenek könnyüállásos tudósítást, hogy ahhoz képest lehessen bővebben intézkedni.

A zsidóság és a lakosok közötti viszony mindjobban javul, amiért is a görög kereskedők a heti vásárt teljesen eltörölni akarják.

718/1845. Tanácsülési jk.

A... városi javak mikénti bérbeadásának kérdésében a következő előleges Rendelések... Téttenek:

... d) a heti vásárt és a vidéki kereskedők heti vásárokbani megjelenését és áru cikkeikk árusítását illetőleg figyelembe vévén a tanács azon körülményt mely szerint a divatba vett heti vásárokkal a lakosság és a kereskedő Israelitakép között időnként nagyobb és nagyobb fizetés és viszonyos állás eszközöltetik.

Tekintvén továbbá azon tapasztalásbul merített visszaéléseket melyek a kereskedő Isr.-k részéről a lakosság irányában gyakoroltatik. — szem előtt hordva a zsidó kereskedők által gyakorlathba vett kölcsönzések szomorú jövedőjét — a heti vásárok illy képpeni felálásaival a fehér nép előtt nevezetes fogra hágott Luxus tekintetéből, úgy azon család és család fogásnak mellőzése nézetéből melyek árucikkeiknek mineműségében a zsidó kereskedők által elkövetettnek, részéről a tanács heti vásárokbá vidéki kereskedőknek bizakodását és árucikkeikk árulását egyelőre botsájtottaknál fogva — a hogy a heti vásárnak országos vásárra lett fordítását, a Lakosság birtokának vesztévé, légyen kénytelen utóbb megsiratni, ertöréndőt óhajtja.

Hogy a hetive... eltörléséről a nádor hallani sem akart, az természetes. A görög kereskedők kicsinyes kenyérirígyisége

miatt, nem engedhető, hogy a fejlődésnek induló jász központ kereskedelmi növekedésében megállíttassék. Amint a zsidók a nádor jóindulatáról értesülnek, továbbra is raktárhelyiségeket tartanak fenn a városban, miről egy bírósági végzés értesít bennünket. Ugyanis Schlesinger József pesti kereskedő megkeresi a jászberényi bíróságot, hogy, miután *Schwartz Jakab* aszódi zsidó árúit lakóhelyén nem találja, Jászberényben pedig az illető raktárt tart, ott foglalná le a bíróság tartozása fejében a nála vásárolt, de ki nem fizetett portékát (363/1846. sz. Végzés 54. 3. 105.)

Hogy ez időben a Jászságban kereskedő zsidókat már — jellehet a városban való laktatást lehetetlenné tette a városi tanács — mégis jászsági zsidóknak nevezi a hivatalos kormány is, ezt az 1846-ik év augusztus 6-iki Budapesti Híradóból láthatjuk, ahol a türelmi adó megváltási összegének felosztása van közölve. A 4. pont így hangzik: Azon egyes izraeliták és közösségek is, mint a *Jászkuin* kerületben . . . , melyek nincsenek bekebelezve . . . csatlakozzanak a (felosztási) rendszabályhoz.¹

A városi hatóság hangulatára némi befolyást gyakorol az országgyűlési *„honosítási törvény”* vitája. Ugyanis az 1847 november 11-ikén megnyílt országgyűlés megkezdte a honosítási törvény tárgyalását. Pont egy hónappal rá, december 11-ikén egyik kerületi ülésben felállott gróf Forgács pozsonyi kanonok és azt ajánlotta, hogy a honosítandótól megköveteljék azt is, hogy *„bevett vallású”* legyen. Az ajánlat nagy zajt vált ki a képviselők közül. Mellette nyilatkozik Osegovich, a kapcsolt részek követe, valamint Ferencsich, Kapronca helyettes követe és — a *Jászkuinkerület* követe is. Ellene volt ez indítványnak Kossuth és Szemere. Bár nehéz küzdelmek árán, de mégis megbukik az indítvány. A törvény további tárgyalásánál győz a liberáliszmus és január 28-ikán, ugyanezen törvény tárgyalásánál így hangzik a szöveg: „ . . . minden valláskülönbség nélkül !” Hogy ezen vita tisztán csak a zsidókra vonatkozott, ezt Kossuth nyilván megmondta felszólalásában: „ . . . megvallom, hogy különösen a zsidó vallást követő hazai lakosokra nézve sajnálom . . . ” majd ismét: „ . . . zsidók kereskedést üzletnek, gyára-

¹ U. o. 27. lap 4. pont.

kat alapíthatnak . . . * másutt : * . . . Pesten Kunewalder méltatlannak találta politikai jogokra csak azért, mert Mármarosban vagy Pozsonyban söpredék zsidótömeg van . . . * Az országgyűlési hangulat kedvező alakulása némiképp fékezte a tanácsnak zsidóellenes hangulatát, jóllehet ez esztendőben meghal a jászszidók ügyeinek igazságos megítélője, a jászok legfelsőbb ítélő bírója : József nádor.

Közben a jászsági zsidók helyzete türethetőbbé válik. Hallgatólag megtűrjük, hogy éjjelen át a Grémium (avagy a város) pénztárába fizetendő 10 »schein« krajcárért a városban maradassanak. Ilyenkor rendszeren több zsidó alszik egy parasztházban, melyet a görögök erősen szemmel tartanak. Volt a városban egy öregkisasszony, Sósi Ilona, ki mind a három szobáját zsidóknak adta bérbe s ezt hivatásszerűen üzte.¹ A legtekintélyesebb kereskedő görög, Harsányi Szilárd, arra nagyon vigyázott, hogy hétfőtől péntekig terjedjen a zsidók itt tartózkodása, amely ily módon ideiglenesnek volt tekinthető.

Nagyobb eredménynek látjuk, hogy a berényi határban lévő necsői pusztát zsidó bérelte ki ez évben : Spitzer Ignác. Ezen Spitzerrel még sokat fogunk találkozni az események folyamán ; mint forradalmárt börtönbüntetéssel sujtotta őt az abszolutisztikus kormány. Ő bérelte ki a földet Bernáth Dávid aszódi izraelitától, ki viszont — valószínűleg — a Pethesféle bérletet adta át Spitzernek albérletbe. (Tanácsülési jk. 776/1849.) A Spitzer által bérelt tanyán meglehetősen nagy mennyiségű állatállomány volt és igen sok gazdasági eszköz. Ezt abból következtetjük, hogy midőn Spitzer Ignácot a bécsi kormány mint forradalmárt elvitette s felesége nyolc kis gyermekkel a tanyán nagy anyagi zavarokkal küzd, — marhák leromlanak, eszközök tönkremennek — a bíróság még mindig 3358 forint értékét állapít meg a tanyán levő ingatlanaiért. Ez az első lépés mégis arra nézve, hogy a Jászság területén zsidók lakjanak. Jászberény földjeiből már bérelt zsidó, a város területén hétfőtől péntekig már meghálhattak, csak egy lépés választotta el őket attól, hogy végkép megnyerjék a letelepülési engedélyt.

¹ Kohn Fülöp úr szóbeli közlése.

Erre azonban várni kellett a szabadságharc letörése utánig. Egyelőre tovább is a közel lévő helységekben van házi tűzhelyük. Legrégibb temető Pusztamonostoron van, az említett Tassy nemesi birtokon. Az ottani hitközségnek egy igen régi tőrapéldánya jelenleg a jászberényi hitközség őrzeitében van. Kora legalább száz éves. Az egykori hitközség emlékét jelep- leg csak a temető őrzi. Ma már alig 2—3 zsidó család lakja.

Pontos oklevelünk van arról, hogy mely vidékek zsidó kereskedői látogatták a jászsági heti piacokat. Ha beletekin- tünk az 1857 november 13-ikán kiállított katonai népfelkelők listájába, úgy nyíltan láthatjuk, hogy honnan jöttek be az első telepesek, kik bizonyosan a már régebbi piaci árúsokból kerültek ki. A 32 zsidó ifjú közül Pusztamonostoron született 11, Aszódon 6, Bicskén 4, Gyöngyösön 2, Abony, Vác, Hevesen 1—1, Nógrádmegyéből 2; a többi négy távolabbi vidékekről származott ide.

Amint láthatjuk, Hevesmegyének három helységéből is vannak zsidók a Jászságba: Monostor, Gyöngyös és Heves városokból. Hogy ott nagyobb számú zsidó lakott, mutatja azon körülmény is, hogy a zsidók általános gyűlésén, 1848- ban,¹ Hevesmegye két követtel képviselve: Hirsch Leopold és Stern Mór által. Hevesmegye különben is ez időben igen liberálisan viselkedik. Országgyűlési követe, *Schnee*, a legelsők között van, kik a zsidók emancipációját követelik.² Ott tehát nem bánták meg, hogy zsidót lakósnak láttak területükön.

Ez időben Jászberényben a következőképp oszlott meg a vallási lélekszám: római katolikus 9750, helvéciai 965, ágostai evangélikus 28 és görög nem egyesült 77. Ez utóbbiak voltak a görög kereskedők, kiknek száma fogy. Csak néhány meg- gazdagodott, tekintélyes ember, közöttük Harsányi Szilárd városi tanácsos, a kereskedelmi kamara elnöke, képviselte itt a görög fajt.

Új nevekkkel a kereskedő zsidók között alig 2—3-mal talál- kozunk. Schweitzer Bernát pesti nagykereskedő Varga Ferenc- nek szállít árút (jegyzékönv. 722/1846), valamint Weiser Lipót,

¹ L. Löw i. m.

² L. Zeller I. 86.

viszont Kiss János jászberényi boltosnak Silbermann Abrahám szerzi be árúját. Irsárol is jönnek új házaifók: Pollák Lőrinc és Politzer Fülöp. Különben elég gyér a zsidó név a bírósági és városi jegyzőkönyvekben.

A szabadságharc ideje alatt nem lehetett valami élénk vélekedés az országútak biztonsága sem csábította a zsidókat nagy vállalkozásokba. Jászberény is nagy eseményeknek tanúhelye. A »Werbung«, elfogadóhelyek között van Jászberény is, ahol bizonytalán jelentkeztek zsidó fiatal emberek is a haza szolgálatára. A zsidók nagy számmal jelentkeztek hadi szolgálatra. Kossuth Lajos becslése szerint, melyet épen *Jászberényben* nyilvánított a lakása előtt díszörséget vezénylő Freudenberg Márk nevű zsidó hadnagy előtt, mintegy »*huszezen vitézül harcolnak hadseregünkben*«. ¹ Ha százalékokban akarnók kifejezni a zsidóknak a szabadságharcban való részvételét s alapul Kossuth becslését vesszük, akkor a 180—200 ezer katonának tíz százalékát kell zsidónak tekintenünk, holott a tíz millió országlakosnak csak alig négy százaléka zsidó. Jászberény maga 1000 darab kaszát vásárol, puskaport a nemzeti őrseregnek és 54 katona teljes felszerelését vállalja.

A szabadságharc alatt nagyobbarányú szállításban vesznek részt a zsidók. A már említett *Spitzer* Ignác 1849 február hóban, valószínűleg saját gazdálkodásából való szekereken két társával, Kohn Jakab pesti és Grünek Károly Henrik berlini születésű, szintén pesti zsidóval hadseregfelszerelési cikket szállít Debrecen felé. Zsámbéknál osztrák katonák utolérik őt és elfognak 549 darab inget, ugyanannyi alsóruhát, 475 posztócsákót, 200 kényelmes csákót, 100 viaszvásznon csákóborítékot, 1 tiszti csákót, 17 tucat nemzeti sapkát, 1500 lószőrforgót, 4500 nyakkötőt, 50 tucat magyar címert, 100 kardbojtot, 15 tiszti övet és 8 zászlót, összesen 10 kocsival. A bíróság Spitzert 8 évi nehéz vasban töltendő sáncmunkára ítéli, két társát pedig kötél általi halálra. Windischgrätz herceg a másik két vádlottnak börtönbüntetésre változtatja ítéletét, Spitzerét pedig helybenhagyja. ²

¹ L. Bernstein i. m. 169. lap.

² U. o. 266. lap.

Spitzer 1 és $\frac{3}{4}$ évig raboskodik Josefstadtban.¹ Felesége kétszer is jelentkezik Öfelségéhez audienciára, míg végre hazahozingedik. Még egy katona lakott és elhalt Jászberényben, ki résztvett a nagy idők mozgalmában: Husz Mózes.²

A szabadságharc leveretett, az osztrák győzők teljes megkötölést követeltek. Jászberény város tanácsa is elhatározza, hogy *husz forintot ajánl a báró Haynau Gyula tábornagynak tiszteletére létesítendő alapítvány javára!*³ Az idők parancsolnak! Jászberény városa német feliratú jegyzőkönyveket szerkeszt, a Bach-korszak súlyos napjai következtek. Mi lesz a jász-sági zsidókkal?

¹ 1849. októberben oda van még l. 770/1849. sz. tanácsulési jegyzőkönyvet

² Husz Mózes is csak később telepszik meg.

³ Tanácsulési jegyzőkönyvek 20/1850.

II. FEJEZET.

A zsidók betelepülése.

A) Az első tíz esztendő.

A jázsági tanácsosok nem akarják beengedni a zsidókat. A birodalmi alkotmány 25-ik pontja. A jász-kun főkapitány kérdése Bihály Mór pesti izraelita ügyében. A tanács megtagadja Bihály letelepülési engedélyét. Miért hivatkoznak Mária Terézia kiváltságára. A királynő kiváltságlevelei. Visszapillantás e kiváltságokra. Buck Gábor kérvényt is visszautasítják. A kerülethez fordul támogatásért. A főkapitány megengedi neki a letelepülést. Az első jász zsidó. Nem engedi a város, hogy üzletet nyisson. A jász-kun kerületi kapitány boltnyitást engedélyez neki. A piacon első helyért folyamodik. Teljesítik kérését. Piaci helypénz fizetése alól nem mentik fel. A zsidókat dicséző okirat. Betelepülések a szomszéd megyékből. Aszód, Gyöngyös. Pécel adja az első rajokat. Zsidó temető. Schönfeld Jakab sakter. Bondi Bernát melamed. Tilos a copfviselés. A többi jász községek zsidó telepesei. Apátin Salamon melamed, az első halott. Két év alatt minden jász községben van zsidó. A zsidók pozíciót nyernek. Árúikat szívesen veszi a hatóság, katonaság, Karpeles Salamon földet bérel. A bérlet ünnepélyes installációval adatik át. A pesti hitkozség ír a jázsági zsidókról. Az iskolaalapba mennyit fizetnek? Jászberenybe kiadott csecsemők nagy halálozási száma. Az anyakönyvek híradásai. Natonek anyakönyvvezető rabbi. Lippe fogyasztás-bérlő. Templomot alakítanak a csizmadia cseh-házból. Fürst Maver főtanító. Ő felsége látogatása. A zsidók hódolatát is fogadja. Natonek működése. Hazafiatlanság vádja. A környék beözönlése. A zsidók összeírása. 5 forint letelepülési díj. Zsidó iparost nem szívesen vesznek be. Buck Gábor lakossági jogért folyamodik. Nem adják meg. Lippe Ede orvostudor letelepülése. A Lippe-család vezetőszerese. A zsidók belétele. Iskola, templom. A katonaköteles újak jegyzéke. A zsidó egybekelés nehézségei. A pap már talárt visel. A székelyek nyelve nem kizárólag német. Néha magyar alkalmi beszédet is tartott. Natonek erélyessége. A templom épületének megvétele.

A pap előtt történik a zsidók törvényszéki esküdtetése. Ennek kellemtelen oldalai. Wolf Sámuel templomszolga öngyilkossága. Schwarcz Mózes metsző. Leitner Samuel nagy tekintélye. Salamon Lázár mohel. Tanítók: Ehrentheil, Blumenfeld, Löwy stb. Idegen papok szereplése a Jászságban. Még egyszer fellépnek a görög kereskedők a zsidók ellen. Eros rendszabályok a zsidók bekezdése ellen. Szigorú felügyelet az utlakókra. Nyilvántartási anyakönyv a zsidókról. Natonek távozása.

Jóllehet, a szabadságharc idején az osztrák, valamint a magyar kormány is egyaránt tanúsította a zsidók hősi viselkedését: az osztrák súlyos büntetések kirovása által, a magyar felelős kormány a zsidók pártolása által, — a jászberényi tanácsosok még mindig nem akarják beengedni a zsidót a Jászság területére. Amde, a mit sikerült a városnak elérni a magyar országgyűlés 1840. évi XXIX. törvénycikke ellenére: a zsidók távollétét, — a mit teljesen figyelmen kívül hagytak a tanácsosok: a Szegedre menekült első felelős kormány zsidó vallást emancipáló rendeletét, — ezt nem sikerült többé érvényben tartani az 1849 április 4-ikén megjelent *birodalmi alkotmány* 25-ik pontja ellenében, amely szabad költözködést biztosított a zsidóknak, kik erkölcsi kifogás alá nem estek. Nem lehetett messze az idő, mikor az első zsidó megyeti lábát a Jászságban s ezzel lehetővé teszi egy valóban fejlődő község és fiókhitközségeinek létesülését. Miként történik ez?

A jászberényi újonnan épített múzeum szerény galériájában, a nemes jászkun kapitányok büszke képei mellett, halkal lüzdődik meg egy késői jövevénynek portréja és alatta a cím: Buck Gábor, az első jász zsidó. Szombati ruházatban, ünnepélyes nyugalommal néz körül a szorgalmas, törekvő, élénk észt eláruló szemű zsidó, kire nem egyszer keményen reátámadt mostani szomszédja, a jász kapitány, ha alkonyat felé a városban találta tilalom ellenére; talán még kuttyáját is reáuzította. Most egymás mellett díszlenek képeik a múzeumban. Bizony nagyot néznének egymásra, ha feltámadnának! A zsidó, hogy ily előkelő helyre merészkedett, a kapitány, hogy őt szombati, házafiatlan Bach-huszárnak említik. Hjah! így változnak a szerepek! Ma a szerény zsidó uhokái mint tiszték szolgálhatnak a császár seregében s a jász kapitánynak — irmagja ha maradt.

Már 1850-ben a jász-kún főkapitány kérdést intéz Jászberény tanácsához, hogy mily véleménnyel vannak bizonyos Bihály Mór pesti izraelita kereskedő folyamodványáról, aki ott letelepedni akar. A városi tanács összeül, az első tanácsos előadja a dolgot és egyhangúlag a következőket határozzák 1850-ik év február 8-ikán: »Dicsőségesen uralkodott Felséges Mária Terézia királynő által a jász-kún nemzetnek adott szabadalmok és szentesített szokásoknál fogva idegeneket keblökbe fogadni és mint közlakost nyert szabadalmaik élvezetében részesíteni kizáró joga egyedül a községnek lévén; ezen jog gyakorlatából kiindulva, Bihály Mór által felállítandó bórkereskedés folyamodására mely tisztelettel azon nyilatkozatot (!) teszi a jelen tanácsai gyülekezet: Miszerint Bihály Mór pesti izraelita bórkereskedőből lakosaira nézve hasznost háromolni nem lát, sőt ismervén a lakosoknak az izraeliták eránt viseltető ellenszenvét, károsnak nézi és ezt csempészkedésre szolgáló alkalomnak tartja. De különben sem lévén azon bórkereskedésre szükség, miután helyben azzal számos magyar és német tímárok foglalkoznak.

Ugyanezért, valamint a szeplőtlen és királyhozi szükségben tántoríthatatlan magyar ajkú nép az izraeliták beköltözését felsőbb jóváhagyások mellett meg tudá akadályoztatni, úgy ezekután sem hajlandó bárkit is az előbbiektől érdemeiket szerzett kiváltságokban a lakosok szembetünő hasznaik nélkül részesíteni. Lévéen egyébiránt e városnak 5 országos és hetenként 2 hetivásárja, melyekben az izraeliták kereskedések szabad gyakorlatát élvezhetik. Mely nyilatkozat tekintetes járási kapitány úrnak megküldendő.» (L. Jászberény város tanácsulési jegyzőkönyvei 163. 1350.)

Az első folyamodót tehát nem akarják befogadni maguk közé.

Amde miért hivatkozik a tanács Mária Terézia rendeletére, avagy kiváltságlevelére? A királynő tényleg sokféleképen kedvezett a kerületeknek. Összesen öt nagyobb oltalomlevelet ad számukra. Es pedig: Pálffy János nádor 1743 április 9-én a királynő nevében oltalomlevelet szolgáltat a jász-kúnoknak a harmincad és vámmentességük tárgyában. Második volt az 1845-iki részletes kiváltságlevel. Majd 1750 január 15-én terü-

leti nagyobbítást engedélyez. Nagy kedvezmény volt azután az 1754 március 28-ikán nyert kiváltság, melyben a királynő felmenti a jászkun kerületet az országgyűlési taksa fizetése alól. Végre halála előtti esztendőben még egy országos vásár tartását engedélyezi, valamint a kedd és pénteki hetivásárt. Reánk nézve a *második* privilégium bír fontossággal. A már említett hatodik pont azt mondja, hogy joguk van befogadni és azokat közös terhek viselésére kötelezni, — kik épen közjök telepednek. *Ebben egyetlen szó sincs a zsidókról*, de még kevésbé arról, hogy joguk lenne valakit be *nem* fogadni. Avagy ha a Mária Terézia alatt alkotott 1715. évi XXV. törvénycikket, mely megerősíti a régi jászkun kiváltságokat, vizsgáljuk, — ebben sem találjuk meg azon »szabadalmat«, melyre az 1850-iki tanácsulési jegyzőkönyv céloz.

Melyik írásba foglalt kiváltságra hivatkoznak tehát a jász tanácsosok, midőn a zsidók betelepülését megtagadják?

Ha a dolgot közelebbről vizsgáljuk, könnyen reáakadhatunk a tanácsos urak szándékos és tudatos tévedésére.

Az 1790-iki országgyűlés összesen 74 törvénycikket alkotott, melyeket II. Lipót jóváhagyott. Ezek között kettő van, mely kettőnek összefüggésbe hozása és ügyes összecserélése által, — a jászok zsidótól való mentességét vélték maguknak biztosíthatni. Ez a két artikus a 25-ik és a 38-ik. Ez utóbbi törvény, mely kevesebbet ad ugyan mint II. József, de többet, mint a királyi városok adni akartak, hosszú ideig volt a zsidóság oltalomlevele, mintegy félszázadig. * . . *Judaei intra ambitum regni Hungariae, partiumque adnexarum degentes, in cunctis liberis ac regiis civitatibus, ctaliis locis (non intellectis huc regiis montantis civitatibus) in statu illo, in quo ad primam Januarii anni 1790. praefuerant, conserventur, et si nefors exturbati fuissent, ad eundem reponantur.* Ezen törvény a *bányavárosokat* tényleg felruházza azon joggal, hogy a zsidókat távollartsák területükről. De már az összes szabad királyi városokat és más helységeket *nem!* Sőt, ha ki is kergették onnan a zsidókat, kötelesek visszaengedni, ha 1790 január 1-én már laktak ott zsidók. A másik törvény a 25-ik cikk, — tehát már előbb tárgyalt — együtt említi a jászkunokat a szabad királyi és bányavárosokkal, valamint a hat hajdúvárossal,

hogy mindezek régi kiváltságaikban megtartsanak! Hogy ezen kiváltság nem vonatkozott a zsidómentességre, bizonyítja, hogy a pár héttel utóbb tárgyaló harmincnyolcadik cikkben kiemelve vannak a bányavárosok a többiek közül és *csakis a bányavárosok*. Ha ugyanezen kiváltságot a jászkun kerületnek is szánták vala, úgy bizonyval *ez is feltüntetve volna azon országgyűlés határozatai között, mely országgyűlés a jászkun kerületnek követküldési jogot adományozott*.

A jászberényi tanácsülés tehát tévesen hivatkozott válaszában Mária Terézia adományozta szabadságlevelére. (113 1850.) Ezen válaszból különben is kiérzik, hogy mily erősen ült a bécsi hatalom, még a vidéki városok határozatai felett is. Előbb is szükségesnek tartja kiemelni, hogy a jász nép a királyhoz *ántoríthatatlan hűségű!* Ez bizony sokat jelentett az abszolutizmus első esztendejében. Azután pedig a lojalis hang, melyvel Mária Terézia uralmát említi, nagyon jellemző a kor és viszonyok visszatükrözésére.

A bécsi udvar közös alkotmánytervezete készen volt; kötelező erővel bírt ez az «összbirodalom» minden tartományára egyaránt. A magyar alkotmány hatályon kívül helyeztetett és az 1849 márc. 4-én kelt rendelkezés szerint igazgattak a magyar hivatalok is. Haynau visszahívatott ugyan, de Albrecht főherceg is a Bach által készített rendszer szerint kormányzott.

És a jász zsidóság ezen rendszernek köszönheti létalapját... Két nappal előbb, mintsem Bihály Mór kérvényét benyújtá Jászberény város tanácsának, — leiratot intéz Geringer, fő polgári komisszárius a kerület biztosokhoz, hogy zsidó bizalmi embereket küldjenek hozzá, mert a zsidók polgári helyzetén a bécsi kormány javítani akar. A cél bizonyval az volt, hogy politikai befolyást nyerve a zsidókon, azokat maga számára befolyásolhassa. Az egész országban elterjed pár hét alatt a hír, hogy a magyar zsidók helyzetén a bécsi kormány javítani akar. Mint tudjuk, Bihályt visszautasította, ezen közhangulat dacára, a jászberényi városi tanács.

Bihály Mór, úgy látszik, belefröcsögött igyekezte sikerelenségébe.

Nem úgy Buck Gábor, aki, miután öt még ugyanez év május hó 18-ikán a városi tanács elutasítja letelepedhetési kérvényével, fellebbezett a jász-kún főkapitányhoz, azaz a főispánhoz a tanács szűkkeblű határozata ellen. Kérvényében hivatkozik az 1840-ik évi 29. t.-cikkre, ahol a zsidók szabad lakása és az 1849. évi március 4-iki birodalmi alkotmány 25. §-ra, ahol a szabadköltözködési jog van kimondva. A főkapitány tényleg megsemmisíti a tanács határozatát (2049/1850) és megengedi Buck Gábornak, az első zsidónak, a letelepülést. A város nem egyezik ugyan bele, de a terjedő közhangulat és a hatalmas Jankovich György, akkori főkapitány, ellen mégsem léphet fel nyíltan, ezért a következő megjegyzéssel fogadja a felsőbb határozatot:

»Ezen felsőbbi kegyes rendelet szerint folyamodó Buck Gábor izraelitának e városbani tartózkodása, valamint kereskedésének üzése megengedtetvén. Azonban, minthogy a boltbani nyilvános árullhatás és kereskedés üzése egyedül a lakossági és polgári jogokhoz van kötve: mindaz ideig, míg bárki azon jogokkal nem bír, annak boltbani nyilvános kereskedés üzése meg nem engedtetik. Észereint Buck Gábor izraelita, az említett jog bírhatása nélkül boltbani árullást nem gyakorolhatván, attól eltiltatik.« (56. 6. 52. levéltári szám.)

Szóval, kezében volt már a fából vaskarika. Városban lakhat, de kereskedést nem üzhet! Gondolt erre egy nagyot Buck Gábor és kibérelte bolt helyiségül a — tiszti ügyész házát. Ügyes fogás volt. Pár nap alatt megírt a jász-kún kerületi alkaptány (2515. szám alatt kelt) rendelete, hogy »Buck Gábor boltot nyithat Horváth Pál tiszti ügyész házában és ebben nem gátolható«. . . Ezzel meg volt törve a jég. Mint általában mindenütt, de különösen a zsidóságnál végtelenül fontos körülmény, hogy az úttörők céltudatos és böles eljárást tanúsítsanak. Buck Gáborban valóban megvolt az arra kivatottság. Egyrészt magaviseletével igyekszik az eddigi ellenszenvet eltárlítani, másrészt arra törekszik, hogy a zsidóság háborítatlanul megszerezze, az őt megillető jogokat. »Buck Gábor folyamodik, hogy a városban és a piacon az első helyet ő kapja.« Ezt olvassuk még ez évben, 1850-ben, a városi tanácsülés egyik (940. számú) jegyzőkönyvében. És a város visel-

kedése már nem merev: »Folyamodó¹ kérése teljesítettik, miután helybeli lakos és a közterhek viselésében részt veszen.« Az első engedmény, mit a jász székhely a zsidóknak nyujtott. Amde a lassanként betelepülő zsidókon még ott üli a türelmi adó maradványa, hogy zsidóktól, mintha idegenek lennének, helypénzt követeltek. »Ézért Buck Gábor izraelita kereskedő, miután a helybeli kereskedőkkel a közterheket aránylagosan viseli, a piarci és vásári helypénzfizetés alól magát fölmentetni kéri.« Ez már kissé merészség volt, úgy látszik. Rendkívül érdekes a válasz, melyet a tanáctól kérvényére kap. Az egyenlőség elve terjed lassanként: »Polgári kiváltságos jogok gyakorlatára csak a helybeli birtokos lakosok tarthatnak igényt és csak azok élhetnek azzal s miután a folyamodó izraelita kereskedő csak tartózkodási engedélyt, nem pedig lakósi jogot eszközölt magának ki, azért azok kiváltságos jogait nem lehet reá ruházni és így az általa kért helypénzfizetés alól sem lehet felmenteni, ajánlván egyúttal nékie, várja be az egyenlőség elvéül kimondott ígének testté olvadását. Miről hátiratilag értesítendő!« Buck Gábor és a városban egyre szaporodó hitsorsoraira várt a feladat, hogy a nép körében megszerettségük magukat. És ez, mint az okmányok fényesen igazolják, teljes mértékben sikerült is nekik. Közjegyzőileg hitelesített írás is ad bizonyítványt arról, hogy a zsidókat igen hamar megszerette a nép.¹

A kereskedelmet a század közepéig a görög kereskedők foglalták le: a jász nép előtt az lenézett foglalkozás volt. »Míg a görögök igyekeztek az akkor még jómódú jászberényi nép között a kedvező alkalmat kihasználni, addig a zsidók amazoknak hatalmas versenyzői lettek és ez előnyösebb lett a nagyközönségre. Mintán a szabadságharcban meggyőződött a magyar nép a zsidók hazafiságáról, ezeknek a jász-kún kerületekbe való letelepedésüket megkönnyítette. Az első bátor izraelita, aki itt letelepülni merészelt, Buck Gábor volt, kinek elhatározása, a zsidóság elleni antipátiának ellensúlyozására, keves idő múlva teljes megszüntetésére szolgáltatott alkalmat.« A jász

¹ A Buck-család tulajdonában lévő, közjegyzői pecséttel ellátott emlékiratból. Az irat keletkezéséről nem tud a család felvilágosítást adni.

zsidók megalapítója tehát az aszódí születésű Buck Gábor volt. « Ezen rövid néhány sorból kiolvashatjuk a zsidóság történetét. Mindenütt ellenszenvvel találkozik, idegennek tekintik őket, a szűkkeblű tanács kiváltságokra hivatkozik, megnehezíti letelepülésüket, de mikor végre megtelepedhetnek, kitűnik hasznos voltak, kitűnik törhetetlen, áldozatoktól vissza nem riadó hazafiságuk.

Az első zsidó pontosan 1850 június 19-ikén telepedik meg a Jászságban. Rövid három hónappal ezután már tizenegy zsidó családot találunk, jobbára a heti piacok alkalmával már régen a városi nép megbecsülését mérdemlő, szomszéd megyékből beköltözködő kereskedőt. Aszód, Gyöngyös és Pécelről jönnek az első telepesek, kiket örömmel fogad Buck Gábor, kis hitközséget alakítva belőlük. Mely gondolkozású ember volt, aki a helyzet magaslatán állott. Egymás után teremti meg a zsidó élet nélkülözhetetlen intézményeit, mindenütt áldozatkészen viselkedve és társait hasonló erényekre ösztönözve. Szeptember 28-án megjelenik a tanács előtt és temetőt kér a kicsiny közösség számára. A tanács két tagját kiküldi és az ú. n. szolnoki temető mellett egy kisebb területet jelölnek ki zsidó temetőül, mely ismételt bővítések után még ma is használatban van.

Még alig telik el egy esztendő az első zsidó település napjától, már eljár a tanácsnál, hogy a zsidó kultusznak és kultúrának embereit a városban beköltözni engedjék. A városi tanács összeül ismét és kijelenti, hogy nincs ugyan kifogása az ellen, ha Senfeld (Schönfeld) Jakab előimádkozó-sakter és a lengyelországi Borinek (Bondi) Bernát tanító itt megtelepednek, mert az előbbinek »marhák leszurása által«, utóbbinak tanítás által biztosítva van a megélhetése, amde szigorúan, büntetés terhe alatt megtiltja nekik a copf viselését! (335/1851 és 3456/58 jár. kap. rend.) Ezen rendkívül érdekes rendeletnek valószínűen nem volt semmi hántó célzata, hanem inkább erőszakkal akarták végrehajtani a Galiciából ideszármazott zsidó alkalmazkodtatását. Még azt is merem hinni, hogy ezen személyes szabadságba vágó határozat titkos sugalmazója, maga — a kemény magyar, Buck Gábor volt. Miután már tanító és sakter volt, továbbá temetőhely, tehát a zsidó hitközségi élet

alappfeltételei megvalának, most már a szaporodó családok számára állandó imaház és a lelki élet gondozására rabbi kellett.

Az első hat hónapban a következő telepesek jönnek: *Buck* Gábor Aszódról, *Blau* Jakab Hevesről (699/1850. sz. jegyzőkönyv), *Reich* Hermann és *Steinbeck* Ignác Budapestről (766), kik a város épületében nyitnak ékszerüzletet, *Schwarz* Mózes (814), *Spitzer* Ignác és *Brünauer* Sámuel (863), *Bernát* Dávid, *Rajner* Mór (944), *Adler* Izsák (943), *Husz* Márton (979), *Stern* József (985), *Lévy* Mózes Pécelről (1109), ki később templomszolga = samesz lett, *Karpeles* Salamon, ki 18 évre földet bérel (1120). Majd a következő évben ismét újak jönnek: *Buck* Márton (84/1851), *Schönfeld* Sámuel Aszódról (179), *Mellinger* Hermann (205), *Weisz* Hermann, ugyanezak Aszódról (232), *Fischer* Móric, Törökszentmiklósról (259), *Oberländer* Moyses és *Husz* Sámuel (297), *Bondi* Bernát, *Schenfeld* Jakab (335), *Mandel* Jonász (357), *Brünauer* Salamon Aszódról (554) és *Büchler* Károly Mihálytelekről (583). Egy esztendő leforgása alatt tehát 26 család telepedik meg a központban, Jászberényben.

A környéken is találhatóak: Jászladányon az *Eisler*, *Gunst*, *Adler*, *Sugár* család; Jászdósán a *Lustig*, *Schwarz* Zsigmond, *Stern* Bernát családja; Jászfényszarún az *Ungvári*, *Gruber*- és *Kruspach*-család; Mihálytelken *Schwarz* Juli családja; Alsószentgyörgyön a *Grünhut*-, *Schönfeld*-család; Jákóhalmán *Schönfeld* Nátán és *Klein* Jakab családja; Felsőszentgyörgyön *Rosenberg*-, *Braun*- és *Stricker*-család; Jászkiséren *Stern* Jakab és *Klein* Sámuel családja; Arokszálláson a *Steininger*- és *Leitersdorfer*-család.

Nem egész két év alatt az egész Jászságban találunk zsidó lakóira. A vidékek teljesen a központ, Jászberény után indultak. Jászberennel egyidejűleg Jászapatira is több zsidó család költözik és az első években nem marad ez sem Jászberény mögött. Amikor a központ anyakönyvi kerületté alakul, Jászapáti is vezetni kezd anyakönyvet, magához csatolva Mihálytelek, Ladány, Jánoshida, Kisér, Algytján és Alsószentgyörgy helységeket is. Legrégibb sírkő Apáti bizonyos *Salamon* Melamedé az ötvenes évekről. Kerek hengeralakú oszlop.

Mindez oly gyors tempóban történt, a betelepülők oly egymás után jelentkeznek felvételre, hogy a város észre sem veszi, amikor már egész hitközség keletkezik kebelében, fiók imaközösségekkel a vidéken! És mindez a »birodalmi alkotmány« alapján. Megjegyzendő, hogy nemesak a jászkunkerület hivatkozik leirataiban ezen törvényparagrafusokra, hanem maga a város is, midőn a zsidóság ellenében foglal állást, a birodalmi alkotmány 33. §-át említi, mint a községek lakósfeltevő vagy visszautasító jogát szabályozó rendelkezést. — Talán az első települő zsidók használhatósága is hozzájárult a többiek szívesebb fogadtatásához. Így például *Blau* Jakabtól, — ki 1850 július tizenegyedikén kapja meg a települési engedélyt, — már ugyanazon év október ötödikén a katonaság nagyobb vásárlást eszközöl. A zsidó állandó, nyugodt kereskedőnek bizonyul, esekélyebb haszonnal megelégszik, mint vetélytársa, a görög. Míg hét évvel ezelőtt azt határozza a város tanácsa (1179/843. sz. jegyzőkönyv.), hogy zsidót egyszer és mindenkorra kizár a városból, a város épületeiben, avagy magánépületekben lévő bérletről, — most, 1850. év augusztus 10-ikén a város boltját két zsidó kibérli: *Reich* Hermann és *Steinbeck* Ignác és a velük kötött szerződést nyílt ülésen tárgyalja a város és helybenhagyja. A városi köpince-korcsmát is kiadnak *Fleißig* Márton nevű pásztohai korcsmárosnak, ámde az illető fizetési feltételei nem kedvezők a városra. Egy évvel előbb még visszautasítja a város a Budapestről folyamodó *Bihály* Mórt, — most már akadály nélkül megengedi ugyanezt *Bernát* Dávidnak, ki ugyancsak nyilvános bórkereskedést nyit. — Már földet is bérelhet zsidó: *Karpeles* Salamon tizennyolc éves bérletet köt *Ráner* Alajos 7-dik tizedbeli lakóssal, annak földjét átvévén s a hosszú lejáratú szerződés megnyitása ünnepélyes installációval kezdődik, melyre a város tanácsost küld, ki. Az installáció a régi birtokbavevesek ünnepélyességével történik. Megjelenik *Strasser* Salamon, flabasi lakósnak megbizottja, aki tiltakozik a bérlet ellen. A kereskedelem és földművelés mellett az iparnak is akad zsidó képviselője: *Schweitzer* Ignác szobafestő személyében.

Hogy ily népes zsidóközség keletkezik Jászberényben és környékén, — észreveszik a kormánykörök is. A Haynau által a zsidókra kivetett hadisarc felosztásának alapjául a türelmi

adóalapot akarták választani, ez ellen tiltakozik a pesti izr. hitközség; tiltakozik, mert 1828 óta, midőn az az adóalap keletkezett, többféle eltolódás alakult zsidók által lakott területen. Így például *1828-ban még nem voltak zsidók a jászkunság területén* — írja beadványában a pesti hitközség. — Az adófelosztó bizottság november 12-én Keller miniszteri biztos elnöklete alatt készült tervezetében már szintén felveszi az itt lakó zsidókat: *„Jazygien und Cumenien 2000 Gulden*». Így szól a bizottság jelentése. Ha tehát az egész jászkunságban száz zsidó családot veszünk fel, alig jut egyénenként 20 frt-nál több adóösszeg, mellyel az izraelita iskolaalaphoz járaltak. A kivetett összeget csak 1855-ben fizették le teljes összegében s így minden kétséget kizárólag résztvettek a jászsági zsidók is az országos izraelita iskolaalap megteremtésében.¹

A temető három hónappal az első zsidó letelepülése után, már használatban van. Rendkívül sok *„pesti gyermeket*» temetnek. Ezek azon szerencsétlen kis lelkek, kiket pesti szülőanyák gondozásba, dajkaságba adnak ki csekély összegért. A szülő többé nem is néz a gyermek után; talán szívesebben veszi, ha elpusztul a gyermek, ki reá csak anyagi áldozatot jelent, de semmiféle lelki kapcsolatban nincs véle. Amíg nem volt itt zsidó temető, addig a városi köztemetőbe földelték el a zsidó *„pesti gyermekeket*» is. Már ezért is kötelessége volt a helyi zsidóságnak megfelelő temetőhelyről gondoskodni. Az első években 30 kis, Budapesten született zsidó gyermeket temettek el 1—9 hónapos korban, köztük többnek még a nevét sem sikerült megállapítani; csak egyéni nevükkel szerepelnek az anyakönyvben: *József* gestorben 9 Monat, *Julie* 5 Monat, *Teréz* 3 Monat stb. A Budapest környéki temetők ilyen apró hantokkal telvék, míg a Patronage oltalmukba nem vette őket.

Az anyakönyvek különben is többféle hírt adnak nekünk. Az első gyermek, aki a helybeli izraelita anyakönyvben szerepel, az 1850 november 15-én született *Grünwald Teréz* G. Ábrám és *Reiner* Rozi leánya. Miután az illető atyának nem volt még lakhatási joga a városban, azt kell feltételeznünk, hogy az anya, *Reiner* Rozi, csak ideiglenesen tartózkodott az

¹ L. Bernstein i. m. 305. l.

itt lakhatási engedéllyel bíró atyjánál, *Reiner* Móritznál. — Bár az sincs kizárva, hogy *Grünwald* Ábrahám hivatalos engedély nélkül lakott itt, mint erről, ily esetről, többször értesülünk későbbben. A kerület születési adatai csak 1861-ben kapnak külön könyvet, ámde akkor visszamenőleg állítja össze *Büchler* Áron rabbi a jázsági rabbiszékben a második, 1851-től kezdve. A kerületben Jászkiséren születik gyermek 1851-ben. — A halálozási anyakönyv igen szomorú képet mutat. Az első három évben hetven haláleset fordul elő, ezek közül öt felnőtt és a többi három-négy éven aluli gyermek. Ma, midőn a község tízszer akkora, évenként alig 15—20 haláleset történik és akkor 25-en haltak el, kik közül 23 kis gyermek volt. Nemcsak a «pesti gyermekek» törtek le sorban szegénykéek, hanem a helyi lakosoknak is kevés érzékük volt a gyermekneveléshez.

Az anyakönyvek első vezetőit nem sikerült kifürkészni. Háromféle írás ismerhető fel az 1850—54. évek idejéből. Az első írás mintegy három éven át húzódik egyfolytában, sőt pár hónapi fölváltás után ismét jelentkezik. Majd 1853-tól kezdve újra más írás található egészen Natonek anyakönyvvezető-rabbi fellépéséig. Nem lehetetlen, hogy ez utóbbi 1½ év alatt Borinek Bondi Bernát tanító vezeti az anyakönyvet német nyelven. 1854-től kezdve azután Natonek József rabbi az anyakönyvvezető.

A betelepülés ezenközben folyton tart úgy Jászberényben, mint a körzetben. Kissé megzavarja ugyan a zsidók nyugodt kereskedését egy nagyobbarányú fosztogatás, mely miatt ártatlanok is szenvedtek, de lassanként elsimul ez a kellemetlen ügy is. Ugyanis 1853-ban, ősszel, sorba fosztogatja egy tolvajszövetkezet a lakók házeit s az orgazdák között egy zsidót találunk. Bár a tettesek nem zsidók voltak,¹ mégis a zsidók betelepülését akarják korlátozni. Négy hónapon át minden jelentkező zsidó visszautasítást nyer. Sokáig tartott, míg elnyugodtak a kedélyek.

•A városi fogyasztást *Lippe* Móritz bérlő (50/1853). Így a bizalom helyreáll lassanként.

Az új lakosok templomról is akarnak gondoskodni. Temp-

¹ Az orgazdák zsidók voltak.

lommá az 1154. szám alatti házat alakítják, mely előbb a csizmadiák céh-háza volt. (56/57. Tanácsülési jegyzőkönyvek.) A legelső emlék a templomról egy 1852-ben készült és Engesztelőnapon felavatott *tóra függöny*, 5612-iki évjelzéssel. Ez különben is a legrégebb emlék a jászberényi hitközség multjából.

Azután anyakönyvi középpontot nyernek a jászsági zsidók. A beköltözés ismét egyre jobban emelkedik. Míg 1851-ben a születések száma 12, addig 1853-ban már 25, azaz több mint a kétszerese, és 1855-ben eléri a 30-at. Már nemcsak kereskedők vannak közöttük, hanem iparosok is, még pedig cipészek, szabók, szobafestők, szappanosok és néhány bérlő is. —

Az elsőnek, Buck Gábornak új gondja van ; még egy tanítót akar alkalmazni, hogy a tanítás eredményesebb legyen egyrészt, másrészt, hogy a zsidó gyermekek tiszta magyar nyelvet halljanak.

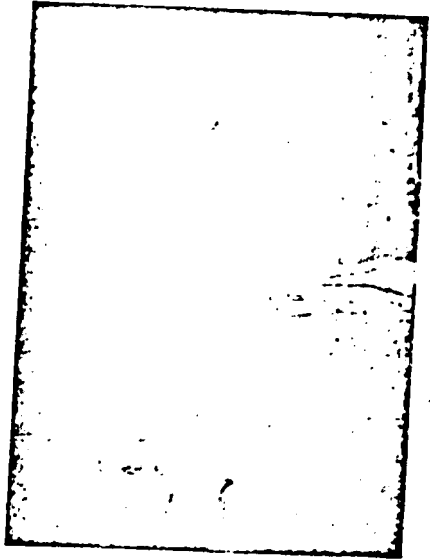
Borinek Bernát tanító úr, majd *Wichs* nevű utódja ugyanis sokkal ügyesebben kezelte a pedagógia hathatós segéd-eszközét, a nádpalcát, mint a magyar nyelvet, lévén az ő tannyelvök díszes polyák zsargon. Fürst Mayer volt az új főtanító, kinek kellő képesítése volt egy némileg rendszeres iskola vezetésére. Buck Gábor boldogan feszítette a mellét, hogy kéttanítós iskolája van és ott, a felső osztályokban, magyarul is tanítottak ! Hogy ez mit jelent a Bach-korszakban, midőn a városi főbírói iktató feliratai is német nyelvűek Jászberényben és ugyanakkor magyarul tanítanak a zsidó iskolában, — ezt kellőképen alig értékelhetjük.

Örökké emlékezetes szerepet töltött be Buck Gábor 1857-ben, midőn öfelsége megjelenik Jászberényben. Az egész város készült a fogadtatásra. A hatalmas főtéren köröskörül sátorok, avagy talán diadalívék voltak felállítva, minden céhnek külön-külön sátora, melyekben annak előljárói várták öfelségét, aki majd körüljár a téren és minden céh a maga remekmunkái bemutatása mellett üdvözli uralkodóját. Külön sátor volt a juhászoknak, földművelőknek és külön-külön az egyes vallásfelekezeteknek is. Ez időben ötféle vallásfelekezet volt képviselve a jászságban. A székhelyen magában mintegy tízezer római katolikus mellett, 965 helvéciai, 28 ágostai és 77 görög nem egyesülről ad hírt a levéltár (U. o. 1847). A görög nem egye-

Buck Gabor, az első Jász zsidó.

A Jászidg első rabbi.

sültek voltak a mindinkább háttérbe szoruló görög kereskedők, élükön az egyik, mindenütt vezető szerepet betöltő városi tanácsossal. Ezeknek is külön sátor dukált. Ez a görög tanácsos végtelen sokat kínozta fájának kiszorítóit a zsidókat. Esténként körüljárta a várost hogy nem akad-e tilalom ellenére a szomszéd városból, faluból bennrekedt zsidó, kit azután éjnek idején irgalmatlanul kihajtott még télen is a vad éjszakába. Elképzelhetjük, mily buzgósággal igyekezett ez a tanácsos úr lehetlenné tenni a zsidók kérését, hogy ők is külön sátorban hódoljanak az ország atyjának. Buck Gábor szalad fűhöz-fához, hogy hön óhajtott vágya sikerüljön és a zsidók, a többi felekezetek mellett álljanak a téren.

Végre mégis csak győzött a liberálizmus és megjött a kancelláriai engedély, hogy a zsidók is bemutatathadják hódolatukat! Nosza, szaladt az engedéllyel Buck Gábor hitsorsosaihoz, hogy megbeszéljék, mint történjék a hódolás! — Forró nyári délelőtt volt. A zsidók sátora piros bársony falazattal, tórafüggönyökkel volt díszítve. Ott állott a tér végén, a mai honvédemlék helyén. Ha a végén állott is, de ott állott. Az iskolásgyermekkek közül a felsőbb osztálybeliek, mintegy negyvenen, fiúk és lányok ünnepi díszben lázasan kipirult arccal állottak a sátor körül díszsorfalat. Buck Gábor szigorúan meghagyta a zsidóknak, hogy a tanítók felügyelete alatt álló gyermekeken kívül egyetlenegy se engedjenek el otthonról, de maguk a zsidók se jöjjenek közel, csak a hivatottak, hogy méltóságteljesen történjék a hódolás. Midőn őfelsége közeledett kíséretével, a tanulók egy rövid német dalba kezdtek, majd Natonek rabbi előlépett, csengő hangon németül gyönyörű üdvözlő szavakat mondott és őfelségét megáldotta. Ekkor Buck Gábor lépett elő tórával a karján és pár szó kíséretében, a tóra felnyújtásával fejezte ki a jászkunkerületek összszidóságának hódolatát. Őfelsége kegyesen fogadta az alattvalói hűség megnyilatkozását és meglegedetten távozott a növendékek karépeke mellett.

Az első jászsági rabbi Natonek József nagy világi műveltségű, magyarul, németül és héberül tökéletesen írni és olvasni tudó ember volt, aki a francia nyelvet is folyékonyan beszélte.¹

¹ L. Blumberger: Natonek életrajza.

Életrajzi adatait a következőkben foglalhatjuk össze: Neve tulajdonképpen: *Neta'anok*-óriásnövény, nagyatyját így hívják. Született a komárommegyei Kömlöd községben, 1813-ban. Meghalt a hevesmegyei Bátor faluban, 1892-ben. Atyjától elsajátította a magyar és német írást-olvasást, majd a komáromi jesíva tanulója lett. Innen Nikolsburgba megy az országos rabbi iskolájába. Végre a pozsonyi Chaszam Szófer előadásait hallgatja és itt rabbioklevelet nyer. Ezek után haza megy Komáromba, hol megnősül, üzletet nyit, mely nem soká prosperál. Majd hadseregszállító lesz, előbb az osztrák, utóbb a magyar seregnek ad el vágómarhát. Közben megismerkedik Horn Edével is, kit külföldre menekültében hathatósan támogat. A szabadságharc leveretése után, 1850-ben megszerzi a pesti helytartótanáctól a tanítói képesítést és Nagysurányban vállal tanítói állást. Itt azonban a rabbi és tanító között surlódások keletkeznek. Örömmel fogadja a jászberényi hitközség meghívását a jászkerületi rabbi állásra. 1854-ben foglalja el az állást és hét évig működik helyben. Innen Székesfehérvárra megy, hol 1861 október 28-án választották meg rabbi-helyettesnek. Egyelőre 3 évre.¹ Ennek elteltével résztvesz a Palesztinába kolonizáló mozgalomban, amikor is ez ügyben előkelő török politikusokkal tárgyal.² Később ott megbetegszik, hónapokig fekszik, mialatt a krétai zavargások oly mérveket öltenek, hogy a török kormány minden nemzetiségi irányú mozgalmat, így a kolonizációt is, békésebb időkre halaszt.³ Török földről hazajövet Budapesten telepszik meg,⁴ hol folytatja irodalmi működését és egy németnyelvű felekezeti lapot ad ki „Das einige Israel” címmel. Majd Bátor nevű faluba megy, hol befejezi életét leánya házánál.

Irodalmi működése, valamint propagációs útja egyetlen ideál körül forog és ez a *„nationales Judentum!”* Résztvesz a legszentebb ügyekvéssel minden olyan mozgalomban, mely a nemzeti zsidóság céljai felé vezetnek. Ez időben, az ötvenes

¹ L. Steinhercz: A székesfehérvári zsidók története.

² L. u. o.

³ Natonek József életrajza, írta Blumberger József. Bpest. 1911.

⁴ L. Steinhercz J. A székesfehérvári zsidók története. 41., 50.

években, Európaszerte élnek jámbor álmodozók, nagytudású kereskedők, nemzeti lét után vágyódó rabbik, a zsidóságot forrón szerető orvosok, kik élénk levelezésben állanak egymással, sajnálattal látják a zsidóság gyengülését s valamilyen úton-módon annak reformálására törekednek. Kijegecesedik az a gondolat, hogy a szétszóródottságban van a gyengülés oka, egységes zsidóság hiányát érezzük, ezért kellene az ősi Palesztinában önálló országot alakítani. Ez az eszme különösen a morva zsidóktól indult ki s terjedt el egész Európában. Kitünő férfiak tárgyalnak e kérdésekről, mint *Steinschneider*; rabbik, mint *Benisch* Abrahám és *Löwy* Albert.¹ Ez a szellem bontakozik ki *Trebitsch* Menachem, nikolsburgi országos rabbi tanítványainak működéséből, kik közé Natonek is tartozott. Ilyen ideálok után vágyó emberek voltak *Hollender* Benjamin leobschützi gazdag kereskedő, kitünő hebraista, *Servi* J. M., a konstantinápolyi *«Crédit général ottoman»* bank igazgatója, ugyancsak lelkes hébernyelv-művelő, dr. *Landsberg* liegnitzi rabbi, a nagy filantróp, kiket összehozott céljának előbbreségitésében Natonek. Az ő egyénisége föltétlen kiemelkedett a vidéki kisváros rabbiszékéből, magasabb, univerzálisabb eszmék foglalkoztatták őt. Ezeknek a barátoknak hívására és támogatásával beutazta Németországot, Belgiumot, Franciaországot, Hollandiát és Törökországot, mindenütt a *«Palesztinát Colonizáló Zsidók»* egyesületének, a *הגבית ישׁב אׁיין ישיב*-nek szószólójaként.

Jászberényben ezen ideálok után járó embernek kellemetlensége is volt. Midőn egy prédikációja keretében a zsidóság igazi hazájának Palesztinát mondotta, a hitközség előljárósága megtagadta ezen tanításával a közösséget s a határozatot az előljáróság 1860 június 25-ikén közölte a jászkerületi kapitányi hivattal. A kapitány a következőket közli Natonekkel: *«Nr. 2551. Jászberényer k. k. Bezirks-Capitaneat. Laut Angabe der hiesigen isr. Cultus Vörstehung vom 25-ten d. Z. 34 sollen Sie in den Tempel in einer Kanzelrede die Gemeinde aufgefordert haben, zu Gott zu beten, dasz die Juden ja nicht emanzipirt werden, da ihre Heimath und ihr Vaterland nicht hier, sondern in Jerusalem ist.»*

¹ L. Steinschneider Mór élete és munkássága c. cikket. Imit-évkönyv 1915. 225. lap.

Aus diesem Grunde soll Ihnen die Unterschrift der Dankadresse an Se. k. k. aposth. Majestät verweigert worden sein.

Der Herr Rabbiner werden mit Bezug auf das hiesige Schreiben vom 10-ten d. Z. 2214 aufgefordert über den Sachverhalt Ihre Äusserung mit Beschleunigung abzugeben. Jászberény den 30. Juni 1860. Der k. k. Bez. Capitain. Eötvös. An den Herrn Bezirks-Rabbiner Josef Natonek im Loco.

A kapitány tehát ismételten felhívta őt, hogy igazolja magát a hazafiatlanság vádjá alól.

Hogy a hitközség vezetői helyesen ítélték-e meg azon híressé vált templomi szónoklatát, avagy félreértették, azt ma már nehéz megállapítani. De az tény, hogy sokan voltak barátai is a helybeli zsidók között, kik közül többen, mikor már székesfehérvári állását elfoglalta, tömegeستől keresték őt fel bizalmuk jeléül.

Irodalmi munkálatai széleskörű tudásról tesznek tanuságot. Ismeri a modern bibliaexegezist és műveli is. Az *Enekek éneke kommentárban*, melyet szüleinek ajánl, egyaránt idézi a keresztény teológusok véleményét, valamint a zsidó midrásművelőket. Erősen kikel a misztikus kabbalisták ellen, kik tönkre teszik e mű értelmét, valamint visszautasítja a munkát darabokra tépő véleményeket is. Annyiban tartja drámai jellegűnek az Enekek énekét, hogy dialógok szerepelnek Szulamit és Salamon király, valamint Szulamit és pásztora között. Az egész könyvecske a zsidó nőnek tiszta szerelmét tárja elénk, mint ezt már bizonyos dr. *Hetzel* 1780-ban megjelent munkája sejteti. (Eine deutsche Paraphrase des Hohenliedes. Ofen 1871.) Majd ő maga is magyarázó jegyzetekkel *שירת השירים* címmel látja el *Hollender* Benjamin Eneke éneke fordítását és magyarázatát (p. o.) Végre még ugyanezen kötetben: *Ein historisches Charakterbild grosser isr. patriotischer Frauen* címmel felvonultatja a bibliának mintegy 25 női alakját, kiknek mindannyija, mint »nemzeti« zsidó nők élnek a zsidóság szívében. Ugyennek tartja *Montefiore* Juditot is, valamint *Rothschild* Constant és Anna bárónőket, kik zsidó tudományos működést sejtenek ki a héber nyelv iránti szeretetükben; valamint *Montefiore* Judit asszonyt, aki a Szentföld iránti szeretetének ad ismételten kifejezést. A zsidóság megújhodását csakis nemzeti-

régi alapon tartja kivihetőnek, amely nagy rekreációnak küszöbén vagyunk. A kor legmelegebben gondolkozójának M. Hesz-t tartja, «korunk Jezsajasának» nevezi, aki «*Rom und Jerusalem*» c. munkájában a zsidóság nemzetiségi voltáért száll síkra.

További irodalmi művei: *שנת ה'תרנ"ה*, melyben a Szentírás háromféle hermeneutikájáról beszél. (Megjelent Prágában 1859-ben), továbbá «*Religion u. Wissenschaft*», melyben a kettőnek összeegyeztetéséről értekezik. «*Das erhabene Frauenlob*», melyben a zsidó nőnek a vallás erősítése körül kifejtendő fontos szerepét hangoztatja.

Székesfehérvári tartózkodása alatt szorgalmasan dolgozik Pauer József püspökkel egy *ötnyelvű szótár* kiadásán, melynek első rövid kötete megjelent. A szótár nagy készültségéről ad tanubizonyosságot, amennyiben héber-, magyar-, latin-, német- és francia nyelvű volt.

Érdeklődésünkre tarthatna számot a török portánál bemutatott *memoranduma*, mely a gyarmatosításnak terveit tartalmazta, melyet a konstantinápolyi zsidóság vezetőivel, elsősorban az ottomán hitelintézet igazgatójával egyetemben dolgozott ki.

Pesti nyugalomában, már megtámadott egészségi állapotban, adta ki «*Das cinige Israel*» című lapot, mely valószínűleg csak egész rövidéletű volt.

Ha még megemlítjük a dr. Lansberg liegnitzi rabbi 25 éves hivatali működésekor kiadott *שנת ה'ת"ל* «*Ehrenkranz des guten Rufes*» c. brosuráját, melyben e nagy emberbarát működését ismerteti, valamint annak családfáját mutatja be, — úgy valószínűleg minden nyilvánosságra került munkáját tárgyaltuk.

Igen nagy tudású, modern gondolkodású ember volt, aki, ha ma él, nagyobb elismerésben részesülne, míg akkor, midőn még csak keletkezőfélben voltak a hitközségek, — nem érvényesülhetett.

Az első tíz évben igen váltakozó a hangulat a zsidókkal szemben. Megtörténik, mint láttuk, hogy sorban egymásután visszautasítja a város a betelepülni akaró zsidókat azért, mert a Jászságban garázdálkodó tolvajszövetkezet egyik notórius tagja zsidónak adta el a lopott holmik egyrészét. Ha tehát nem

volna zsidó orgazda a vidéken, — így szól a tanácsosok bölcsesége — akkor tolvajbanda sem keletkezhetnék. (Tanácsülési jegyzőkönyvek 557/1853. sz. dec. 2.) Viszont, amikor belátja a város, hogy „miután az évi fogyasztási adó 9500 p. forintban állapítatik meg, de a képviselői gyűlés meg lévén győződve, hogy ezen összeg közös (házi) kezelés útján be nem hajtható”, elhatározza, hogy haszonbérbe adja azt a pályázó *Lichtenstern* Józsefnek. E haszonbérlet nem jól jövedelmező üzlet lehetett, mert egy-másután cserél gazdát: előbb *Lippe* Móricé (500/1853), azután ez említett *Lichtenstern* József nyeri (510/1854), végre *Moller* Ignác próbálkozik meg vele (209/1857). Hogy ő sem nagy haszonnal zárta ez üzlet mérlegét, az kitetszik abból is, hogy rövidesen más foglalkozás után néz. Az italkimérést lassanként a zsidók végzik. A legrégebb időktől kezdve ott találjuk a zsidókat a kocsmák kiméző asztalánál brszágszerte, csakúgy mint a Jászságban. Ha kereskedése van is, ugyanott, a szomszéd szobában italkimérést tart. Mindjárt a letelepülés első évében 5—6 zsidó kocsmárost találunk. Ezeknek azonban keresztény csaplórost kellett tartaniok; azzal vádolták ugyanis a zsidókat, hogy nem mérik ki pontosan a litert! Még tíz esztendő múlva is vita tárgya lesz ez a városban.

Az újabb települők közül sokan otthagyják a jászsági kisebb helységeket és a központba, Berénybe húzódnak. Így Jászdósáról a *Lustig*-család (137/1854) *Deutsch* Simon Alattyánról (557/1853). *Moller* Dániel Monostorról (121/1856). Ez olyjelenség, mely még ma is tart s lassanként a központ felszipantja a környékben lakó zsidókat. Mint új forrás jelentkezik a távoli Bicske helység is, mely a mai vezető szerepet játszó családok születési helye. Így *Leitner* Farkas és *Leitner* Salamon, *Weisz* Adolf és *Weisz* József voltak bicskeiek, valamint *Hertzel* József is. A város elhatározza, hogy ezen beözönlést valamiképp szabályozza. Különösen iparosok betelepülését nézte újabban rossz szemmel s utasította többször vissza őket. Szobafestő 3, szabó 3, cipész 3, jő a városba zsidó, vattakészítő és még más iparos, kiket hosszas huzavona után vesz fel a tanács, de már egy *Lőw* Benjámin nevű szücsmestert egyáltalán nem hajlandó lakóssai közt látni (272/1856). Már 1854-ben összeírják hivatalosan a zsidókat s elhatározzák, hogy a rendes lakosfelvételi

taksán kívül 5 pfrtot kell a zsidóknak fizetni (118/1857). Midőn felmerül a kérdés, hogy milyen joron szedik ezen külön összeget, megtalálják a kézenfekvő titulust is hozzá: könnyen megtörténik, hogy a letelepült izraelita beteg lesz s akkor a városnak kell a kórházi illetéket fizetni. Későbbben 10 p. forintra emelkedik az összeg. Kivételt tesznek azonban Husz Mózes kiszolgált katonával, akinek azonnal letelepedést engedélyeznek (385/1854). Ellenben az a néhány zsidó, kik régebben, a város békéjét felzavaró tolvajbanda működése idején, visszautasítottak, — ezek ismételten hiába jelentkeznek felvételért.

Hogy mily összeget láttak elegendőnek a megélhetés megteremtésére a város urai, ezt egyik határozatból sejthetjük, ahol nem veszik fel *Berczeller* Márk nyersbőr és gyapjúkereskedőt, mert csak 600 (hatszáz) p. forintot tud felmutatni.

Buck Gábor ismét megpróbálja — itt tartózkodásának immár ötödik évében —, hogy lakossági jogot nyerjen. A jász császári és királyi kapitányi hivatal a várostól teszi függővé a jog megadását s a város tanácsa ismét előráncigálja a 49-iki birodalmi alkotmány 25-ik pontját, mely az izraelitáknak a letelepedést mindenhol megengedte s ezen legfelsőbb rendeletnek a város közönsége is hódolva az ide folyamodott izraelitáknak — ellenszenv dacára — letelepedni megengedni kénytelenített, mint-hogy azonban hivatkozott alkotmány 33-ik §-a és a Főkönyv irónagságának e tárgyban 1850-ik évi 2049-ik szám alatti leirata szerint a lakosi jog megadása kizárólag a közönségeket (tanácsot) illeti. . . nem hajlandó e testület folyamodó *Buck* Gábor kérelmének teljesítésére (448/1854). Némi tekintélyt ad a helyi zsidóságnak, midőn a városi gyűlésen felolvassák a bécsi egyetemen végzett *Lippe* Ede okvistudor oklevelét s engedélyt adnak neki a városbani praxisra. Ez az első okleveles képzettségű zsidó a városban, aki az imént jött Natonek rabbival együtt immár szellemi előkelőséget is vitt be a zsidóság életébe. *Lippe* együtt jött fivérével, *Simonnal*; ez utóbbi ecctgyár építésére kapott engedélyt s gyorsan tekintélyre tett szert hitsorsosai előtt. Jogosán, mert hiszen rabbi fiai voltak, *Lippe* Vilmos gyöngyösi rabbi gyermekei, kinek az országban igen jó neve volt. Utóbb ugyan kellemetlenségei származtak *Lippe* rabbinak egy hazafias beszéde miatt, melyet a harcoló magyar honvédekhez intézett a szabadság-

harc alatt, de az ebből folyó zavarok inkább még emelték tekintélyét. Hovatovább Jászberényben is a Lippe-család jut vezető szerephez. Móric, Simon és Ede, valamint leszármazottjaik lesznek Gyöngyös, Hatvan, Jászberény és Szolnok zsidóságának előljárói (70. és 171/1855).

A zsidók erkölcsi életét jellemző adatnak vehetjük azon tudósítást, melyről 1856-ban értesít a városi jegyzőkönyv, hogy a zsidók vigalmat rendeztek és ennek engedélyeért felajánlanak 5 p. forintot a helybeli kórháznak (73/56). A mulatság Adar hó 7-ikén (február végén) tartatik meg, amelyen — valószínűleg — imaházuk átalakítási költségére gyűjtenek, mert híz nem-szóára, ez év végén, kéri a várost, hogy imaházukat átalakíthassák. Azt különben később is látjuk, hogy a zsidók önként küldtek a városi kórháznak pénzadományt. Így bizonyos *Büchler* Vilmos 5 p. forintot. Lassanként kifejlődik az a szokás is, hogy ha zsidót tiltott kártyajátékon kapnak, 5 forintot fizet az illető a kórház javára. (Polgármesteri ikt. 1546/1860.)

A zsidók beléletét is alkalmunk van megfigyelni néhány elejtett adatból.

Az első tanító hat évi működés után — *Bondi Bernát* — 1856-ban eltávozik (1395/1856). Eleinte a sakter tanítja a gyermekeket, de ezt a város betiltja. (Polg. iktató 3456/1858.) Helyette *Fürst* Majer lesz a tanító, akit előképzettsége, tudása, modern gondolkodása képessé tette volna az iskola vezetésére, ánde igen kevés erénnyel bírt, tekintélyt nem tudott tartani. Idejében még egy tanító volt, bizonyos *Wichs* nevű, aki pár évig együtt működött *Ehrentelle* is. Fürsttel sokszor volt baj, mert lágy ember létére még jogos járulékait sem szolgáltatták ki pontosan és így minden pillanatban a bírósághoz ment panaszzal. Volt egy pöre a hitközséggel, mely éveket foglalkoztatta a törvénytészeket.

Az első templom, melyet 1852-ben avattak fel, szűknek és kényelmetlennek bizonyult, ezért öt év múlva átalakítják. Az első tórafüggöny négyzetes alakja is azt mutatja, hogy a helyiség alacsony volt, nem méltó imaház. Kibéreltik tehát *Horthy Lászlóné* 1154-ik telekkönyvi szám alatt levő házáat és ezt alakítják át templomnak. Az elnök ekkor is *Buck Gábor*

(56/1857). Még ez évben történik a fiatal császár-király látogatása, melyről már előbb részletesen megemlékeztünk.

Nagy fontossággal bír reánk az 1857-ik évben kiállított népfölkelésre kötelezett 14—19 éves izraelita fiúk jegyzéke. A jászkerületi zsidóság 32 fiatalembert jelent be mint népfölkelőt. Ezen okmányból megtudhatjuk nagyjában, hogy az abszolút kormány alatt mely helységek voltak a Jászkerülethez beosztva: Dósa, Tarnaörs, Árokszállás, Monostor, Jákóhalma, Fényszaru, Tura és Felsőszentgyörgy. Amit II. József császár már megkezdett, a szabadságharc folytatott, azt az osztrák kormány most szigorú pontossággal keresztülvitt: a zsidóság áltányos védkötelezettségét!

Izraeliták egybekelése csak a jászkerületi kapitány engedélyével történhetett. Mútan a rabbinál jelentkezett a mátkapár, ki igazolványt adott nekik, hogy a férfi már mentes katonakötelezettségétől, — engedélyt kellett a kapitánytól is szerezni az esküvő megtartásához. Ez viszont a várostól kért erkölcsi bizonyítványt a felekről s ha mindez rendben megtörténik. — akkor szabad a papnak az esketést végrehajtani (131/1855. sz.). A szertartás a szabad ég alatt történt konzervatív módon. A pap azonban már talárszerű öltönyben volt a funkciók alatt, ami némi haladó szellemnek a jele. A szónoklat nyelve nem kizárólag német. Natonek rabbi magyarul is tudott és öreg emberek élő tanúsága szerint, a fél kívánságára, úgy temetésnél, mint egybekelésnél magyarul is szónokolt. — Temetésnél nem mindig volt szentbeszéd, csak valóban érdemes embernél. Természetesen ez sokszor nehéz probléma elé állította a rabbit. De elég erélyesnek látszott Natonek működésében. Megtörtént, hogy egy sátoros ünnep alkalmával rendőrrel hajtatta össze egyik jákóhalmi zsidó árúját, portékáját, mert az az országos vásárra kirakodott.

Alatta erősödik meg a gyülekezet annyira, hogy a bérelt templomhelyiséget megvették. Lippe Móric kérvényt ad be, hogy *megvehessék a templomot 1859 január 21-én. Nyolc darab bizonyítványt mellékelnek, melyek mind azt igazolják, hogy minden kellék megvan a templom megvásárolhatására.* (Jászkerületi járási kap. 5479. sz. rendelete.)

A metszőknek akkor sem lehetett fényes dolguk, melyen a marhazsír és hurka árulásával igyekeztek segíteni. A hentesek

bepanaszolják ezt a járáskapitánynál, aki azonban ezt megengedi (910/859. sz. U. o.).

A hitközségi tagok közül többen irigy szemmel nézik a rabbi tekintélyét és mindenáron ellene törnek. Így sokan nem akarják lefizetni a rabbinak járó díjakat és csak kapitányi behajtásra engedelmesskednek. Ez bizony nem valami szép színben tünteti fel az utókor előtt őket, kik a tanítónak járó fizetséget is csak bíróság közbelépése útján térítik meg. Rabbi és tanító másutt mindenütt köztiszteletben állott a zsidóságnál; itt, Berényben a különböző vidékekről összesereglett és egymást csak üzleti kellemetlenségekből megismert családok torzalkodásának, a rabbi és tanító itta meg a levét. Ők kerültek a külvilágban kiélesedett viszony őrlőfokai közé. — Ezenfelül még egy hivatalos funkciója volt a rabbinak, mely gyakorta kizavarta őt nyugalmból. Jászberény város tanácsa régi jászkun kiváltságok alapján törvényszék jellegű ítélkezési joggal bírt. Sőt, mint a városháza homlokzatán díszelgő *Justitia* szobra mérleggel kezében hirdeti, pallósjoga is volt a városnak. Ha pedig a törvényszék elé került bármely ügyben *zsidó* férfiú, akár Berényben, akár a többi jász városokban, úgy a jászkerületi rabbi előtt kellett az illetőnek esküt tenni. Legyen az vádlott vagy panaszos avagy tanu, nem a régi *more iudaico* imaszíjjal, imaköpenyben, templomban történt az eskü-kivétel, hanem egyszerűen a pap jelenléte tette az esküt elfogadottá. Sokszor figyelmeztette a bíróság a rabbit, hogy az eskükivételnél óvatos legyen, mert az illető esküjén alapszik az egész per, mert más bizonyíték nincs. Megtörtént, egy alkalommal, hogy egy ily pörnél a bíróság az esküvállomásra alapította ítéletét s pár hét múlva kitűnt, hogy a pap előtt tett eskü hamis eskü volt. Azóta nagyon vigyázott a rabbi, hogy csakis kétségekívül szavahihető embertől fogadjon el vallomást, nehogy az ily esetek ismétlődése lejárássa a papi tekintélyt. Ha azután a rabbinak kétegy volt a fél iránt, ki bizonyos üzleti ügyekben került a törvényszék elé, úgy sokszor nehéz helyzetbe került a pap saját híveivel szemben.

A hitközség tagjai között nem volt meg a kölcsönös szeretet. Egészen idegenül éreztek a más-más vidékekről bevándorolt hitsorszósok. A templom csak némileg volt összekötő kapocs.

mert az gyakorta civódásoknak volt otthona, olykor pártvillongásoknak. Észrevétlenül kifejlődött bizonyos széthúzás a Heves megyéből bevándorolt zsidók és a Pest megyéből beköltözöttek között. Hogy mi volt ennek alapja: vallásos irányzatokban való eltérés, avagy a különböző műveltségi fokon állók különböző kívánalmai, ezt ma már nehéz megállapítani. Amde tény, hogy ugyanazok állanak egymással szemben Natonek rabbi távozása előtti 3 éven át, kik az első rabbi utódja, Büchler Áron alatt ismét összetűznek, csaknem 10 éven át pörlekednek, végre a községet teljesen kettészakítják és csak újabb 14 év után áll helyre a békeség, amidőn az első letelepülők megöregednek s fiaik veszik át a vezetést.

Meglehetősen felkavarja a nyugalmat 1858-ban Wolf Sámuel templomszolga öngyilkossága. Valószínűleg egész rövid ideig élt Jászberényben az illető, de maga az eset nagy szenzációt keltett. Csak akkor, midőn a törvényszéki szakértő orvos felboncolta és *«die Obduktion ergab Wahnsinn»*, vagyis, hogy elmezavarásban oltotta ki életét, adták meg néki a végső tisztességet.

Az anyakönyvek még több érdekes pontra nézve adnak felvilágosítást. Az első metsző, Schönsfeld, után és vele egyidejűleg is Schwarcz Mózes volt. Ő 1852-ben jön a városba, a tanács 602/1852. sz. határozatával ezt megengedi; ő egyszerismind *«móhel»* is. Bárha ezen utóbbi hatáskörre kevésbé volt szükség, miután a közbecsülésnek örvendő Leitner Sámuel kereskedő a legnagyobb buzgósággal vállalta ezen szent cselekedet elvégzését. Azon régiek közül való volt Leitner, kik mérföldre elmentek, hogy ezen legszentebb cselekedetnek, újszülött gyermek Ábrahám kötelékébe való felvételének ők maguk legyenek végzői. Nemcsak Berényben, hanem az egész Jászágban született gyermekek nagy része belekerült az ő *«móhel-könyvébe»* 1853-tól kezdve 1877-ig, tehát csaknem negyed évszázadig! Nem fogadott el ezért semmi tiszteletdíjat, sőt igen sokszor *♣* vállalta a *«Gevatter»*-ság költséges szerepét is. Jámbor, istenes életű férfiú volt Leitner Sámuel, csendes szavú, de nagy tekintélyű hitközségi tag, aki lehetőleg távortartotta magát a községi életben lábrakapott civódástól.

Ugyancsak Schwarcz Mózes előimádkozó-metszővel egy-

időben — ki 15 évig működik Berényben — szerepel Salamon Lázár móhel is, majd később Bernát Dávid. Ez utóbbi szintén csak jámbor buzgalomból és nem hívatásszerűen végezte a circumciziót. Bizonyos Schwarcz Benjámín mészáros is szerepel itt-ott mint móhel. Ellene a város eltávolítási eljárást indít, mert engedély nélkül lappang a városban (140/1858).

Templomszolga Mózes Pécel volt. Ő azonos Löwy Mózes-sel, kit származáshelyéről illettek «péceli» előnévvel. Eleinte mint kereskedő jött Berénybe 1857-ben, hol csakúgy nem sikerült biztos megélhetést teremteni, mint Pécelen és ezért vállalja a templomszolgai állást 1858-ban, valószínűleg Wolf Samuel öhgyilkossága után.

Az iskola ügye meglehetősen súlyedt. Biztató kezdet után (1395/1858 sz.) előbb Fürst Majer tanít egyedül, majd a sakter segítségével. Borineknek még két évvel távozása után is pörre van a hitközséggel, nemkülönben Fürst Majernek is, ki különben Veszprémből jött a jáász központba. Kisebbs-hosszabb ideig működnek a hitközségi iskolánál Ehrenteil és Wichs 1856-ban, majd együtt Blumenfeld és Schwarcz J. (1859—1861-ben), továbbá egész rövid ideig Löwinger Dávid, kit 1861-ben Lippe Simon alkalmaz. A közönség nincs működésével megelégedve, elküldik, amiért vele szintén pörre kerül a dolog (1075/1861). E tanítók sorából messze kiemelkedik Ehrenteil, ki később oly híressé vált brosuráival, melyeket az orthodox és neológ harcok közepett írt. Kiváló értő, nagy hébertudású, általános tiszteletnek örvendő egyéniség, ki Jászberényben még erős konzervatív motívumok után halad, — még a pappal szemben is — és csak később lesz az orthodox Reich Ignácnak kérelmelhetetlen ellenfele. Midőn Ehrenteil látta a berényi hitközség áldatlan helyzetét, hamarosan távozik.

Fürst Majer régi követelésében 470 frt fejében pörli a községet melyet megítél neki az elsőfokú bíróság (1408/1861). A másodfokon azonban a tanító elveszti ügyét és hiába kéri meg a pör újrafelvételét.

Mindenzen változások és pörlekedések mellett is dicséretére legyen kiemelve a hitközségnek, hogy mindig magyarul tanított az egyik tanító, ami az abszolútisztikus kormányzat idején valóban kiemelkedő dolog volt.

A helybeli rabbin kívül némely alkalommal idegen papok vendégszónoklatai tanítják a hívőket vallásosságra, emberszere-
teire és hazaszeretetre. Volt itt *Lippe* Vilmos gyöngyösi főrabbi
(szül. Puchón, Trencsén megyében, 1793-ban, rabbivá választották Gyöngyösön 1842-ben, hol 9 évig működik), *Hirsch*
Márkus tiszabői főrabbi (szül. ugyanott, követte atyját a rabbi-
székben, majd Óbudán és Hamburgban lett rabbi; meghalt
1909-ben), *Arnstein* Ábrahám ugyancsak tiszabői rabbi, ki a
két *Hirsch* között működött, kinek pecsétje: *Oberrabbiner von*
Gross-Kumanien-nek hangzott *Fürst* Lázár gyöngyösi rabbi
(szül. Gizingben, Ausztriában, 1822-ben, Gyöngyösön megvá-
lasztották 1853-ban, hol haláláig működik. Elhunyt 1893-ban),
Schwab Löw pesti rabbi 1853-ban volt Berényben, majd *Hirsch-*
feld *Hirsch* aszódí rabbít hallgatják a jász zsidók, midőn az
őfelsége elleni merénylet meghiusulása feletti hálaadóistentisz-
teletre gyűlnek össze. Még mielőtt rabbít választanak, *Löffler*
Lipót zsámbéki rabbi működését is igénybe veszik.

Közben mindjobban emelkedik a helyi zsidóság száma,
amelyet még egyszer korlátozni próbál a görög kereskedők utolsó
tekintélyes képviselője, egyik városi tanácsos. A görögök teljesen
elvesztették lábuk alól a talajt, a zsidóság gyökeret vert! Hogy
történhetett ez oly terrénumon, amelyen a városi vezetőség min-
den igyekezettel a zsidók ellen fordul és mindenben a görögök-
nek igyekszik kedvezni?

Ennek oka mélyreható és bármint hirdetik ellenkezőjé, az
élet megismétli munkáját. *A nép és a zsidóság között gyorsan fej-*
lődik a jó viszony és őt használja fel kereskedőül! Hiába hoz a ta-
nács zsidóellenes határozatot, ha a nép a zsidót pártolja, bízik
benne, a görögöt pedig elesni hagyja, vagyoniilag tönkre-menni.
Hiába szoritják hetipiac alkalmával a zsidót a piac legszélére,
ahová a vevő tekintete el sem ér, ha egyszer keresi a zsidó keres-
kedőt a nép és elhalad a görög mellett. A görögök helyzete itt
is tarthatatlanná vált, miú az ország többi részében, mert a ma-
gyar nép több bizalommal ajándékozta meg a zsidót és a keres-
kedelmi viszony tisztán a kölcsönös bizalom alapszik. Még
nincs fiz esztendeje, hogy a zsidóság letelepszik a Jászországban és
már a legkényesebb megbízatásokat vállalhatnak magukra a
nép jóvoltából. És ha mégis sikerül a tanácsban a görögök nagy-

tekintélyű vezetőjének oly irányú végzést hozatni, mely a zsidóság szabad mozgását korlátozná, — ez a határozat semmi esetre sem hű tükre az életnek, a zsidóság és a nép közötti viszonynak és talán ez a legutolsó nyílt zsidóellenes tanácsülési döntés.

Egyik görög tanácsos lett és megkezdte a munkálatokat fájának visszaszorítói ellen. A görög boltosok sorban bezárták üzleteiket és helyette zsidó üzletek nyíltak meg. Ez ellen valamikép tenni akart a tanácsos úr. Alkalom volt nyílt fellépésre, amidőn bizonyos Weisz József borkereskedő letelepedhetést kér, ámde a mellékelt bizonyítványok «nem bírnak azon kelésekkel, melyek a megtelepedetés kinyerésére elégségesek s szükségesek!» A tanácsos nem elégszik meg azzal, hogy a kérelmezőt «kérelmétől elmozdítandónak véleményezi», hanem ezen egy izraelita ügyének megítélése szerint akarja a jövőben minden zsidónak kérését mérlegelni, «nehogy az ilyesek beözönlése által a szegénység szaporodása az egész közösség terhére idéztessék elő, . . . javasolja az orakodást . . . és e tárgyban kér bővebb tanácsit intézkedést». És még tovább is szolgál tanáccsal a görög, mert «ez alkalommal hivatalosan előterjesztvén, miszerint 'e város kebelében az izraelita beköltözöttek annyira elszaporodtak. . . hogy . . . hathatós intézkedések megtétele szükségesnek találtatván — határoztatik . . .» Ezek után következnek a határozatok. Mindenekelőtt a megtelepedni akarók szándékát nehezítik meg, azután a már itt lakók feletti felügyeletet szigorítják. «Mindem letelepedni óhajtó izraelita azon községi előljárástól, melyben előbb lakott, szolgabírói megerősítéssel hitelesítendő erkölcsi bizonyítványa mellett oly vagyonszerű állása hiteles kimutatására, vagy oly biztos és kétségen fölül hiteles jótálló levél előmutatására is kötelezendő, mely mellett történetű elszegényedés esetében, folyamodó avagy családja e község lakosai terhére legkevésbé sem válik.»

Hogy ily bizonyítvány megszerzése csaknem lehetetlen-ség, — ezt jól tudták a tanácsosok. Hiszen akinék minden kétségen felül álló és biztos anyagi erőssége van, az nem vándorol ki előbbi helyéről és nem keres új terepemet megjelölésére! De meg ezenfelül is megszigorítják a beköltözési feltételeket, felemelvén az eddigi díjat 10 forintra.

Ugyancsak új rendeleteket hoztak a már itt lakók ellen-örzésére. Először is felújítják az 1854 június 17-ikén hozott

határozatot, melyben a zsidók pontos összeírását határozzák el, egyik tanácsosra — ezúttá! Sismis Mihályra — bizván annak pontos ellenőrzését. De az összeírást kétfelé is foganatosítani kell: egyrésztől maguk a zsidók, *«a zsidó előjáró és Rabbi minden itt tartózkodó feleiket össze írni s tanácsnak meghagyására előmutatni kötelesek»*. — másrészt *«a belcsembiztosi hivatal köteles minden itt letelepedhetési joggal bíró, vagy jövőben megtelepülendő izraelita családról nyilván, könyvet vezetni s ezt a kinevezett tanácsnak gyakrabban megvizsgálván, időnként azok számára és állásáról a tanácsnak jelentést tenni...»*

Igy azután erősebb lehet az ellenőrzés szigora s könnyebben megbüntethető a titkon s engedelem nélkül itt tartózkodó. Ha pedig *«tartózkodási engedély nélküliek találatnának (a városban), annyiszor amennyiszer a helybeli polgári kórház javára 10 forintban o. é. elmarasztalandók s ezen összeg az illetőkön megveendő s az utóbbiak a város kebeléből, — ahonnan eltávoztak azon község kebelébe kötött utlevéllel vissza kisérendők lesznek.»*

Miután ezen szigorú rendszabályok következményei alól, — vagyis, hogy a városba pár napra bejött zsidókat *«Schupp-levéllel ne toloncolják tartózkodási helyére, — valamikép mentesíteni akarták magukat, — azon eljárást vették szokásba, hogy az itt talált zsidókat egy itteni hitsorsos segédjének fogadta. Csakhamar erre is reájött a magisztrátus, mire a rabbit tették anyagilag felelőssé az ily esetekben, őt minden alkalommal 10 p. forintra büntetni rendelték.*

(Tanácsulési jegyzőkönyvek 245/1859 szeptember 17.)

A rabbi tényleg nyilvántartási anyakönyvet kezd vezetni, amelyből meglehetősen pontossággal értesülünk a zsidók népmozgalmi eseteiről.

Ezen tanácsulési határozatot tekinthetjük a jázsági zsidók betelepülésére vonatkozó rendszabályok utolsójának. Tizedik év telt el azóta, mióta az első jász zsidó felvételt kér és a beköltözöttek első — úgyszólván — próbaideje lejárt. Nagyobb tömegben egyelőre nem keresik fel a Jászságot, csak lassú beszívargás emeli az itt lakók számát mind a mai napig.

Hogy a próbaidőt sikerrel állták-e, azt a fejlődő kereskedelem mondja meg és a hivatalos részről a város tanácsához intézett rendelet, mely mintegy válasz volt az előbbeni zsidó-

ellenes határozatokra. A járáskapitány ugyanis az egyik zsidó panaszára átír a városhoz, hogy *„a zsidó lehet gyógyszerész, minden nemű italokat mérhet, és minden üzletet folytathat!”* (Járási kap. rend. 509/1860.)

A hitközség beléletében is egy mérföldkőhöz jutottak. Az 1860-ik évben távozik el Natenek József rabbi. Eltávozása nem simán történik. A járáskapitány előtt egyezkednek a felek a kitört háborúságon. Az év őszén csaknem minden nap beidézve van ez ügyben néhány hitközségi tag, míg végre végkielégítést akarnak adni a rabbinak, ha távozik. Natenek megunván a hercehuncát, távozik a városból. Ámde, még a megegyezett összeget sem akarják kifizetni néki, csak ismételt bírói beavatkozással. (Járáskapitányi rendeletek 4071/1860 október 6 és 4787/1860 nov. 28., valamint: Polgármesteri iktató 1606 1860. és 1799/1860.)

Mindezen zavarok mellett a jász zsidók első tíz évökben emelkednek számban, súlyban, kultúrában és hitéleti berendezkedésben.

B) A hitközség erősödése — az ellentétek élesedése.

Ausztria gyengülése Magyarország erősítésére bírja a kormányt. A zsidóságra is kedvező a közhangulat. A zsidók földbirtokot szerezhetnek. Lippe Móritz fundust vesz. A járszági zsidók homoki szőlőt vesznek. A szőlőtelepítések mintaszerűsége. Blau Hermann céhbeli remekelése. Büchler Áron lesz rabbi. Az előljáráóság hitoktatási képzettséget követel tőle. Mit követel a helytartóság szervezeti szabályzata a rabbi előtanulmányai minimumának? A váltók korlátozásáról szóló rendelet zsidóellenes éle. Büchler megtagadja annak kihirdetését. A város megrójjá. Az iskolát zúgiskolának minősítik. A tanítók gyors egymásutánban való váltakozása. Lisser Ignác, Schwarcz Salamon, Süsskind Anna, Fischer Sámuel, Löwinger Bernát, Helfmann Sámuel, Weiner Simon tanítók. Az iskolaügy rendezetlensége. Braun Simon tanító léri az iskola nyilvános magánjellegét. Nem kap engedélyt; felszólítás nyilvános iskola emelése iránt. A rabbi jelentése az iskola állapotáról. „Héber tanoda.” „Izraelita főkhittanoda.” Büchler Áront kéri fel iskolagazgatónak. Magániskolák. A zsidó iskola megszűnése.

A chewra fejlődése. A szegénysegélyző-egylet alakulása.

Az 1860-iki esztendő nagy változásokat hoz be Magyarországon. A szerencsétlenül végződő 1859-iki olasz háború

minden téren megváltoztatja az uralkodó felfogását és szakítani akar eddigi egyeduralkodói rendszerével. Amerre csak tőheti, engedékenynek mutatkozik, hogy megértse az ország az ő nemes törekvéseit. Amit külpolitikában vesztett, azt trónjának megszilárdításával igyekszik pótolni. A német fejedelmek vételi kedésében Bismarck segítségével a Hohenzollernek emelkednek a Habsburgok rovására. Ennek egyik oka nyilvánvalóan az volt, hogy a porosz uralkodóház izig-vérig egységes német népre támaszkodhatott, míg a habsburgi monarchiának negyedrésze sem volt németajkú. Minél erősebbnek tűnt fel I. Vilmos, reátámaszkodva kitűnő embereire: Bismarckra, Moltkére, — annál inkább igyekezett I. Ferenc József kielégíteni a magyarság kívánságát, hogy itt benn erősödjék, készülődhessék egy elkerülhetetlen porosz-osztrák háborúra. Ebből magyarázható minden irányú engedékenysége az osztrák udvarnak, mely vég eredményben a 67-iki kiegyezéshez vezetett. — És az ország nagy, vitális kérdései mellett, a zsidóságra nézve is engedményeknek egész sorozatát hozta az 1860—70-iki tíz esztendő. Megindul országszerte a mozgalom, hogy a zsidók aktív politikai jogokat szerezhessenek, földet vehessenek, autonómiát nyerjenek és az autonómián belül iskoláikat, hitközségeiket rendezhessék. Legelőbb is Liptószentmiklóson indul meg a mozgalom, hogy a választásoknál a zsidók is cselekvőleg részt vehessenek.¹ Ennek nyomán mindenütt megpróbálkoznak a zsidók politikai helyzetük javításán. Ingatlan szerzés még eddig nem tartozott a zsidók jogai közé, habár itt-ott már hosszúlejáratú földbérlet, sőt vétel is előfordul az országban ünnepélyes installációk keretében.² Bérletről a Jászságban már előbből is tudunk, de földvételeiről csak 1861-ből értesülünk. Lippe Móric vesz fundust, a jászberényi tanácsülési jegyzőkönyv értesítése szerint, miután elterjed a hír, hogy Őfelsége külön rendelettel kegyeskedett megengedni a zsidóknak a fekvőbirtokszerzést. A 263/1861 sz. tanácsülési végzés szerint a város közösségének nincs is semmiféle kifogása a vétel iránt. Ezek után a zsidók sorban

¹ L. Herzog Emil: A lipítószentmiklósi zsidók története. Egyenlőleg XIII—XIV. évf.

² L. Grossmann Zsigmond: Birtokképeség. Egyenlőség 35. 28.

resznek meglakarított pénzükből kisebb-nagyobb földbirtokot a homokos részen fekvő berényi határban.

Ez a vállalkozás egészen új fordulatot jelent a jászági zsidók életében!

Míg a helybeli gazdák nem szívesen dolgoztak homoki földeken, addig a zsidók ezekből vásároltak birtokot és szőlővel telepítették be! Mandl, Moller, az említett Lippe- és Brünauer-családok próbálkoznak az új vállalkozással, mely csakhamar meghozza gyümölcsét és tulajdonosait anyagiakban megszilárdítja. Az előbbiekhöz mind többen csatlakoznak és ez a törekvés két irányban is kedvezően befolyásolta a jász zsidók helyzetét.

A magyar nép csak az olyant tekinti megállapodott, gyökérrel bíró, a helységet valóban szerető lakosnak, akinek földje van, birtoka van, aki tulajdonszálakkal van a helység rögéhez növe. A többit csak idegen zsellérnek, átmeneti lakosnak nézi, habár félszázadig tapossa ugyanazon utca kövezetét. És az idegennel szemben való bizalmatlanságot nem lehet kiűzni lelkéből. — Amint azután a zsidó földet vásárol és azonosak az ő primitívebb igényű szükségletei, melyek a földműveléssel járnak, mint az őslakosé; ott látja künn a szabad tanya szomszédságában; az időjárás szeszélyét féli mindkettő a föld természetének fejlődésében; együtt remegnek a tavaszi fagyoktól, a nyári jégtől; együtt várják a földanyának áldásait, — akkor eltűnik valamennyire lelkéből az idegenkedés, megállapodott lakónak nézi a zsidót és lélekben közelebb jutnak egymáshoz.

A másik előny, mely a zsidó szőlőtelepítésekből származott, a tényleges anyagi erősítés, az új foglalkozási ág megnyílása által. Eleinte a föld olesó volt, nemkülönben a hitel, — a nap-szám csekély, úgy, hogy 5—8 év alatt meghozta a szőlő eredeti vételárát.

És ami különösen dicséretreméltó prény volt a zsidóknál e területen, hogy mindjárt kezdetben mintaszerűen kezelték földjüket, aminthogy még ma is a berényi zsidók szőlőművelése sok tekintetben mintául szolgálhat a többi lakosságnak. Ők, tehát, kik évszázadok óta elzárva voltak a földkultúrától, azonnal intenzív és mintaszerű gazdálkodást folytattak.

Másutt is javulás mutatkozik. A céhrendszer már alkonyát

élte, autonómiája tűnőfélben, a jázsági céhek egymásután zárják be helyiségeiket, miután iparhatósági önkormányzatuktól megfosztatták a városi előljáróság mint iparhatóság működése által. Ez a zsidóságra előnyös volt, mert a céhek maguktartása mindig zsidóellenes. Az első tíz esztendőben meglehetősen nagyszámú iparos telepedett le Berényben, de ezeket csak megtűrte a céh, ámde teljesjogú céhtagnak nem vette fel. Az első zsidó Blau Hermann, ki 1861-ben a 85-ik sz. városi határozat szerint *„oly feltétel alatt telepedhet le, ha magát a szabó céhbe remekelés által jókelteti*». Az illető elkészít egy magyar attilát és ez kitűnően sikerülvén, mi sem állja útját megtelepedésének.

A zsidók tekintélyének emelkedését tanúsítja Buck Gábornak kérése az őszi vásár elhalasztása iránt, amiért az zsidó ünnepnapra esik. A város a kérést nem teljesíti. Ámde ekkor előáll a vásárbíró és jelenti, hogy helypénz nem folyt be a vásárban, mert az izraelita kereskedők távol tartották magukat a vásártól. (233/1860 és 233/1861.) — A zsidó kereskedők körében ez időtájban látszik a törekvés, hogy üzlethelyiségeiket a főtérre helyezték. A jázsberényi főtér igen nagyterjedelmű, mindenféle üzletág talál ott megfelelő helyet. Idővel alig egykét nem zsidó kereskedelmi helyiség marad a főtéren.

A zsidók humanitárius érzékét dicsérik azon önkéntesen felajánlott adományok, melyeket a kórháznak juttatnak (52/1861).

Az 1861-ik esztendő elején, február tizennegyedikén, átveszi a *„Kaiser- und königliche jázsberényer Bezirks-Kapitanátus* hivatalától Büchler Áron rabbi az anyakönyveket, melyek az előbbi rabbival támadt pörből kifolyólag a hitközség részéről a kapitányi hivatalban helyeztetek el. Így hát betöltésre került a rabbiállás!

A rabbi megválasztását nem nyílt pályázat útján eszközölték. A régiak nem bíztak a választások esélyeibe, melyek sokszor véletlen szeszély által befolyásoltatnak, hanem inkább tekintettek papi állások betöltésénél az illető családjának papi körökkel való nexusára. A Jázsberényben vezető állást vivő Lippék a rabbiszék megüresedésénél azonnal édesatyjuk jó barátjára, a pásztói rabbi családjára gondoltak, kinek rabbioklevéllel bíró fiát ajánlották megválasztásra. A pásztói rabbi

Büchler Dávid, vagy amint hívták, Dávid Szügyecz, jó barátságban élt Lippe Vilmos gyöngyösi rabbival, akinek fiai Jászberényben hangadók voltak az ily kérdésekben. Ők ajánlották atyjuk barátjának fiát, Büchler Áront rabbinak. A hitközség tagjai szintén ismerték a pásztoi rabbi jóhírét s midőn hallották, hogy a fiatal papot Aszód Juda, dunaszerdahelyi pap, vejeül fogadja, akkor elfogadták a Lippe-család ajánlatát s próba-előadás nélkül, régi szokás szerint beküldték atyjának a *rabbonusz-levelet*. A választásba a régi rabbi hívei nem akartak belenyugodni. Bárha ezek kezdettől fogva sem voltak annyira Natonek hívei, mint Natonek ezt hitte, hanem inkább bizonyos párttusa keretében alakultak ki az egymással szemben álló csoportok. A két párt közötti surlódás évtizedekig tart s ennek központjába a rabbiállás sodortatik. De míg Natonek erélyes, sértést nem tűrő férfiú volt s így gyakran nyílt összecsapásra került a dolog, mely tüzből ő helyesebbnek vélte az eltávozást, mintsem az örökös veszekedést választani, addig Büchler békeszerető, bármily személyes sértést némán eltűrő, civódást kerülő lelkületű volt, aki évtizedekig önmegadással nézte, hogy a két párt az ő állását használja fel hullámtörőnek. Végtelen szelidséggel tűrte az egymást felváltó, pártszenvedélytől tisztán nem látó, hitközségi előjáróság utasításait. Bizony Natonek rabbi a városi előjáróságtól kér működési bizonyítványt és nem a hitközségtől, mert ez utóbbi vezetőségében oly izzó volt a hangulat, hogy minden, a rabbi személyével összefüggő kérdés, csak újabb kitörésre adott volna alkalmat. A városi tanács május negyedikén foglalkozik Natonek rabbi kérésével és úgy határoz, hogy *Nagytisztelű járási rabbi Natonek József úrnak műhlán polgári kötelességének is a legpéldásabban eleget tett, hivatalos bizonyítvány kiadása elrendeltetik.* (602/1861. sz.)

Röviddel ezután, még ez évben oly értelmű felszólítást kap Büchler rabbi a budai helytartótanáctól, hogy reméli, hogy a katonai állításhoz szükséges 20 évesek lajstromát mindenkor a legnagyobb pontossággal fogja elküldeni és nem kell bizottmányi ellenőrzéshez folyamodni.

A katonai állításra kötelezettek száma mindjobban emelkedik újabb települések által. Megkönnyítik az új üzletnyitást azáltal is, hogy a jászkerületi kapitány megsemmisíti a város-

nak szigorú rendelkezéseit. Így azt is, hogy izraelitának bolt-nyithatásért 16 pengő forintot kellene fizetni. (Közigazgatási ikt. 41/1863.)

Az új rabbinak nem sokáig van nyugodt élete.

Alig kétévi otttartózkodás után Büchler rabbit felszólítja a hitközségi előjáróság, hogy mutassa be törvényesen igazolt bizonyítványát (*gesetzlich legitimirte Zeugnis über Religion-unterrichts-Befähigung*) arról, hogy ő hittant a főgimnáziumban taníthat. Büchler válaszol, hogy törvényeink értelmében a »Hattara« rabbioklevél feljogosítja őt a gimnáziumi hitoktatásra. Az előjáróság nincs megelégedve a válasszal, e tárgyban mindenfelől érdeklődik és 75/1863. sz. alatt felszólítja a rabbit, hogy a magas helytartóság rendeleteiben foglalt képességét mutassa be.

Mit értett az előjáróság helytartósági rendelet alatt? Midőn a szabadságharc leveretése után az osztrák kormány a magyar zsidóság szervezéséhez fog, a már előbb említett *Geringer* főpolgári biztos körrendeletet intéz a kerületi biztosokhoz, hogy a zsidó bizalmiférnök véleményét gyűjtsék egybe az egyházi szervezkedés ügyére nézve. Ezeknek beérkezése után négy rabbit és három laikust hivat magához *Geringer* és bizalmas értekezletben előterjeszti a beérkezett véleményeket. A rabbik közül ott volt Schwab Löw Pestről, Löw Lipót Szegedről, Zipser Székesfehérvárról és Freyer Győrből. Laikus volt ott Kassowitz, dr. Löblin és dr. Schwimmer, később Barnay, a pesti hitközség titkára.¹ A gyűlés, melyen Sa cher kormányzó tanácsos elnökölt, Löwöt bízta meg a szervezeti szabályok előkészítésével. Ezen szabályokban a rabbiképesítésről az áll, hogy a tíz év múlva, tehát az 1860-ik éven túl, akceptálandó rabbi csak az lehet, 1. ki főgimnáziumi bizonyítványt mutat fel, 2. ki héber-nyelvtan, bibliafordítás, népszerű hit- és erkölestan, zsidótörténet ismeretét és egy valláserkölcsei tartalmú írásbeli dolgozatra való képességet bizonyított, 3. három rabbitól bírjon képesítő bizonyítvánnyal.

Az tény, hogy a helytartótanács nem bírta keresztülvinni ezen szervezeti szabályokat, mert az orthodoxok tiltakoztak ellene Öfelségénél; ámd a jászberényi előjáróság haladottabb

¹ I. Venetianer: A zsidóság szervezete... 494. lap.

ézelmű volt s magára nézve kötelező erejűnek akarta elismerni ezen szabályzatot.

Büchler rabbi az előjáróság ismételt felszólítására azt válaszolja, hogy ő más szabályt nem ismer el mintsem azt, hogy a »Hattara« elegendő mindennemű rabbifunkciók végzéséhez és visszautasítja az előjáróság vádját, hogy ő elvállalt kötelezettségének meg nem felelt volna. Ez időtől kezdve a rabbi és előjáróság között feszült viszony áll be, mely hogy nem vezet egyelőre szakadásra, — ez a rabbi engedékenységében és a zsidók közeli szervezkedésének reményében keresendő.

A gimnáziumban a zsidó növendékek száma emelkedőben volt, ezért vált aktuálissá a hitoktatás kérdése. A zsidók különben is érdeklődtek a gimnázium iránt, ezt a könyvtárnak adott könyvadományokkal és pénzbeli jutalomdíjak felajánlásával bizonyították. A zsidó gimnazisták száma 1866-ban 18, 1879-ben 61, 1884-ben 43 és 1886-ban 49. — Büchler Áron 1878-ban 1 ezüst huszast ad a franciában való jó haladásért Rosenfeld Miklósnak. Lippe Simon és Brünauer Fülöp pár száz forint értékű ajándékot ad, Brünauer Adolf 26 db. könyvet. (L. az Értesítőben az illető évekről.)

Közben más oldalról is kellemetlensége támad a rabbinak. A városi előjáróságtól 22¹/₂₅ jelzés alatt utasítást kap, melyben a város bizonyos felsőbb helyről jött intézkedést közöl a köznépek váltók kiállítása és aláírásától való távoltartásától, mert a köznép a váltók természetét és követelményét nem ismervén, az elfogadót gyakran a legnagyobb zavarba hozzák. Ha csak ennyi lett volna a köriratban, bizonynal szó nélkül kifüggesztette volna azt Büchler, ámde oly utóirat ékeskedett rajta, melyet már nem hagyhatott szó nélkül. *»Különösen az izraeliták a váltókiállításokra való rábeszélésről eltöltötte figyelmeztessenek... ez... dobszó útján is a nép előtt kihirdetendő, egyúttal pedig hivatalos másolatban az izr. Rabbi úrnak az izraeliták előtt a zsinagógában leendő közléssel végett ezen végzés megküldendő.»* Ezen utóirat kedvözötlően élét saját felelősségére nem akarta Büchler rabbi kihirdetni hívei előtt és megmutatta azt hitközségi előjáróinak. Ezek kereken kijelentettek, hogy nem engedik kihirdetni, avagy kifüggeszteni a templomban az inkriminált rendeletet. Az előjárók nem gondoltak arra, hogy a dologból rabbijuknak kelle-

metlensége lehet és az ilyentől lehetőleg kímélni kell a rabbiállás tekintélyét. Mire Büchler átír a városnak és tudatja, hogy a f. évi 22. sz. tanácsi határozatra vonatkozólag *a kultusz-elöljáróság a kihirdetést a váltók kiállítására vonatkozólag az okból nem engedi meg, mert kételkedik ily felsőbbi rendeletnek létele eránt, mely a türedelmetlen jellemet viseli; febr. 10.* Amidőn megérkezik ez irat a városházára, a tanácsosok iszonyú dühvel fogadják és néhány közülök a rabbi azonnali megbüntetését kívánják, mint széksértőt. A határozat azonban mégis az, hogy, miután *a tanács ellenében használt illelten kifejezések egészen a felsőbb hatósági rendeletek nyílt ellenszegülési jellegét viselik magukon, mely ezennel komolyan megróvatik.* Ezenkívül figyelmezteti őt az előljáróság, hogy *erányában a tanács a közvellen felettes hatóság, amiért is intézkedéseinek pontos megtartását szoros köteletségének kísérje.* Amide már ez alkalommal sem elégednek meg általános intelmekkel, hanem kiküldi a tanács Árai Károly belrendőri főnököt, hogy ő, mint polgári biztos jelenjék meg a zsinagógában és az ő ottlétében hirdesse ki határozatukat a rabbi, *különböni 25 vdltóforint bírság terhe alatt (94/1864).*

E dolog mélyen sértette a hitközségi tagok önértetét és mind nagyobb ingerültséggel tárgyalták a fejleményeket, keserve, hogy kinek hibája juttatta eddig az ügyet. A hitközségi előljáróság a rabbit akarta felelőssé tenni, a rabbi viszont az elnökre hárfította az ódiomot, majd mindketten a városi tanácsot okolták mindezekért. Két dolgot azonban a pillanatnyi ingerültségen túl is károsan befolyásolt ez incidens: előbb is a régi pártok közötti surlódást ismét felújította, azután pedig újból a rabbit állította a felkavart izgalmak gyűjtőpontjába.

Midőn röviddel ezután egy újabb rendeletet küldött át a város, mely lényegében semmi támadó célzattal nem bírt, csak hogy éppen alkalmatlan időben érkezett, csak növelte a zavart és mindenki a helyi zsidóság megaláztatását látta a rendeletben. Ugyanis *egy időben* érkezik meg a városi tanácshoz Bartsik Márton jászkerületi kapitány útján azon országos rendelkezés, mely szerint *az országban lakozó izraeliták kötelezve vannak állandóan vezekék és tulajdonneveikkel élni, más, az eddig szokásban lévő vezekék használatától eltiltatnak.* A rendeletnek templomban való kifüggesztése ismét nyugtalanságra adott alkalmat, melyet tető-

fokra emel a kóserhús kimérese körül keletkezett bonyodalom. (143/1864) Közigazgatási tanácsülési jegyzőkönyvek, Jászberény.)

Mikor végre a zsidóiskolának bezáratását rendeli el a városi közgyűlés, akkor a helyzet már tarthatatlan lesz. A hitközségi előljárók *zsidóüldözése* kiabáltak, az előljáróság ellenzői elszakadást hangoztattak, napirenden voltak a templomi veszekedések, ablakbeverések, ingerültségek, — jóllehet azt senki sem tudta volna megmondani, hogy *miért?* Az események és véletlenek szerencsétlen egymásutánja borította fel a békés fejlődést, mely előbb-utóbb végleges kettészakadáshoz vitte a községet.

Az iskolaügy különben is nyílt sebe volt a hitközségnek. Kezdetől fogva sem volt nyilvános engedélye a zsidóiskolának; csak a tagok egyszerűen igyekezett rendes iskolát fenntartani.

Miután Fürst Majer eltávozott az iskolától, valamint *Ehrentheil* és *Blumenfeld*, nem tudtak állandó tanítóhoz jutni. Az 1862-ik évben még egyszer visszajő a hitközség iskolájához *Blumenfeld*, melyben ezúttal csak egy évig működik. Ámde dicséretleg nyilatkoznak az egykorú iratok a következő két évben működő *Lisser Ignácról*. Úgy látszik rövid pillanatra, hogy az iskola is állandó erőhöz jutott ezen tanító személyében, kihez még egy kiegészítő tanítót vesznek, *Schwarcz Salamont*, és egy kézimunkatanítónőt, *Süsskind Annát*. Hogy minek tulajdonítható ezen tanerők hirtelen távozása, ma már nehéz megállapítani, de a következő 1866—70-ig terjedő négy év négy új tanító nevet vet felszínre *Fischer Sámuel* (1869), *Löwinger Bernát*, *Heljmann Sámuel* és *Weiner Simon* személyében. Ezzel azután lezáródik a jászberényi zsidóiskola első korszaka és körülbelül öt évig nincs is zsidóiskola az egész Jászság területén.

Amint a tanítók folytonos cserélgetéséből láthatjuk, az iskola vezetése nem volt szilárd kezekben. Az iskolaügy hazánkban még csak gyermekkorát érte. Nem volt szervezeti szabályzat, a fejelem csak véletlenülre bízva. Amily szent igyekezet volt azok hitfeleinknél a gyermekek iskolai nevelése, époly ártalmas volt a testületi szervezet nélküli iskolafenntartás. A tanító *szeljes jogadása* a hitközségi elnökre, legjobb esetben a rabbira bízva, kiknél — a legnagyobb jóhiszeműséggel — a jó tanítás egyetlen feltételként szerepelt: a tanító vallásossága. Az oklevél fontos-

ságát mindig hangoztatták, de valójában sokszor elnéztek e kel-
léktől más kínálkozó előnyös tulajdonság kedvéért. — Iskolaszék
nem volt; nyilvánossági jogot nem mertek kérni, mert félték
az államhatalom beavatkozásától; a tanítói állás definitívuségét
tagadták s így minden valamirevaló tanító igyekezett biztosabb
részbe jutni, mint a jászberényi zsidóiskola.

Azon időben, midőn a hitközség békéje megzavarva van a
városi hatóság állítólagos erőszakossága miatt, ekkor kívánja a
tanács a budapesti tankerületi királyi főigazgatóság 148/1864. sz.
rendelete alapján, hogy *az itteni izraelita növendékek oktatásában
eddig alkalmazásban volt két magántanítónak képességéről, azok
okmányainak, a leckerend és a tanítók felosztása, felterjesztése tár-
gyában való részletes jelentéssel három nap alatt beküldessék.* A
hitközség 96. sz. átiratában azonnal felel a tanácsnak, a mikor
kéri, hogy hitközségi magániskolájának nyilvánossági jog adas-
sék, miután Braun Simon nevű tanítója a törvény kívánta kellé-
kekkel, oklevéllel bír.

Ezen kérvényből láthatjuk, hogy az ügyek vezetésében
való járatlanság szolgáltatott alkalmat a jászkapitányi beavat-
kozásra, mert hiszen a hitközség rég megnyerhette volna a budai
helytartóságtól a nyilvánossági jogot, ha oda fordult volna. Így
azonban Beleznay Nepomuk János esküdt, a jászkerületi kapi-
tány helyettesítésében tudatja, hogy *a jászberényi izraelita iskola
mint zugiskola szüntessék meg!* (3030/864. jászker. kap. ren-
delkezés.) 1864 augusztus 26-án.

Ezen kapitányi rendeletet bemutatja Áray Károly tanácsos
a városi közgyűlésen oly megjegyzéssel, hogy a helybeli kultusz-
előjáróság iskolájában okleveles tanító működik, tehát helyen-
valónak találja-e a tanács, hogy mindezek dacára bezárassék
a zsidóiskola? *A tanács (687) úgy dönt, hogy nem lévén nyilvános
engedélye a hitközségnek, iskolája zugiskolának nyilváníttatik.*

Hogy ezen hatósági rendelkezés ismét elkeseredettséget
szült a hitközségi tagok sorában és folyton azt kutatták, hogy
ki követett el mulasztást a múltban, ezt elképzellhetjük. Még a
júlyó 1864-ik év utolsó havában gyűlést tart a hitközség és azon
elhatározzák, hogy Braun Simon tanítójuk nevére nyilvános
jellegű magániskolát kérelmeznek, miközben a városi határoza-
tot fellebbezik a helytartóság előtt. Pár hónap alatt megérkezik

a válasz beadványukra, melyet a jászkerületi kapitányság közöl a hitközséggel (1201/1865. sz.), hogy *„a hitközség állítson nyilvános izraelita jelekezeti iskolát okleveles tanítókkal, mely ellen semmi kifogás nincs».*

Ezen felszólításnak valószínűleg igyekezett a hitközség eleget tenni, — bár erről okmányokat nem találunk — miután rövid idő múlva a kapitányság részletes jelentést kér Büchler Áron rabbitól a jászberényi izr. normáliskola állapotáról. Ekkor már Braun Simon távozik és helyette hitoktatóhelyettesek lettek.

A jelentés pontosan elénk tárja, hogy *„a jászberényi héber népiskolának»* három tanítója van. És pedig Lisser Ignác okleveles főelemi tanító, *Schwarz* Salamon hitoktatóhelyettes, Süsskind Anna kézimunkatanítónő. Az iskola elrendezése alelemi felosztású kétosztályú. Az alsóosztályban 27 növendék van, a felsőben 23, összesen ötven gyermek. Ezek közül 17 fiú és 33 leány. A jelentés még azt is megjegyzi, hogy több ilyen normáliskola az izraelita vallásúak között a Jászságban nincsen.

Braun Simon tanító azért hagyja itt az iskolát, mert a nyilvánossági jog iránti kérvénye kedvezőtlenül intéztetett el.

Ezen esztendőekben az elemi iskola felső osztályaiban hitanosztályzatot Büchler Áron rabbi adott, mint ezt az anyakönyvi iktatóból kiolvashatjuk.

Az iskola zilált állapotát jellemzi az a körülmény is, hogy sok zsidó fiú a katolikus iskolát látogatta. Büchler rabbi és az akkori plébános, Farkas Péter között kellemes érintkezési viszony volt és ez alapon felkéri a plébánost a rabbi illő levélben, hogy hasson oda, hogy *„a katolikus iskolába járó izraelita tanulók a héber tanoda látogatására utasíttassanak»* (121/1865). Első pillanatra azt hinnők, hogy csak hittanra kívánja a rabbi a növendékeknek héber tanodába való utasítását, de ha több helyen megfigyeljük a hitközségi iskola elnevezését, mindenütt *„héber tanoda»*-nak nevezik; különben is a rabbi az iskola igazgatója.

Lisser Ignácnak távozása után, míg okleveles tanítót nem kapnak *„izraelita főiskolatanoda»* címmel nyitnak iskolát, melynek tanítója Fischer Sámuel. Rövid idő múlva beolvad ezen iskola a normál zsidó iskolába, melynek tanítója 1868/66-ben *Helmann* Sámuel lesz, majd 1876-ben Löwinger Bernát — mindketten

okleveles főelemi tanítók, kiknek Büchler rabbi távozásukkor igen meglehangu, dicsérő működési bizonyítványt ad.

Az iskola azonban még mindig nem nyilvános, a hitközség nem akarja vállalni a fenntartói kötelezettséget és csak esztendőről esztendőre fogad tanítót, kinek fizetését az iskolát látogató növendékek szüleire veti ki kultuszadó formájában. Élente az a szerencsétlen módszer járta, hogy a tanító fizetését az egyes tanulók egyenként fizették le a tanító kezeihez, de ez sok pörösködéssel járt s azért ettől elálltak.

Hogy fönnállásának utolsó esztendejében magániskola volt, ezt azon statisztikai kimutatáson olvashatjuk, melyet az országos izraelita kongresszus előkészítői felhívására Büchler rabbi készített. Az »iskolák« rovatban ez van írva: »elemi iskola csak privátlügy nálunk, mert nem bírjuk tartani«.

Ezen iskola utolsó okmányának tekinthetjük Löwinger Bernát főtanoda tanító 1869 október tizedikéről kelt levelét, melyben *felkéri Büchler Aron rabbit*, hogy az előjáróság október 11-iki határozata értelmében *fogadja el az iskola igazgatóságát, az ifjúság nevelését*.

Egyelőre többet nem hallunk a hitközségi iskoláról. Két új magániskola működik a városban. Az egyik Blumenthal Fülöpé, ki immár harmadízben jó Jászberénybe s ezúttal a város támogatásával állít magániskolát — a másik Weiner Simon főelemi önálló tanítóé — kik mindketten a rabbi igazolása szerint a legjobb sikerrel működnek.

Két évvel később már a következőket jelenti a rabbi Szász Károly jászunkerületi tansfelügyelőnek: 400/872. sz. október elsejéről kelt rendeletére bátor vagyok, mint izraelita lelkész jelenteni, miszerint helyben, az izraelita hitközségben támadt *vészály miatt már két év óta az izraelita iskola megszüntetett* és csak két magániskola létezik. Azonban 30 gyermek iskolázatlanul marad. Ennélfogva nem vagyok képes Nagyságod *feladatának eleget tenni*. 1872. IX. 6.

A hitközségben támadt *vészály* ásta alá tehát az iskola fönnállását s tette lehetetlenné a helyi zsidóság intézményeinek fejlődését.

Ennek rövid történetét később adjuk. Előbb a hitközség

két nemescélú egyletéről tegyünk említést, melyek szintén elakadtak a szétvonás idején: a chevra és a szegénysegélyző.

Chevra kadisáról említést téve nem találunk csakis abban a statisztikai lapban, melyet Büchler rabbi állított össze az országos kongresszust előkészítő bizottság felszólítására. Kétségkívül már akkor régen működik helyben chevra kadisa, hiszen a jász központnál sokkal kisebb helyiségben, Árokszálláson már 1855-ben megalakítja a chevrat a talált okmányok szerint az ottlakó 11 zsidó család.¹ A letelepülések első esztendejében még nem külön szerv a chevra. Ugyanazon Buck Gábor jár el a chevra ügykörébe tartozó dolgoknál, így pl. a temetőtelek megszerzésénél, aki a kicsiny, fejlődő hitközség ügyeit ellátja. Lassanként különválnak a községtől, a templomnak új tórafüggönnyt ajándékozik, bizonyos napokon, mint mindenütt egyebütt, a máz-kir istentiszteletek napján, minden templomi jövedelem a chevra külön pénztárát illeti, temetéseknel csakis a chevra látja el a szükségleteket, szóval megalakul a chevra kaddisa. Miután az ötvenes évek elején megjelölt temető szűknek bizonyul, a várostól ismét telket kérnek, valamint engedélyt arra, hogy körülárkollhassák a temetőt. Egyrészt azért volt szükséges, mert esőzések idején az ázott földbe sok víz szivárgott alá, nem volt lefolyása, a sírok süppedtek és a sírkövek megrongálódtak. Másrészt pedig valamilyen módon elkülöníteni akarták a mellette fekvő réttől, mert sokszor a sírokra tévedt a legelő állat. A város egy *kormöci aranyért*, mint színleges vásárlói árért, hajlandó a temetőterületet nagyobbítani. Az aranyért a chevra külön küldi egyik tagját Budapestre.² Ugyanezen alkalommal kérnek engedélyt a várostól »*Cidduk ha-din*« ház építésére. A ház elegendő nagyságúra volt tervezve, ámde a terem felét elszakították a temető lakásának alakítva, úgy, hogy még a gyászkocsi állandó elhelyezésére sem alkalmas, és a temetői imákat a szabad ég alatt végzik még télen is. — A temető szépen rendezett sírkert, mely három tagozatból állott. Téglalapalakú terület, mely hosszában széles úttal határolva, ismét téglalakú

¹ Az árokszállási chevra kaddisa emlékirata, fennállásának 50-ik évfordulójára.

² Az 1941/1868-iki tanácsulési jk. és idős emberek egybehangzó közlése.

tereket adott. Az utcafelöli féltéglalap közepén áll az »órház«-nak jelentett kis ház, tőle az utcáról jobbra a legrégebb temetkezési hely. Ennek sírdombjai alig emelkednek, sírkövei csaknem olvashatatlanok, pedig alig ötven éven felüliek. E területtel szemben lévő féltéglalapban öt sort alakítottak, mely még ma sem telt meg teljesen. (Újabban az utcafelöli rész bal negyedébe is temetkeznek.) A chevra lassanként feladata magaslatára emelkedik és jótékonyásra is tetemes összeget fordít. A »chevra« név alatt azonban csak egész későn, a kongresszus statisztikájában találkozunk Jászberényben a zsidóság e régi intézményével.

A szegénysegélyzőegylet megalakítása az 1865-ik év végén s a következő esztendő elején történik. Az első jegyzőkönyvek németül vezetettek. Az egylet címe: »*Jászberényer isr. Armenunterstützungs-Verein* = J. izraelita szegénysegélyző társulat.« Pecsétje a magyar körfelirat közepén sin és daletth betűk. Elnöke Söly Jakab, alelnök Böhm Ignác, jegyzője Schwarcz Emánuel. Az első évben 159.25 forint bevétellel szemben csak 22 forint kiadás állott, amikor az egylet nem kezdte meg segélyző munkáját. A második évben már 15 forintot fizet segélyezésre, ugyanannyit egyleti tag eltemettetésére és 130 forintért sorsjegyeket vásárolnak. A következő évben már egyleti orvost választanak 40 forint tiszteletdíjjal, *társasági helyiséget* bérelnek, *szolgát* tartanak 33 forint fizetéssel és sorsjegyeket ismét vesznek. Az egylet vagyonosodásakor minden fölösleges pénzért sorsjegyet vásárolnak. Ezen sorsjegyvásárlást a tagok nem egészen önzetlenül sürgették, mert egy, 1867-ről való jegyzőkönyvi határozat szerint (10/1867.) a sorsjegyen nyert összegnek csak $\frac{1}{10}$ része illeti a pénztárt, $\frac{9}{10}$ része a tagokat.

Majd oly részletességgel pontozatokba foglalják az elhatalmált tagok törvényes árvái nyereséményhányadát, hogy ezen sorsjegyzületet az egylet nem egészen mellékes ágának kell tekintenünk. Eleinte vásárolnak hitelsorsjegyet, 1864-iki államsorsjegyet és száz rubeles 1866-iki orosz sorsjegyet. Az egylet erősödik, gyarapodik és ennek is megakasztója a hitközséget teljesen kettészakasztó vizsgálódás.

III. FEJEZET.

A hitközség kettészakadása.

Kancelláriai rendelet intézkedése a községek szétválásáról. A székesfehérvári eset hatása. Zavarok. A vidéki községek rabbijárulécai. Törvényszéki esküdtetés. A „Kirchenzucht”. Brünauer Dávid elnök. A kongresszusi választás. Dr. Popper József. Disszidensek új saktert vesznek. Kiközösítik őket a templomból. A rabbi ezekkel tart. Nehézségek egy névadás körül. A kapitány rendelete. Külön imahelyiség. Új anyakönyvvezetés. Dajjannak akarják Büchlert alkalmazni. Teljes szakadás. Anyagi zavarok. Hirlapi polémia. A rabbi beadványa a minisztériumhoz. Az iratok a kerülethez kerülnek. Tárgyalások. Hivatalos kettéválás. Következményei. Az iskola megszűnése. Magániskolák. Blumenfeld harmadszor jön a városba tanítónak. A Talmud Tóra alapítása. Büchler buzdítkodása. Az iskola fejlődése. A fiatal hitközségi tagok mozgalma. A kongresszusi község tisztviselői. A szegénységélyzőegylet válsága. A hangulat javulása. Elemi iskola megnyitása. Ohrenstein Henrik és Gottesmann Johann tanítók. Anyakönyvi kerületek szabályozása. A béke utáni vágyakozás. Az egyesülés.

A község tagjai között kitört viszály régi időre vezethető vissza. De a helyi egyenetlenségen kívül, még a hazai hitközségek valamennyijében levő feszültség, a haladó és konzervatív pártok közötti nagy gyűlölet az ország zsidó hitközségeinek nyugalomát fölborították. A kir. udvari kancellária 13901. sz. rendeletével 1862-ben hivatalosan megengedte, hogy Székesfehérvárott a község vezetésével ki nem békült orthodox párt elszakadjon és külön hitközséget alakítson. Ezzel megadatott a lehetőség a községek kettészakadására. Mert ürügyül felhozni az orthodox, avagy haladó nézetet igen könnyű volt bárhol, ahol csak lelkiismeretesen emberek távolálló forrásból származó és táplálkozó viszálykodása a békés nyugalom megbontását célozták. Igen sok községben a vallásosságot szakadás okául

hirdető vezér egyáltalán nem élt vallásos életet, hanem más-nemű szétvonást a vallásvédelem köpönyege alatt szítottak lángra.

A jászberényi hitközség tagjai között sem volt vallásosságukból kifolyó ellentét soha. Ámde a hazai községek áldatlan helyzetében, miután *megvolt a lehetőség a szétszakadásra*, könnyen akadt *ok* is a szétszakításra. Különösen a jászberényi hitközség tagjaira gyakorolt mély benyomást a székesfehérvári eset, mert hiszen az ő papjuk községével, *Natonek*, volt berényi rabbi közönségében történt a hivatalos kettéválás, akivel még élénk összeköttetésben volt pártja. Azon végzetes purimi látogatás, mellyel néhány jászberényi zsidó új hivatalában, Székesfehérvárott megtisztelte a régi papot, — ez a látogatás hozta el a szétszakadás gondolatának magvát.

Büchler rabbi 1861 február 14-én veszi át a kerületi kapitányságtól az anyakönyveket azon megjegyzéssel, hogy a születési és halálzási matrikulákban törlést és helyesbítéseket talált és a számozás sem helyes. Már két évre reá megkezdődik a feszültség a rabbi és községe között a gimnáziumi hitoktatásból kifolyólag. Az erre következő esztendőben a váltók kiállításra vonatkozó városi rendelet nyugtalanítja a kedélyeket. Majd 1865-ben a pusztamonostori zsidók bejelentik, hogy ők elszakadnak a hitközségtől és más rabbinátus működését keresik. (Izr. anyakönyvi iktató 50/1865 sz.) Végre az a tény, hogy a kerületbeli zsidók egyike sem fizette a rabbinak járó illetéket — igen megnehezítették helyzetét. A kerületi hitközségek és tagok eleinte a jászberényi hitközség pénztárába fizették a rabbiadókat, ámde utóbb megegyeztek, hogy direkt fizetik a járulékot a rabbi kezéhez (76/1866. Izr. anyakönyvi iktató.) Ennek az lesz a következménye, hogy a következő 1867-ik évben felkéri a jászkerületi kapitányt, hogy hajtsa be járulékait, mert egy *jászági község sem akar fizetni!* A járulék nagysága Jászladánytól 18 forint, Jászfényszaru és Apátitól 16—16 forint, Alattyán 12 frt, Alsőszentgyörgy 12 frt, Jászkisér 16 frt, Pápa 9-forint, Felsőszentgyörgy 10 forint, Mihálytelek 3 frt 75 kr. Összesen 112 frt 75 kr., amely összeg abban az időben tetemesnek volt mondható. A rabbinak fizetésén kívül még elég szép mellékjövédelme volt a törvényszéki eskedtetésekért is; az egész

Jászságban csak neki volt ehhez joga. Egy ilyen eskü 6—8 frt fizetéssel járt, mely összeget a bíróság kérlelhetetlenül behajtotta számára. Megtörtént, hogy a kerületben leghísebb sakterok tudtán kívül törvényszéki eskedtetést végeztek, mely ellen ő természetesen erélyesen tiltakozik. Így Rosendorn Jakab jászladányi saktert feddi meg (78/1865. sz. a.). Avagy midőn Adler Benjámín jászapáti sakternek ad rabbifunkciók végzésére engedélyt, kiköti, hogy egyházi és törvényszék előtti esketést *nem* végezhet (u. o. 59/1865).

Erdekes kérelmet intéz Büchler rabbi 1866-ban a jászkapitányhoz. Arra kéri, hogy a szombatot megszegő zsidókat pénzbeli büntetéssel sújtsa! (66/1866. Izr. anyakönyvi iktató.) Ez a törekvés nem elszigetelt jelenség. Már 1874-ben hosszabban értekezik Löw Lipót: Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn c. munkájában a magyar zsidóság kebelében mutatkozó irányzatról, mely nem retten vissza a Kirchengzucht-tól. Sőt bizonyítékot közöl arról is, hogy 1841-ben egy hajszálon függött, hogy úgy a katolikus, mint a zsidó egyházi fenytést behozzák a rendi ülések határozataiban. Konzervatívok táborában mindenütt hangoztatták annak szükségességét, hogy a rabbikollégiumnak joga legyen a vétkezőket nyilvánosan büntetni. Nagyszentmiklóson, Torontál megyében, még Löw idejében is a hitközségi tanácsteremben egy kaloda volt, azon korból, midőn még pellengérré állították a vallást sértőket. Említve volt már az is, hogy Natonek rabbi egy ízben a sátoros ünnep alkalmával kirakodott vásáros zsidókat rendőrökkel kergette el portékájuk mellől. — Ebben az időben talmudtanuló bachurokat is tartott Büchler rabbi, mint Kempler Mór, Róth Majer, Unter Jakab és Friedmann Lázár talmudtanulók, kik hitközségi tagok jóvoltából étkeztek azok vendégszatalánál. Az északi megyék jesivájához hasonlóan szeretett volna Büchler Jászberényben is talmudiskolát létesíteni, ámde ez nem nagyon sikerült itt. A szegénységélyző egyesület létrejöttén is erősen buzgólkodott a rabbi, annért is őt az egyesület tiszteletli tagnak választja. Jól esett ezen tiszteletnyilvánítás neki, mely minden párttusán felülemelkedve adatott meg s lelkési működése elismerésül hangzott.

Rövid időre úgy látszik, hogy minden ellentét elsimult.

Szívélyes levélben köszönti *Brünauer* Dávidot az alkalomból, hogy a hitközség elnökké választotta. (25 1867. sz. o.) Majd a fiókhitközség vallásos életének javításával foglalkozik. Kiutazik a környékbe, előadásokat tart azokban, méltatlan sakterokat állásukról lemond, majd az alattyáni községben felmerült civódást intézi el szépszerével, az árokszállásiakat kéri, hogy templomukat a régi berendezés szerint építsék. Itthon a gimnáziumi hitoktatást ügyekezni rendezni, hogy az a gimnázium épületében történhessék. Es pedig 1—1 órában a felsőbb és alsóbb osztályban. Az igazgató (*Visontay*) elrendeli, hogy vasárnap délelőtt 9 órakor az algimnázium és csütörtökön délután a felsőgimnáziumi ikr. növendékek járjanak hittanra. (U. o. 1869.) — Ezalatt megindulnak országsszerte az Eötvös József báró által kezdeményezett kongresszusra való képviselöválasztási agitációk. Az egész ország két részre bomlik. A kongresszus határozatától vélték döntőleg megoldhatni a függőben levő kérdéseket, ezért a konzervatívok és haladók egyaránt teljes harci-tűzzel indultak a választási kampányba. Úgy az orthodoxok előkészítő bizottsága *Reich* Ignác aláírásával, mint a másik párt tetszólftja a jászberényieket a csatlakozásra. A rabbi értesíti *Reichot*, hogy ő személyesen ugyan az orthodoxiával rokonszenvez, de a jászszági községek erre az irányzatra nem térnek, hanem örömmel várják a kongresszus határozatait.

A jászberényi zsidóság is készült a választásra. *Dr. Popper* József miskolci orvos és *Gross* Adolf között volt a választás, mely az előbbi győzelmével végződött. Előkelő képviselőjük volt tehát a jászberényieknek. *Blau* Jakab ugyan váltig *Gaus-Ludasit* ajánlotta kongresszusi képviselőül, de mégis a központ jelöltje mellett volt a közhangulat. *Dr. Popper* tekintély volt, országos nevű ember, kit Eötvös báró már a bizalmi értekezletre is meghívott *dr. Hirschler* Ignác ajánlatára. Ez a *Popper* volt a kongresszus legfontosabb ügyének, a szervezeti szabályzatnak, előadója, kinek beszédje nyomán tört ki első ízben a nyugtalanság. *Popper* ugyanis előadásában úgy nyilatkozott, hogy sok szervezeti pontban a rabbik hatáskörét kisebbiteni kellett, mert a multban sokszor a békétlenségnek és civódásnak vált forrásává a rabbik beavatkozása hitközségi ügyekbe. A hitközség jőnevű képviselőt nyert *Popper*ben, de épen,

mert ily exponált haladópartí képviselőjük volt, károsan hatolt vissza sok ügyben a község pártoskodására.

A kongresszusra készülő választás még a legbékésebb községek nyugalmát is felzavarta, hát még a jászberényiét, hol lappangó ellenségeskedés élt a hitközségi tagok között. A régi ellentétek felújultak, elfeledett sértések életrekeltek, már behegedt sebek felfakadtak. A templom újra veszekedések színhelyévé lett, ahonnan a kiválásra kész hitközségi tagok egyike imaszékét kifűrészelte a padból, ezzel is demonstrálva, hogy ő elégedetlen a templomi közönséggel.

Amde ismételten megjegyezhetjük, hogy az ellentétek semmi esetre sem származnak vallásos nézetekből, hiszen a végső kiválásnál az új párt *haladóvá* alakult és a régi község sem csatlakozott az orthodoxokhoz, hanem maradtak a régiben status quo ante-k. A széthúzás egyes-egyedül személyi motívumokra vezethető vissza itt különösen, — de igen sok más honi községben is.

Egymásután két dolog körüli vitában jutottak az ellentétek oly fokra, hogy a vizsály lángja a lappangó hamuból gyúanyagra találva hirtelen lángra kapott.

Büchler rabbi nyugodtan elküldte a kongresszusi haladó pártnak a hitközség statisztikáját, — mert hiszen a hitközség nagy része haladó szellemű volt és ezért visszautasította az orthodoxok csatlakozásra felhívó körlevelét.

[Megírta, hogy a hitközség áll 87 családból, 413 lélekből. Árokszállás 28 család (84 lélek), Fényszaru 26 (56), Apáti 18 (43), Kisér 14 (38), Ladány 12 (29), Alsószentgyörgy 9 (22), Felsőszentgyörgy 5 (17), Alattyán 7 (18), Dósa 5 (13), Jákóhalma 5 (14), és Mihálytelken 3 (9). Összesen tehát a Jászságban a kongresszus idején 219 család lakik 756 lélekkel.]

Röviddel ezután levelet kap az előljárástól Haas jegyző aláírásával, hogy von Seite des Vorstandes werden Sie hiemit ersucht, Sie wollen sowohl die Fleischbank von Ujitz als auch diejenigen Häuser, die sich von einem anderen Schochet ohne den Gemeinde-Schochetim schlachten lassen *assern.* 1870 nov. II.

Néhány tag ugyanis bizonyos mellékügyek miatt összeszólalkozva az előljárással, megtagadta az adófizetést és ezzel

kapcsolatban számítva arra, hogy a hitközség nem bocsátja rendelkezésére a metszőket — már eleve fogadott metszőket, kivel a mézárosnál tehenet is vágattak. Mindezt azonban nem a rabbi ellenére tették e disszidensek — sőt a saktert kötelezték, hogy bizonyítványával megjelenjék a rabbi előtt, minek az eleget is tett.

Az előjáróság levelére azt felelte a rabbi, hogy nincs oly helyzetben, hogy a felszólításnak eleget tehesen. A Sulchan-Aruch szerint csakis engedetlen és tudatlan, valamint vallás-szabványait sértő metsző vágása tiltható el. Az illetőnek pedig kitünő bizonyítványai vannak, előtte megjelent, tehát elég ha engedélyt nem adott neki a vágásra, vallási tilalmat nincs joga neki ez esetben a metszőre kimondani. 1870 nov. II.

A disszidensek győzelmüknek tekintették e levelet, ámde a rabbi magára haragította vele az előjáróságot. Egyszerre felhangzott a jelszó: lám, igaza volt a kongresszusi képviselőnek. Popper József dr.-nak, a rabbik sok helyen megzavarják a nyugalmat!

Egy hétre reá a disszidensek egyik vezető tagjának leánya születik. A pap hivatalos értesítést kap az előjáróságtól, melyben figyelmeztetik, hogy csak azon újszülött leánynak adhat nevet a templomban, amely gyermek apja erre engedélyt mutat föl a hitközségi pénztárostól. A november huszadikán hozott határozat éle természetesen az újszülött atyja s egyszersmind valamennyi disszidens ellen irányult. Ezt már abból is láthatjuk, hogy ugyanakkor egy listát készítenek a kántor számára, amely nevek viselőit nem szabad a tórához szólítani.

Tehát a »Kirchenzuchte«, az egyházi fenyítés egész virágában indult meg a pap nélkül, sőt annak ellenére!

A pap tényleg kezdettől kezdve félfő szemmel nézte az előjáróság igyekvését s a másik párttal rokonszenvezett.

A hitközségnek jól meggondolva írt. Három napig tartott, míg a választ megadta. Ezen idő alatt eldőlt a hitközség egységének sorsa. Ugyanis a levél vétele után, az újszülött atyjának kívánságára kiadott annak hűvafüles bizonyítványt arról — november huszonkettedikén, — hogy a leánynevadásnál, a szerültáshoz szorosan hozzátartozik az atya tóra elé szólítása. Ezen bizonyítvánnyal az apa Lakatos Imre jászkerületi helyettes-

kapitányhoz megy s bepanaszolja a hitközséget és rabbit, hogy őt *vallásának szabad gyakorlatában akadályozzák*, nem engedik a szentség elé (tóra elé) járulni és leánygyermekét az egyház kötelekébe felvétetni. — A kapitány rövid úton hivatalos iratot küld a rabbihoz, melyben *elrendeli*, hogy a leánynak az eddigi szokásos módon, azaz tórához járulással kapcsolatban név adassék. (Jászker. kap. hiv. 1843/1870. szám.)

Ezen rendelet birtokában megírja válaszáat a hitközségnek. Ezúttal erőlesen és kimerítően: a hitközség rendeletének nem engedelmessé lehet. A tóraeljárulás vallásos kötelesség, mely elé gátat ő, pap, nem vethet senkinek, még kevésbé annak, ki leányának zsinagógai nevet akar adni. Ha anyagi követelése van a hitközségnek valamelyik fél ellen, — tessék azt vele elintézni, — de a papi állást erre felhasználni nem engedi. Hogy pedig a kántornak — mint értesült — valamilyen listát adtak volna át, amelyre írt tagok a tóra elé nem szólíthatók lennének, — ez ismét oly *nebálá*, oly csúfság, melyet nem hagyhat szó nélkül, melyet még rabbikollégium sem engedhet meg magának: embereket kizárni a vallásos élet keretéből. Fel-szólítja a hitközséget, hogy ezen rendeletet vonják vissza, különben ő lesz kénytelen az *előljárásság ellenében kimondani az atokbahelyezést!* Am ő ezt nem akarja, békét akar. 1870 nov. 24.

Ezen levél megérkezte után tomboló erővel tört ki a vihar. Nem tudták mire vélni, hogy miért ír ily erőyes hangon a rabbi, mignem köztudomású lett, hogy már megérkezett hozzá a kapitányság levele, mely teljesen a disszidensek malmára hajtotta a vizet. Most már Büchler nyíltan azok mellé állott, mert a hatóság védelme alatt valónak vélte ügyét. Az előljárásság tényleg nem tehetett semmit. Világosan írt a pap, igazsága tudatában. A gyűlésen, melyen a válasz közöltetett a legelkeseredettebb hangok hallatszottak a másik párt és a rabbi ellen. A levegőben úgyis ott élt *országszerte* a kettészakadás, a szétválás gondolata s a gyűlésen már hallatszottak hangok, hogy forduljanak Popper József dr.-hoz orvoslásért, ki kiváló tagja a haladó zsidóságnak és papellenes érzelmű.

Tényleg ezekben a napokban ír át Popper a városnak, hogy ő a megalakult XVI-ik községkerület elnöke és minden izraelita felekezeti ügyekben felmerült vitát ő hozzá irányítsanak.

Most azután a helyzet megfordult! Az eddigi disszidensek az egész vonalon győzedelmeskedtek. A jászkerületi kapitány elrendelte az előjáróság tilalmának semmibebevését; a rabbi a közte és az előjáróság közötti ügyben felülmaradt; — Brünauer Dávid elnök látta, hogy az ő helyzetük tarthatatlan, nekik kell a hitközség keretéből kilépniök, vagy békés úton belenyugodni céljuk nem sikerültébe.

A békés megegyezés lehetetlennek látszott. Többen megfogadták, hogy azon templomba nem járnak többé, a rabbijt nem ismerik el rabbijuknak s kilépnek a község kebeléből. A pap emberei viszont elfoglalták régi helyüket a templomban, követelték az előjáróság lemondását.

Az első lépés a szakadáshoz az volt, hogy a papellenes tábor külön istentiszteletre gyűlt és Reik nevű hitközségi tag kitakarított áruakiárát bocsájtotta e célra rendelkezésre. Itt rendes minjannal imádkozott ezután egész addig, míg nem új templomot építenek. Ezek azt követelik, hogy két tórát adjanak ki a régi templomból számukra és egy szombat este tényleg erőszakkal hoznak ki a templomból tórákat. Közben új anyakönyveket vesznek és a minisztériumból is kérik ennek a mozgalomnak jóváhagyását. A papellenesek csatlakoznak a kongresszusiakhoz, a pappártiak a status quo ante-csoporthoz. Amde a régi előjáróság még mindig nem mondott le, hanem minden úton-módon igyekezett a pap pártjának és magának a papnak is kellemetlenséget csinálni.

Talán nehezen is ment a szakadás, avagy talán mielőtt lemondott az előjáróság, még egyszer döntő sujtást akar mérni az ellenfélre, — a rabbijt meg akarta fosztani állásától. Minden lehetőt elkövetett, hogy kezéből kivegyék az anyakönyveket, de nem ment ez semmikép sem. Az anyakönyvvezetői állást a törvény meglehetősen védte, hiszen ez egyik szerv a katonai állításra kötelezettek előállítására! Ha ez nem sikerült is, a rabbijt mint anyakönyvvezetőt kiemelni állásából, — úgy kikerdték a rabbi címét, melyet már régen, állásfoglalásának harmadik esztendejében, kifogásoltak. Ugyanis ők a Gerlinger főpolgári biztós által összehívott bizalmas értekezleten, Löw Lipót által kidolgoztatott szervezeti szabályzatban foglaltakat követelték a rabbitól: érettségi bizonyítványt és bizonyos modern héber-tudáso-

kat igazoló okmányokat. Tudták, hogy ezzel nem rendelkezik rabbijok. Az első nyilvános gyűlésen, melyen újra felidéztek a régi ellentétek, határozatot hoz a község, hogy *őt dajjan-nak alkalmazza* heti 8 forint fizetéssel. (Izr. hitk. előlj. ülés 152/871.) Ily szavakba burkolta az előljáróság a rabbiságtól megfosztó határozatot! Ezen idő alatt kimondhatatlan sokat szenvedett a rabbi kvalifikálhatatlan nyugtalanításoktól. A rabbi nagyon értette, hogy mit céloz e levél, de szándékosan félreértette és megköszönte, hogy *őt rabbiállásán kívül dajjannak is alkalmazzák*, ilyenformán akarva segíteni az ő szorult anyagi helyzetén. *Ő ez állást, mely az előljárók humanizmusát igazolja — elfogadja.* *„Az Úr fizesse meg Önöknek jóságukat“ (!) kívánsággal zárja levelét.* (Izr. anyakönyvi iktató 110/871 szeptember 17.) A finom gúny nem tévesztette el hatását. Am az előljáróság időt akar nyerni az események előkészítésében s durván válaszol a rabbinak. Felszólítja a rabbit, hogy 8 nap alatt világos választ írjon dajjanná történt megválasztását közlő iratukra, mert előbbi levele kétértelmű volt. Egyben felszólítja őt az előljáróság, hogy *többé a rabbi elmet ne használja*, mert dajjan-nak választották meg. (Jász. izr. hitk. jegyzők. 158/1871 szept. 22.)

Dacára a mélyen sértő hangnak, melyben a hitközség átírta tartva van — írja Büchler —, arra azonnal válaszol. Nem kétértelműen, hanem világosan. A dajjan-állást elfogadja s elsején a nyugtát el fogja küldeni. Amde a rabbi állásról nem mondott le, mely egyetlen lehetőség lenne ezen viszony megszüntetésére, tehát a rabbi fizetéséről szóló nyugtát is elfogja küldeni a pénztároshoz: a papit és a dajjanit! Ezt ő világosan megírta. Ami pedig a nevének írását illeti, azt nem a hitközség tanácsa szíri fogja írni, hanem ezután így: Büchler Áron kerületi rabbi és dajjan. 113/871 nov. 23.

Ezen levél után az események gyorsan gördülnek.

Az előljáróság, úgy amint volt, kivonul a templomból és a már említett raktárepületet használja imaháznak. Ez a helyiség a mai izraelita hitközségi elemi iskola tájékán volt, benn az udvarban. Elhatározzák az új templom építését, továbbá, hogy új anyakönyveket vesznek. Popper Józsefet, a XVI-ik községkerületi elnököt fölkérik, hogy ők a kongresszusi párthoz tartozó hitközséget akarván alakítani, ebbeli törekvésükben támogattas-

sanak. Többé semmi sem tarthatja össze a két pártot. A pap mindent elkövet, hogy a minisztérium ne hagyja jóvá az új község alakulását, de már hiába. Kezdik az új templom építését s ő kevés hívével kénytelen hallgatni a híreket, hogy mind magasabbra nőnek az új templom falai.

Ámde a dolognak anyagi hátránya is mutatkozni kezdett. A kilépett tagok nem fizettek többé a régi hitközség pénztárába egyházi adót s így megállt a hitközségi gépezet vezetése, melynek kormányához ezúttal Buck Gábor állott. A pénztár üres volt, a pap járandóságát nem voltak képesek többé kiutalni. Míg a köztársaság előtt mint lekicsinyelt csekély összeg szerepelt a papnak szánt *dajjani* fizetés, mely 7 forint vala hetenként, addig most az ő összes papi illetménye heti öt forintra rúg. Nyilvánvaló volt tehát, hogy a megmaradt tagok oly kevés számúak, hogy nem tudják a község intézményeit felszínen tartani. Hozzájárult még, hogy a vidéki fiókhitközségek is sorban elpártoltak. Ugyyszólván csak Fényszaru és Kisér tartott ki a status quo hitközség mellett. Az itteni tagok sem hajlandók többé a régi templomban hirdettetni egybekelési szándékukat, mint ez a hevesi tabbival egy ily esetből kifolyó pöréből kitetszik. Szóval a község a legnagyobb zavarok közé kerül.

Sajnálatos volt, amelytől azonban a küzdelem hevében nem lehetett visszaterelni a feleket, — hogy a dolog hírlapi polémiák által a nagy nyilvánosság előtt tárgyalatott. A hatvanhetes kiegyezés után alapított jászberényi ujság, a *Jászkunság* nyitotta meg lapjait a hitközségi pörlekedések előtt. Az 1872. évi július havi egyik számban mindkét hitközség vezetői nyilatkoznak, egymást okolva a történetekért. A nyilatkozatok egyik pontjából kitűnik, hogy a rabbi nélkülöz, heti 5 forint fizetésből megélni nem tud. Ez a bántó jelentés arra bírja Gyurka József jászberényi katolikus segédlelkészt, hogy a rabbi szorult helyzetének javítására mozgalmat indít. Felhívja a közönséget, de különösen a rabbi tehetősebb hitsorsosait, hogy minden erejükkel igyekezzenek segíteni lelki vezetőjükön. A lap szerkesztője, Pásztor Ferenc, örömmel támogatja e mozgalmat, mert ebben a felekezeti közti toleranciának, az emberek egymással való közeledésének alkalomnyitását látja. A mozgalom eredményel jár s csak akkor szüntetik meg azt, midőn nyílt levél-

ben erre felkéri Pásztor szerkesztőt — maga a rabbi. A levél igen szép; nemes önmegtagadás minden szava, Isten akaratában való megnyugvás sugárzik belőle. Erdemes elolvasnunk: „... Midőn a mindenható Istentől ezen hivatal viselésére rendeltettem, egyszersmind azon kötelezettséget vettem magamra — hivatásomhoz híven — némely életélvről lemondva, szükölködést tűrni, egyedül Isten szavaiban búvárkodni, és hitsorsosaim lelkiüdvére felügyelni. És hogy valóban csekély fizetésem mellett gyakran szükölködést tűrni, és jóbarátaim áldozatkészségét kellett igénybe venni: istenfélő alázattal viseltem el; de állásom méltóságát meggyalázandó, nyilvánosságra soha, de soha nem hoztam volna ezt. És ha most a községi civódások következtében inséges állapotom napfényre hozva, bár *nagy sebet ütött* szívemen, de ezt is istenfélő *alázattal* tűröm, *mint Isten büntetését, dicséretessék az ő szent neve.* — De a sebre gyógyító írként hatott, látva, hogy a *vallási gyűlötség nagy jala ledöntetett*, ember embertársához közeledik, vele nyomor- és örömben osztozni, és valóulásához közeledik a prófétának következő mondata: *«lesz egy idő, midőn Isten egy lesz, és neve egy».* És midőn tiszt. Gyurka József úr ezen adományozást megkezdé, új életet öntött a civilizált vallások ezen alapelvébe: *«szerezd felebarátodat, mint tenmagadat».* Nem fogok megszűnni az Egek Urához esedezni, hogy a testvéri tolerancia szelleme, melynek Gyurka József úr oly szép tanujelét adta, mindnyájunkat nagy tettekre lelkesítsen . . . »

Ily módon lett híressé a húsz évvel előbb betelepült jász zsidóság.

Büchler rabbi végső szorultságában Lipschitz Lipóthoz fordul segítségért, ki tudvalevőleg az orthodox iroda legerősebb támasza volt. Lipschitz megígéri támogatását, ha a *község orthodoxsá alakul*. Büchler megpróbálja úgy a jászberényi, valamint a jászapatii és fényszarui hitközségek orthodox alakítását s e célra a közvetítő irodától kellő számú blankettát kap. Lipschitz egyik levelében azt mondja, hogy legfontosabbj hogy dr. Popper elveszítse talaját a *«jászágban»* s erre törekedjek Büchler Berényben. Amde az orthodox párthoz való csatlakozás nem volt inyere Büchler híveinek sem, mert hiszen egész világnézet választotta el a berényi zsidókat a közvetítő irodától. E község kettéválása igazán csak helyi viszálykodáson alapult és nem val-

lások különbségeken. Nem is sikerül ezen terve s ezért a közve-
títő iroda biztató levelei lassanként elmaradoznak.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 26915/1872.
számú rendelete megengedte, hogy hitközségek kettészakadjan-
nak — hiábavaló volt tehát a rabbi ellenkező irányban kifejtett
mindennemű igyekezete.

Végre Büchlér rabbi az utolsó lépésre határozta el magát
és feljelentést írt, úgy a jászkerületi kapitányhoz, mint a vallás-
ügyi minisztériumhoz Brünauer Dávid és elvtársai ellen, kik
elszakadtak a hitközségtől és *nemcsak szertartásaikat külön-
gyakorolják, hanem külön anyakönyvet kezdenek vezetni.* Ezen
feljelentést július hó elején adja be és felsorolja mindazon hát-
térnyokat, melyek a kettéválásból származnak. Rámutat arra
a sajnálatos tényre is, hogy a hitközségi iskola is áldozatul esett
a viszályban s most egyik község sem tud iskolát fenntartani.
Rámutatott arra is, hogy a kerülethez tartozó zsidók, különösen
a vidékiek, ingadozván abban, hogy melyik községhez tartozzan-
nak, ugyanazon apa gyakorta hol egyik, hol a másik hitközség-
nél jelenti be újszülött gyermekét, ebből kiszámíthatatlan jogi
fonáságok származnak. — Röviddel ezután a Kiskunhalason
székelő jászkúnkerületi tanfelügyelőnek, Szász Károlynak is
jelenti, hogy két év óta szünetel az iskola, a gyermekek tanítás
nélkül állanak, hívja fel tehát a tanfelügyelő a helybeli zsidókat,
hogy együtt iskolát emeljenek.

A minisztérium már augusztus hóban leküldi az iratokat
a kerületi főkapitánysághoz, részben, hogy ha lehet békés elinté-
zést nyerjen az ügy s a két község egyesüljön, részben pedig,
ha ez nem sikerül, mint első döntő bíróság lépjen fel ez ügyben.
A kapitányságnál igen sokáig húzódik az ügy. A kihallgatások
napirenden vannak. Békés elintézésről szó sem lehet. Csakis azt
tárgyalják, hogy mit csináljanak a rabbi fizetésével? A kevés
teggel maradt község nem képes kiszolgáltatni a fizetést, az új
község pedig nem akar hozzájárulni, mert ők már új anyakönyv-
vezetőt választottak előbb Reich Zsigmond, majd ennek meg-
betegedése után Silberstein Sámuel személyében. Az új község-
nek nincs többé semmi köze minden más közösséghez, mert ők
már templomot is építettek, melyet a pesti főrabbi dr. Koln
Sámuel avatott fel ünnepélyesen számukra.

A jászkerületi kapitány előtt megjelent felek egyikének irataiból sem lehet megállapítani pontosan, hogy a rabbinak mennyi fizetése van. Pedig ez volt a kerületi kapitány előtt a legfontosabb kérdés, mert csak az esetben akarta kimondani a szétválást, ha a régi hitközség intézményei meg nem inognak, így első sorban a rabbi ellátása zavartalanul történik-e?

A kapitány hivatkozva a minisztérium 19010. sz. rendeletére, mely szerint a szétválás miatt felmerülő vitás ügyek elintézésével és végrehajtásával ő (Szivák Imre) bízott meg, tehát joga van a hitközség összes iratait bekívanni, úgy a jegyzőkönyveket, mint a pénztárkönyveket elhozhatja s abból akarja megállapítani a rabbi illetményeit. Ámde a 4750/73. sz. végzéséből azt olvashatjuk, hogy *schol semmi nyoma a hitközség és rabbija között kötött szerződésnek.*

Ez volt a rabbi ügyének perdöntő mozzanata. *A kettéválást kimondták.* A kongresszusi község anyakönyvvezetése a polgármester hatásköre alá helyeztetik a törvény alapján. (Rendeleték tára 1871. évi folyt. 2. pont.)

A régi község, mint status quo izr. hitközség szerepel, az újnak neve: jászberényi egyesült izr. hitközség.

Ez után következnek a visszafejlődés évei. A tényleges kiválás már 1871-ben megtörténik, midőn a tórákat elviszik a templomból és külön istentiszteletet rendeznek, ám hivatalosan csak egy-két év múlva mondja ki a minisztérium megbízásából a jászkerületi kapitány.

Tizennégy éven keresztül állott fenn két hitközség Jászberény város területén. Ezen idő alatt a két párt között a legszélesebb űr tátongott. Míg a régi együttlétnél hangos összecsapásokban nyilvánult meg az ellenszenv, most a különválás ideje alatt halk gyűlölség fejlődött ki a pártoskodók között. Egyik sem kereste volna fel a másiknak templomát! Gyermeküket óva intették a másik gyülekezet gyermekeitől, de még jobban templomától.

Nem volt oly szerve a yallásos élet megnyilatkozásának, mely meg ne sínylette volna a szétválást, ha ugyan nem pusztult teljesen bele.

Az utolsó egységes együttlét 1870 június kilencedikén volt gróf Batthyány Lajos exhumáltatása napján tartott ünnepélyes gyászistentiszteleten.

Legelőször is az iskola esik áldozatul. A tanítókat elbocsátják, kötelezettség irányukban semmi sem volt, miután nem vala az iskolának hitközségi jellege. Ezek eltávoznak s egyik hitközség sem gondolkodik a gyermekek neveléséről. A gyermekek egy része a városi iskolákba jár, sok pedig, különösen a felsőbb osztálybeliek jó része egyáltalán nem látogatja az előadást.

Több szülő kérésére ismét a városba jő immár harmadszorra *Blumenfeld* Fülöp és magániskolát nyit. Eleinte a normáliskolai növendékeknek is a pap ad hittani osztályzatot, később maga *Blumenfeld* tanít hittant is.

Vele egyidejűleg *Weiner* Simon főelemi tanítónak is van magán elemi iskolája, hogy a meglehetősen nagyszámú izraelita növendékek mégis zsidó nevelésben részesülhessenek. A hitközség ugyanis tetemesen növekedik. Míg a kongresszus idején 87 család van *Berényben*, összesen mintegy 50 elemi iskolai növendékekkel, tíz évvel később 131 család 814 lélekkel, kik közül 119 gyermek 12 évig terjedő tanköteles és 12—13 éves 48 fiú és leány. Az emelkedés rendkívüli nagy azért, mert az előbbi adat a tényleges növendékek számát mutatja, míg az utóbbi a *tanköteleseket*. A közbeeső idő alatt sokat javul ugyanis a magyar közoktatás. Az oktatásügy rendezése már-már mutatja hatását és *Szász Károly* tanfelügyelő munkásságának jótékony hatása immár mutatkozik. Sajnos, a helybeli zsidóságnak épen akkor nincsen iskolája, mikor a kerületi iskolákat ujjaszervezik. *Szász Károly* 1872-ben bocsájtja széjjel gyönyörű perspektívát nyújtó tervzetét, megküldi ezt a rabbinak is miheztartás végett, de iskola hiányában mit sem tehet a hitközség.

Mindkét párt növendékeinek nagy része *Blumenfeld* iskoláját látogatja, hol a szegényebb növendékek ingyenes oktatásban részesülnek és a pap tanúsága szerint (1875 december 13.) a héber oktatásban is kellő sikerrel taníttatnak.

A városi iskolában levő növendékek pedig kötfelé is jártak hittanra. Az új hitközség tagjainak növendékeit az új metsző tanította, ki egyszersmind anyakönyvvezető jabbihelyettes volt, a régi község növendékeit bizonyos *Stern* Sámuel nevű tanító, még pedig a templom helyiségében.

Blumenfeld a város részéről igen messzemenő támogatásban részesült, miután növendékei között sok a keresztény

is és még ezenfelül ő volt, ki az első óvodát állította fel a városban.

A városi gyűlés dicsérő szavak kíséretében fűtőanyagot szavaz meg neki (3300/1873. tanácsülési jk.). Majd engedélyt kér, hogy a városi köpince-kocsma üres helyiségében taníthasson, míg megfelelő iskolahelyiséget kap. Megadatik neki (u. o. 593/874). Majd a városhoz fordul, hogy a helységben fennálló zugiskolákat zárassák be. Ez a beadvány főként Stern Sámuel ellen fordult, aki hittanon kívül, idővel, minden tantárgyat tanított. A város utasította a hitközséget, hogy zugiskoláját zárja be. Stern Sámuel erre folyamodik, hogy magániskolája nyilvánosságot nyerjen s addig, míg elintézik ügyét, taníthasson. (619/1874. tanácsülési jk.). *Blumenfeld* igen ügyesen nyeri meg a jáász tanácsosok kegyét; minden tekintetben támogatják őt erkölcsileg és anyagilag. Minden egyes alkalomból meghívja őket vizsgájára, hova küldöttséget jelöl ki a tanács. (2629/75. u. o.) A tűzifa iránti kérése évről-évre teljesítve lesz.

*Blumenfeld*nek itteni működése azonban csak addig tart, míg megnyílik a hitközség elemi iskolája. Ennek előkészítése évekre terjedő hosszú munka volt, mígnem mindkét párt tagjai belátták, hogy a gyermeknevelés ügyét nem szabad teljességgel elveszni hagyni.

Büchler rabbi volt az iskolaügy propagálója, midőn a templomi szószékről és társadalmi úton igyekszik a szülők szívében fölébreszteni ez iránti szent kötelességérzetüket.

Ő eleinte egy Talmud-Tóra-egylet alakítását vette tervbe, mely intézmény célja lenne az ifjúság vallásos ismereténck emelése. A szétválás korában tényleg végtelen szomorú képet nyújtott a hitoktatás. Ebből a korszakból való hitközségi tagok teljességgel járatlanok az imakönyvben, annak kezelésében. Tíz év alatt akkorát súlyedt a berénnvi zsidóság vallásos állapota, amelyet az országban talán egy hitközség életében sem találunk. A napontai istentisztelet csaknem teljesen szünetelt, a metszők ieügyelet nélkül önkényesen jártak el minden téren; a gimnáziumi növendékek nem látogatták pontosan sem a kongresszusi a status quo izr. hitoktatást. A legfőbb ideje volt már a Talmud-Tóra-egylet életbehívásának.

A Talmud-Tóra-egylet 1879 április 24-ikén alakult, a királyi

pár ezüstlakodalmának napján, kimondottan azon örvendetes ünnepnap emlékére. Címe: »Der Jászberényer Talmud-Tora-Verein.« Célja a helybeli izraelita gyermekek hitoktatásának ápolása és annak alkalmazott hitoktató útján való ellátása. Később, midőn bevételeiket nagyobbítani akarták, az egylet hatáskörébe felvették az elhalt tagok lelkiüdvéért való misnajjoth olvasást is és ennek kapcsán a rabbanan-kaddis imádkozását, mely bizonyos, az egylet pénztárába fizetendő összeg ellenében az egyleti elnök, avagy helyettese által történt. (Az alapszabályok 1., 2., és 3. §-a). Az egylet bevételei közé tartoztak a felvételi díjak, évi tagságdíj (1 frt 20 kr. havi részletekben fizetve), önkéntes adományok, a növendékek havi 30 kr.-nyi tagdíja, mely alól szegény növendékek mentesek, végre nem tagok gyermekeinek beiratkozási díja, mely 50 kr.-ban állapított meg. Tagja lehet férfi és nő egyaránt, de szavazati joga csak a férfiaknak van. Az egylet vezetését 11 tagú bizottság végzi az elnökkel az élén. Bizottsági gyűlést minden negyedévben, közgyűlést évenként egyszer, lehetőleg április 24-ikén, öfelségeik házassági évfordulásának napján, tartanak. A választott előjáróság megbízása háromévenként jár le. — Az egylet megalakult 50 taggal. Még a környékből is akadnak pártfogó tagok. Büchler rabbi buzgólkodik, hogy minél több tagot gyűjtsön. Az első felhívás Purim napján kerül a hitközségi tagok kezeihez, miután a megelőző szombaton hosszabb beszédben hívtja fel hívóit a pap, gyermekeik vallásos nevelésének komolyabbá vételére: »Ébredjetek, ébredjetek, atyák és anyák, hogy eleget tegyetek a szülők szent hivatásának! Őt tételt állítok elébetek és ezt megfontolva, lehetetlen, hogy e szent ügy mellett közömbösen álljatok. 1-szor: Gyermekeink gondját viselni szent kötelességünk. 2-szor: Gyermekeink jó nevelése a mi dicsőségünk. 3-szor: Gyermekeink sorsa gyakran mitőlünk veszi eredetét. 4-szer: Gyermekeink tettei és eslekményeiért gyakran mi vagyunk a felelősek. 5-szor: Gyermekeink jó erkölcsi vigasztalás a halálban... stb.« Érdekessé, hogy a beszédet magyar nyelven tartotta, míg az összes Talmud-Tora-jegyzőkönyvek, körözüvények, számadások német nyelvűek. Az alakuló gyűlésen választanak elnököt Büchler rabbi személyében és még nyolc bizottsági tagot. Buck Gábort, Brünauer Sámuelet, Grün Jakabot, Moller Sámuelet, Schöly Jakabot,

Lerner Jakabot, Kohn Ignácot, Silberstein Sámuel. Majd hat nap múlva surlódások után kiválik Buck Gábor, mire fölemelik a bizottsági tagok számát még négygel: Lippe Simon, Schlösinger Móric, Höchhauser Emánuel, Weisz Móriccal. Eleinte üléseket igen gyakran tartanak, hogy kellőkép szervezzék az együletet. Már május negyedikén elhatározzák, hogy megvalósítják a szent célt és berendezik a Talmud-Tóra-iskolát. Annál is inkább, mert egy alkalmas tanító jutott kezük ügyébe. A megnyitás június elsején történik; 12 frtot fizetnek a tanítónak havonként, ki naponta, délelőtt 10-től 12-ig és délután négytől hatig tanítja a gyermekeket, a városi iskola előadásai után. A szolga havonta 1 (egy) forintot kap. — Hogy miért tört ki a surlódás a szép hivatással és buzgó munkakedvvel megalakított egylet kebelében, nem tudhatjuk. De már a harmadik ülés meghívóját aláíratlanul küldi vissza Buck Gábor. A rabbi megérezté, hogy ezen szerv: a gyermekek hitoktatása, egyformán gondját képezi minden szülőnek, akár status quo, akár kongresszusi zsidó az. És vágyai képzeletében úgy remélte és látta, hogy ez az alakítandó Talmud-Tóra összehozza a két hitközség tagjait és majd ez megteremti az általa úgy óhajtott egységet. A két hitközség tagjai között már elült a gyűlölet haragja; inkább csak dac és a külön templom tartotta őket távol. Társadalmi érintkezésben némi közeledés volt észlelhető. Cirkumciziónál már a kongresszusi párt is gyakorta igénybe vette a rabbi közreműködését. Nem ugyan a templomban, hanem az újszülött otthonában. Nemes idealizmus vezette a rabbit mindenképp igyekezetében. Ezidőben 48 fiú és 57 leány volt izr. tanítóes la-zberényben és bizonynya) fájt is a rabbinak, hogy ezek a tanítás nélkül nőnek fel. A Blumenfeld-féle magániskolában igen kevés tanóra fordítottatott a hittanra. És oda is kevés zsidó gyermek járt. Inkább a Dávid János igazgató-tanító vezetése alatt a városi iskolát látogatták a zsidó növendékek is. Azért kellett a Talmud-Tóra-iskolát sürgősen megnyitni. Már az első napokban harmincegy szülő küld összesen 58 gyermeket, fiút és leányt is, Talmud-Tórába, kik fizettek havi 17 frt 40 kr. tandíjat. Ezekon kívül voltak a tandíjmentesek. E bevételek a növendékek szaporodása után rövidesen 22 frt 50 kr.-ra nő. Hogy mennyi volt a tandíjmentesek száma és hogy hány

szülő nem iratta be egyáltalán a gyermekét, — azt most már nem állapíthatjuk meg. A fizető növendékek nyugtája azonban megmaradt és így elég képet nyerhetünk az intézmény működéséről. Helyiségül a templom női osztálya szolgált; a régi eszmadia-céhház nagyterme tehát nemcsak templomul, hanem iskolául is megfelelt. Leányokat azonban inkább Blumenfeld iskolájába járatnak, hol kézimunkát is tanulhattak. A hitközség tagjai meglehetősen szeretettel karolták fel az új iskolaügyet. Az első hónapban a rendes 5 frt tagságdíj, 22 frt 50 kr.-nyi tandíjon felül 7 frt 20 kr. önkéntes adományt tüntet fel az elszámolókönyv; tehát összesen 35 frt bevételük volt. Nem nagy összeg. De tekintve, hogy a tanítónak 12 frtot, szolgának 1 frtot fizettek: az egylet elég szilárd alapokon nyugodott. A tanító, more patrio napokat evett a szülőknél.

Az új iskola tehát megnyílt. Tíz évig nem volt egyáltalán zsidójellegű iskola a nyolcszáz zsidó lélekszámú városban, a szülők egyenetlenkedése folytán. Ámde Büchler rabbi nem állott meg félúton. Augusztusban gyűlést hív egybe, melyen elhatározzák, hogy a szépen működő Talmud-Tóra-iskolát kiépítik rendes, nyilvános zsidó iskolává. Nyílt felhívást intéznek mindkét hitközség elnökéhez, hogy keressenek módot a normáliskola felállításához, valamint annak kiadásaira fedezetet keressenek. A kongresszusi pártból való Leitner Kálmán örömmel fogadja az eszmét és megpróbálkozik a lehetetlennel a két párt egyesítésével. Az ő nyilatkozó örökölt vallásos kedélye nem tudta fel fogni, hogy az ősi zsidóság megőrző és továbbfejlesztő iskolát ne támogassák egyesek személyi gyűlölködő okokból. Hogy az iskola üdvös voltát kézzelfoghatólag bizonyítsák, augusztus végén évnegyedes vizsgát tartanak a Talmud-Tórában, melyen a növendékek igen szép előmenetelt tapasztalnak. Leányok a héber olvasásban és bibliai történetben, fiúk a biblia fordításában és liturgiában. A vizsga délutánján közgyűlést tart az egy let, melyre az immár 67-re felszaporodott tagok nagy számmal jönnek el. A gyűlésen Leitner Kálmán meleg, szívből fakadó szavakkal szól a helybeli zsidókat, hogy állítsák fel az elemi iskolát. Hogy erre az itteni nagyszámú zsidó növendékek fizetendő tandíjában elég fedezet van, — megnyugtatta a kételkedőket.

Sőt a jövedelmek nagyobbítására ajánlja, hogy a zsidókat

izr. hitközség megkerestessék a levágandó tehenek után darabonként 2 frt beszédésre, mely összeget fordítsák az iskolaalapra. Az indítványt elfogadják, a községek megkerestetnek azonos tartalmú, a zsidóságnak mindnyájunk előtt szent jövőjét hangoztató levelekkel. A várt eredmény ezúttal elmarad. Az elnököktől visszajött irat úgy véli, hogy a két község jelen helyzete lehetetlenné teszi egy közös iskola szervezését. Tehát ismét ez okozza a bomlást. Először ez szünteti meg a szépen működő iskolát 1869-ben és most tíz év után ez a civódó szellem teszi lehetetlenné az újraébredést.

Pedig már helyiséget is kaptak a városi iskola épületében, miről a polgármester értesíti a Talmud-Tóra-egyletet. Közben lemond a tanító és új ember után kellett nézni. Meg is találják Stricker Armin vizsgázott normáliskolai tanítóban, kit egy szemeszterre felvesznek ugyancsak 12 frt havi fizetés és koszt napok ellenében; Stricker a szept. 11-iki gyűlésen személyesen megjelenik, bizonyítványait bemutatja és őt azonnal akceptálják. Ő azonban lakkér nélkül nem hajlandó vezetni a Talmud-Tóra-iskolát, mire elhatározzák 1880. évi februárban, hogy fél-évenként 10 forint lakkért szavaznak meg az új tanítónak. És miután különben is sok a kiadás, a két község surlódása folytán csökken a bevétel, programmba veszik az egylet új hatáskörét: a kegyeletápolást. Ez valamivel javított az egylet anyagi helyzetén. Tudniillik elhalt tagok, avagy tagok elhalt hozzátartozói után «rabbanan-kaddis»-t, gyászimát mondatnak az elnökkel, melyért megfelelő összeg fizetendő az egylet pénztárába. A tagok örömmel fogadják Büchler rabbi önzetlen ajánlatát, mellyel saját mellékjövödelmeinek egyikét áldozza fel az egylet kedvéért.

Amde nem tesz le a gondolatról, hogy a Talmud-Tórát kiszélesítse és elkülső iskolává alakítsa át. Ha az ő ereje gyengének mutatkozott is erre, de már felnőtt a fiatalabb nemzedék. Azok, akik már gyermekkorukat együtt töltötték s nem különböző helységekből vándoroltak be, nem idegenkedő, ellenséges indulattal viseltettek egymás véleménye iránt s közügyekben nem egyéni érvényesülés, hanem a szent célokért való összefogás volt mindenben ideáljuk. Ezek a fiatalok veszik kezükbe az iskola-ügyét s azt sikerrel megoldják s ezek fogják elsimítani a két hitközség tagjai közötti ellentétet is és végre egyesítik a kongressz-

szusi és status quo hitközséget. Pár esztendő céltudatos munkája volt ez, de a békítgetés munkája alatt sikerült kioltani a lelkekből a kölcsönös gyűlölködés lángját s helyette elplántálni a fejlődés csiráját!

A község már áhította a nyugalom és békesség idejét. Az anyahitközség viszályát a kerületi községek is megsínylették. A monostori hitközség Gyöngyöshöz csatlakozott. A fényszaru zsidók között is kiütött a viszály. Blumenthal Lázár külön saktert fogad. A jászladányi község nem akart saktert alkalmazni. A felsőszentgyörgyi sakter, Müller Joachim otthagyja községét. A jákóhalmi pedig erkölcstelenül viselkedik. Az árokszállási elnök, Krohálber hívja a papot, mert Steiner Eduárd sakter ellen sok a panasz. A jászkiséri hitközség azt vallja, hogy ő csak három évre csatlakozott a rabbinátushoz. Majd teljes civódás üt ki a jászladányi község tagjai között. Alsőszentgyörgyön is kiüt a zavar azon kérdés körül, hogy vághat-e Schönfeld Ignác.

Egyszóval a fejtelenség teljes, a nyugalom utáni vágy általános.

Az „Egyesült izraelita hitközség” 1872-ik évben június 21-ikén kezd külön anyakönyvet vezetni. A hitközség elnöke *Brünauer* Dávid, anyakönyvvezető-hitelemző *Reich* Zsigmond, ki már előbb 1871 októberében alkalmaztatott az akkor még együttlevő hitközségnél előimádkozónak. Majd három évi működés után beteg lesz, később elhal s helyette *Braun* Ignác működik pár hónapig. *Reich* Zsigmondnak egyetlen szaváért sok borsot törtek orra alá, mert az anyakönyvben ily bejegyzést találtak nála az újszülött *keresztelés* előtt meghalt. Természetesen megeredt a gúny áradata ellene, hogy a község gyermekeit „schemad” felé viszi valóban. Majd *Silberstein* Sámuel hitelemző vezeti az anyakönyveket egész 1880-ig. Eleinte *Silberstein* tűrhető viszonyban van *Büchler* rabbival, együtt buzgólkodnak a Talmud-Tóra felvirágoztatásán: a rabbi mint elnök, emez mint jegyző, utóbb igen elhidegült a viszony közöttük. A hitközség *Silberstein* összcadott törvénytelenül oly házaspárt, hol a nő özvegyasszony, de még le sem telt a köteles várakozási idő, sőt áldott állapotban volt. A rabbi véleményt kér kortársaitól és 133 rabbi véleménye alapján aszerolja *Silbersteint*. Ő utána 1880-ban *Klein* József az anyakönyvvezető, sőt rabbihelyettes.

Klein a gimnáziumban is tanít hittant Büchlerrel egyidejűleg. Szóval a hitoktatásnál is elkülönödtek a növendékek. A gimnázium 1885/86-ik évi Ertesítője szerint Büchler heti 3 órában és Klein József heti 2½ órán tanít. Ekkor 49 zsidó növendék volt. A következő évtől kezdve már csak Büchler szerepel az Ertesítőben.

A szegénysegélyző egylet is megszenvedte a község szétválását, amennyiben a tagok között keletkezett surlódás csaknem veszélybe döntötte a jótékony intézményt. Elhatározta ugyanis néhány tag, hogy az egyletet fel fogják oszlatni, megbuktatva a jelenlegi vezetőséget, mely jobbra a régi hitközség tagjai körül került ki. A közgyűlésen tényleg sikerült keresztülvinni ez indítványt. Jó szerencse, hogy a hatóság megsemmisítette a közgyűlési határozatot. (Tanácsülési jk. 601/1875. sz.)

Maga az új község is anyagi zavarokkal küzdött és a városhoz fordul 400 frt évi kultuszsegítségért, de a tanácsosok csak meghallgatják a kérvényt, bővebb tárgyalás alá nem veszik (2835 1874. u. o.).

Két esemény okozott fordulatot a kettévált hitközségek életében. Első az elemi iskola megnyitása, másik az anyakönyvi kerületek országos rendezése.

Az elemi iskola megnyitása teljesen magánvállalkozás volt. Azon fiatal hitközségi tagok munkája, kik helybeli szülők gyermekei, felsőbb iskolákat végeztek és szomorúan látták a helybeli zsidóság civódását. Sajnálattal látták, hogy a legkisebb izraelita hitközség is erősödik intézményben, fejlődik befolyásban, tekintélyben, csak az ő hitéletük mutat szomorú képet. Ezen fiatal emberek — jobbra jogászok — részben letelepedve itt, részben csak haza-hazajárogatva, őszintén óhajtották a helybeli zsidóság egyesítését, fejlesztését, művelését. Ezek közül való volt Buck Zsigmond és Lippe Vilmos, továbbá e társasághoz tartozott Ballai Lajos és még néhányan. Különösen Lippe és Buck voltak az egyesítés előkészítői. Néhányan a legnemesebb igyekezettel sárikaiva, kezet fogtak és saját anyagi és erkölcsi felelőségükre iskolaépületet béreltek — később vettek —, tanítót alkalmaztak, az államtól nyilvánossági jogot nyertek. Tanítóul néhány próbálgatás után, *Ohrenstein* Henrik okleveles tanítót alkalmazták, ki állását elfoglalja az 1879/80-ik tanévben. Ez volt

az első lépés a hitközség fejlődésében. Az iskola megnyitását eleinte kétség kísérte, de nemsokára teljes siker koronázta. Különösen, midőn Ohrenstein elhívja maga után Jászberénybe az egi ortodox izraelita elemi iskolából kolléganőjét, *Gottesmann* Johannát. Az iskola oly közmegelegedésre működik, hogy két-évi fennállása után teljesen kiszorítja az itteni magániskolát, a Blumenfeld Fülöpét, aki 1881-ben tényleg a Felvidékre, Priboéra költözik s az állami iskolánál vállal hivatalt. Blumenfeld Fülöp magániskolája nagyrészt zsidó gyermekekből állott. Látható ez onnan is, hogy ő akkor jó Jászberénybe magánintézetet nyitni, midőn, 1869-ben, megszűnik a hitközségi iskola és akkor távozik, 1881-ben, midőn újból megnyílik a zsidó iskola.

Ohrenstein igazi zsidó szellemben nevelkedett férfinő volt. Atyja, tóramásoló szófér, jesivára küldi fiát, hol tekintélyes hébertudásra tesz szert. Amde a sok nélkülözés megérleli benne az elhatározást, hogy tanítóképzőbe lépjen. Szepesben végzi el azt és 1873-ban tesz képesítő vizsgálatot. Eleinte Liptószentmiklóson, majd Apatinban tanítóskodik, honnan az egi ortodox izraelita elemi iskolához kerül, hol három évig tanít. Innen kerül Jászberénybe. Egerben működik vele egyidőben, ugyanazon iskolánál *Gottesmann* Johanna tanítónő is, kit a berényi iskolához hív el egy év múlva. Ez utóbbi gyöngyösi műtakácsmesternek a leánya, ki az egi katolikus képzőben tesz képesítőt. Csak 3 évig működik helyben és Szilasbalhásra távozik.

Ohrenstein a lehetőség szerint szervezte az iskolát, a hitközség lelki életébe bekapcsolta és így a „magánügyből” — közügy lett. Ő különben is élénk részt vett a község mozgalmában, miután később a hitközség és helyre jegyzője lett.

Ez az intézmény, az iskola, volt az egyesítés első lépése.

A második állami rendelkezés volt az anyakönyvi kerületek szabályozásában.

Megjelent ugyanis 1885-ben az 1924-ik számú szabályrendelet, mely megállapította a hitközségek területkörét anyakönyvi kerületekbe való beosztás alapján.

Jászberényt központnak tette meg a rendelet a jársági első járásban s megszüntette a kettős anyakönyvvezetést. Jóllehet, ha a felek külön kérelmezték volna, talán ismét engedélyezte volna a minisztérium a kongresszusi községnek a

külön anyakönyvvezetést, ámde már ekkor megérett a dolog a békülésre!

A fiatal generáció mind hangosabban követelte az öregektől, hogy álljanak félre, mert ők vannak útjában a békének.

Végre 1885. évi december hó huszadikán összegyül mindkét hitközség együttes közgyűlésre, melyen a polgármester vezette, mint elnök, a tanácskozást s az *izraelita anyakönyvi kerület tagjai Büchler Aron lelkészt válasszák anyakönyvvezetővé.*

Itt történt meg a két község egyesítése, mely több mint tizenhárom évi különszakadás után, oly sok energia elpazarlása után, a fiatalok munkájaként sikerült. Mikorra a pap működésének huszonötéves fordulóját élte, boldogan láthatta ismét együtt híveit.

A kettős hitközség ideje szomorú korszaka a jászberényi zsidóságnak. Aligha heveri ki egyhamar a süllyedés okozta hátrányokat. Jó szerencse, hogy az isteni Gondviselés nem lankadó, hanem folyton erősödő, szent vallásunk iránt való kitartás szellemét oltotta lelkükbe.

A kongresszusi hitközség külön vezetett anyakönyve 1885 december 31-ikén végleg lezárattott *Elefánty* szolgabíró, *Haas* Sámuel és *Buck* Zsigmond hitközségi elnök jelenlétében, a kultuszminisztérium 1929/1885. sz. rendelete értelmében.

IV. FEJEZET.

A mai hitközség alakulása.

Két-két akta a község szétválásáról és egyesüléséről. A kiegyezési gyűlések. Anyakönyvvezető-választás. Az új község megalakulása. Alapszabályok. Iskolaügy. Anyakönyvek. Az iskola magántulajdon volt. Templomépítő-bizottság. Telekvétel. Kovács Károly terve. A templom elkészülése, felavatása. Haas Sámuel elnöksége. Moskovicz Jónás elnöksége. Buck Zsigmond elnöksége. Nőegylet-alakulás. A chevra. A szegénységélyző. Orgonavétel a templom számára. Villanyvilágítás behozatala. Patronáza-főkegyletalakulás. Mandl Mór elnöksége. Hitshónokválasztás. Dr. Kálmán megválasztása. Dr. Gyárfás elnöksége. Neuberger elnöksége. Szabó Adolf jubileuma. Talmud Tóra. Büchler rabbi halála. Herczeg Jenő elnöksége. Leányegylet. A mai hitközség vezetői. Hitközségi tisztviselők.

A jászberényi zsidóság hitélete visszatért a nyugodt mederbe. Mindkét fél igyekezett tabula rasa-t felállítani s az eredeti vizsály magyát kigyomlálni. Két-két akta áll a kutató előtt, melyek a cívódás kezdetét, viszont amelyek annak teljes megszűnését tárják elénk.

Az első oklevél 1870-ről kelt, mely a november negyedik gyűlés határozatait tárja fel. A hitközség kizárja *hét* tagját, miután *olaut* mehrmaliger Überzeugung den Ruin der Gemeinde beförderten, und gegenwärtig sich gänzlich als Störer derselben herausstellten, az illetők a hitközség ellenségei!

Ezen jegyzőkönyv határozatai által szétvált hitközség egyesítéséről az 1885 december 22., 23., 25. hajján tartott békítő tárgyalások jegyzőkönyve értesít. A régi — status quo — község részéről ott volt *Buck Zsigmond, Moller Emánuel, Hay József, Ehrlich Miksa, Neuberger Adolf, Schlesinger Mór, Lippe Vilmos és Lippe S. Arnold.* A kongresszusi hitközség részéről

megjelent: *Haas Sámuel, Leitner Kálmán, Lustig Ignác, Donáth Jakab és Söly Jakab*. A tárgyalások igen biztató előjelek között indultak meg.

Mindkét fél tele békevággyal jött el a gyűlésre.

Már a megalakulásnál is látszott, hogy lelkük mélyén kívánják a feltétlen egyesülést. A gyűlés elnökül az idősebb *Haas Sámuel*t, — a kongresszusi hitközség vezérét — jegyzőül pedig a fiatal *Buck Zsigmond*ot, a status quo község megbízottját válasszák. *Haas* megnyitja az ülést s kéri a megjelenteket, hogy mindent feledjenek el a multból és minden feltétel nélkül egyesüljön a két község. *Haas* szavai mély benyomást keltenek. Feltárja a szomorú visszaesést, mely a helyi zsidóság életében, intézményeiben észlelhetők a kettéválás óta. Különösen a gyermeknevelés, a templonlátogatás, a tisztviselők fizetése azon pontok, melyek a kettéválás ideje alatt súlyosan szenvedtek. De még ezenfelül a zsidó vallás külső tekintélyének is végtelen sokat árt a jelen áldatlan helyzet. Ezért azt ajánlja, hogy a jelenlévő megbízottak határozzák el a két község egyesítését, erről értesítsék küldöiket és nyolc nap leforgása alatt a helybeli zsidóság minden felnőtt férfitagja rendkívüli közgyűlésre jöjjön össze, melyen megalakul majd a „*Jászberényi izraelita hitközség*“. Egyben bejelenti (*Haas*), hogy a december huszadikán *Elefánti* polgármester vezetése alatt megtartott gyűlésen, mely gyűlést a minisztérium anyakönyvvezetésekről szóló újabb rendelete tett szükségessé, *Büchler Áront* választották anyakönyvvezetővé. Mindezen bejelentéseket és indítványokat a legnagyobb csöndben és komolyságban hallgatta végig a bizottság. Egyhangúlag elfogadják az előadottakat s elhatározzák, hogy december harmincadikára hívják össze a két község együttes közgyűlését. Ez megtörténik. S az új közgyűlés általános felkiáltással ki mondja az egyesülést és elnöknek *Haas Sámuel*t, a volt kongresszusi hitközség elnökét, jegyzőnek *Buck Zsigmond*ot, a volt status quo hitközség elnökét választja.

Igy történik a teljes kibékülés.

A másik két akta a pap személyéről szól. Az egyik a szétválás kezdetét jelzi, második az átkos idő befejeztét. Az elsőben — 1871 október 21-én húsz közgyűlési vezető tag által aláírott jegyzőkönyv — azt olvashatjuk, hogy a közgyűlés az egyház-

községi hívek lelki és vallásos művelődése érdekében egy rendes papi állomást szervez és erre nézve a pályázatot ezennel elrendeli s a pályázatkilírdetéssel az előjáróság bizatik meg. A beérkezendő pályázati kérvényeket közgyűlésileg fogja tárgyalni és a papot megválasztani. Egyszóval a dájján-nak megválasztott Büchler személye fölé papot akarnak választani.

Ezen gyűlés határozatait expialja a tizennégy évvel később (1885) december 23—25-ikén hozott jegyzőkönyvi határozat III-ik pontja, mely kimondja, hogy Büchler Áron *föle* főrabbi nem választható, csakis koordinált hitszónok.

E szerződés, mely jogforrása lett a 25 évvel később választott hitszónokkal kötött szerződésnek is, fontosabb pontjaiban a következőket tartalmazza: •A jászberényi izraelita hitközség megválasztja a fennállott status quo hitközségnek Büchler Áron úr személyében alkalmazva volt rabbiját, illetve ezen község s a jászberényi kerülethez csatolt hitközségek által 1885 december 20-án megválasztott anyakönyvvezetőjét *életfogytiglan anyakönyvvezetőnek s egyelőre a rabbi-funkciókkal is megbizza*. A rabbi-teendők tekintetében a hitközség előjáróságának utasításához leend kötve. •

Majd, miután a rabbi fizetését tárgyalja, így folytatja: •A hitközség... a kor követelményeinek megfelelő magyar hitszónokot... választhat... stb. Ezen szerződés három példányban állítandó ki, úgy a hitközség elnöksége, mint Büchler Áron úr által láttamozva. Egy példányt a hitközség levéltára őriz, egyet Büchler Áron úrnak adunk át, egyet pedig Varga László kir. közjegyző úrnál megőrzés végett letétbe helyezzünk. Kmf. •

Immáron nem volt semmi akadálya a békés fejlődésnek. Az ideiglenes előjáróságot március 11-én végleg megerősitik hatáskörében s a következőkép egészítik ki. Elnök: *Haas Sámuel*, alelnök: *Lustig Ignác*, jegyző: *Buck Zsigmond*, pénztáros: *Ehrlich Miksa*, ellenőr: *Lippe S. Arnold*. Bár a kongresszusi község tagjainak száma nagyobb, — nintegy 75 adófizetőt számítál — mégse veszik a számárán az új alakulásnál tekintetbe, csupán csak a reátermetség.

Az első dolog volt az anyakönyvek egyesítése. Addig meg lehetős rendszertelen anyakönyvvezetés volt. Ugyanis külön

kötetbe írták a Jászberényben született és külön a kegyetlen született gyermekek adatait. Epen így az esketéseket, valamint halálözásokat is. Amde egy-egy kötet már megtelt 1865-ben s újat kellett kezdeni; így tizenkét darab anyakönyv volna már ez magában. Miután Jászapátinak és Jászszentandrásnak egyidőben külön központja volt s csak később helyeztetett el a jászberényi anyakönyvvezetőnél, miután továbbá a község kettéválása idején mindkét fél külön anyakönyvet vezetett, elgondolhatjuk, hogy mily zavaros helyzet állott elő némely adat előkeresésekor.

Most azután több ezer oldalas anyakönyvet vett a község a születések, halálözások és esketések számára.¹

A második teendő volt az alapszabályok elkészítése és benyújtása. Ennek elvégzése *Buck* Zsigmond jegyzőre hárult, ki pontosan megfelelt a nem kis feladatnak. Általában *Buck Zsigmond volt az új község alapköveinek lerakója. Munkájában hűséges társ volt Lippe Vilmos.*

Az alapszabályokat, melyeket az 1880 december 15-ikén *Schweiger Márton* irodai elnök által szétküldött tervezet után dolgozott ki *Buck*, 1886. évi november 27-ikén terjesztik fel. Két évig húzódik jóváhagyásuk, míg végre gróf *Csáky Albin* 39667/1888. sz. alatt ugyanazon év október 26-ikán láttamozza azokat.

Ezeknek elkészítése után a gyermeknevelés felé fordul az előjáróság figyelme.

*Az iskola ügye az utóbbi időben lényegesen javult. Mintegy nyolc tagú bizottság alakult a hitközségek vezető emberei köréből, kik saját vagyoni felelősségük mellett iskola fentartását vállalták magukra. Miután a pap buzgalmából működő Talmud-Tóra iskolát nem sikerült nyilvános normál iskolává bővíteni, attól függetlenül, de mindkét hitközség tagjainak támogatásával nyitotta meg néhány ügybuzgó tag a magán társulati iskolát. Itt ismét *Lippe Vilmos* és *Buck Zsigmond* járnak elő jó példavai. Hozzájuk csatlakozik még *Neuberger Adolf*, *Löwi Adolf dr.*, *Buck Dávid*, *Haas Sámuel* s még néhányan. Ezek a főtéri*

¹ Registert készített hozzájuk volt tanítványon *Haas Agneska* orvostanhallgató.

Neuberger-féle házban (ma Erdős-féle telek) megnyitják iskolájukat, melyben okleveles tanítókat alkalmaznak. Előbb Ohrenstein Henriket; 1879-ben, majd mellé Gottesmann Johannát, ennek távozta után Grünwald Henriket.

Az első három évben Lippe volt az iskolafentartó-bizottság elnöke, ki átsegítette az iskolát a kezdet nehézségein. Tandíjat szedtek a növendékektől és a kongresszusi hitközségtől évi 200 forint szubvenciót kaptak. Ezen bevételekből tartották fenn az iskolát, melynek azonban állandóan volt adóssága. Ugyanis a beruházásokat, telekvételt, építést takarékkölcsönből fedezték, valamennyiök jótállásával.

Három év után alkalmatlannak bizonyul a régi hely és a mai Beresényi- — a régi Uri-utcában (9-dik házszám) — vesznek hatalmas nagy, két utcára nyíló telket, ugyanazon helyen, hol tizenkét évvel azelőtt a kongresszusi hitközség ideiglenes imaháza volt. E telken építenek három tantermet, fedett folyosót, szolgálakást. A gyermekek szabad íeret befasztják és külön nagy gazdasági kertet rendeznek be, melyen kertészetet tanítottak. Ekkor már az iskola élére dr. Löwy Adolf orvos kerül, mint elnök. Löwy dr.-nak működéséről így ír az iskolai »Értesítő« akkor, midőn ő mintegy húsz év után távozik az intézet vezetéséből: »Iskolánk vezetőségében nagy változás állt be a tanév folyamán. Dr. Löwy Adolf orvos úr, eddigi iskolaszéki elnökünk, 1901 december 22-én lemondott e tisztségéről s egyben az iskolaszéki tagságról is... huszonkét esztendő múltja van még csak ennek az iskolának; mint minden intézménynek, ennek is sok súlyos megpróbáltatásba kellett átesnie, míg megszilárdulhatott s kifejlődhetett annyira, hogy ma nemcsak a városnak, hanem az egész környéknek is méltányolt intézete. E huszonkét esztendőből körülbelül húsz éven át dr. Löwy Adolf vezette az iskolát, mint az iskolaszéki elnöke, behatóbb leírás nélkül is megalkothatja tehát mindenki magának véleményét arról a gondos szereltről, mellyel dr. Löwy Adolf úr e tiszttét ellátta... A hitközség kénytelen volt elfogadni a lemondást, mert arról értesült, hogy az elhatározás megmáshatatlannak. Amde a volt elnök úrnak iskolaügyünk fejlesztése körül szerzett érdemeit a hitközség hálásan iktatta jegyzőkönyvébe. A tantestület is... benne... megüdvösülve látta

iskola iránt táplált önzellen buzgóságot.* De még e sorok nem fejezik ki kellőképp azt a végtelen odaadó munkásságot, mellyel Löwy dr. az iskolának legaprólékosabb ügyeivel nap-nap után nem fáradó szorgalommal tevékenykedett.

Ezen iskolának átvételét határozta el a hitközség előjárósága s megbízta Lippe S. Arnold hitközségi ellenőrt, hogy az iskolatulajdonosokkal az átadás iránt tárgyalásokba bocsájtkozzék. Ezek folyamán leltárt készítenek az iskoláról és a vételár, építési költségek, felszerelések összegét 4051 azaz négyezerötvenegy forintban állapítják meg. Az iskolatulajdonosok feltétele, hogy a még fennálló *hidromezernyolcszáznegyvenkét* torint adósságot vegye át a hitközség és az iskola további fentartását és fejlesztését elvállalja. A hitközség örömmel fogadja az ajánlatot és sürgősen eszközli a telekkönyvi átíratást.

Az iskola még egyszer él át megrázkódtatást, midőn 1889-ben egyszerre két tanerő távozik: az 1880-ban idejött *Grünwald* Henrik és a helyben csak két évig működő *Frankl* Katalin tanítónő. Azóta az iskola rendes mederben működik, igyekszik azt minél mélyebbre mosni, munkáját intenzívebbé tenni. A távozottak helyébe lép Szabó Adolf tanító és ugyanakkor Weisz Mari tanítónő; mindketten — az utóbbi ugyan csak mint kézimunka-tanítónő — a mai napig működnek iskolánknl.

Nem lehet eléggé dicsérni az előjáróság helyes látását, hogy legelső kötelességei között is ily fontos ügynek tekintette a gyermeknevelést.

Az anyakönyvek, az alapszabályok s az iskolaügy helyes mederbe terelése után a templomépítés felé fordul a közügy. Két helyiségben is volt istentisztelet a községek egyesítése idején. A status quo hitközség harminc éves imaházában, — a régi csizmadia céhházban az egyik — a kongresszusi község újabb, de kicsiny s nem méltó templomában az Úri-utcában (mai hitközségi kántorlakásban) a másik. Az egyik kicsi, a másik elavult s elodázhatatlan teendő volt egy új, modern templom építése bármily-nagy áldozatok árán is.

A hitközség egyik közgyűlésén már 1886 november 30-ikán felveti *Schwarz* Hermann a templomépítés gondolatát s ez azután többé nem kerül le a napirendről.

Megalakul a templomépítő bizottság. Tagjai az előjáróságon

kívül Neuberger Adolf, Moskovicz Jónás, Lippe Vilmos, dr. Löwy Adolf, Klein Márkus és Neuberger Ignác. Különösen a Neubergerék voltak a bizottság erői, kik, mint szakértők, döntő súllyal bírtak a tárgyalásoknál.

Előbb is nyilvános pályázatot hirdetnek templomépítési tervre. Építés helyéül megvették az Üri-utca és Vásár-utca keresztezésénél lévő két nagyobb telket, az úgynevezett *Jankovich-* és mellette a *Beleznay Mihály-féle* telkeket. A beadott pályázatok közül *Kovács Károly mérnök* tervét találják a leg-sikerültebbnek, kinek is 1887. év február 14-ikén kiadja a templomépítési bizottság a hatvan forintnyi jutalmat.

A bizottság most már két irányban kezdi meg munkásságát. Pályázatot hirdet a templom felépítésére és egyidejűleg hozzáfog a szükséges pénzüsszeg előteremtéséhez.

Az építő-vállalkozók ajánlatai közül legmegfelelőbbnek találták *Ursitz L. és fia* cég pályázatát s tényleg neki adták át a megbízást.

Előbb azonban az építéshez szükséges pénzüsszeget akarták némiképp biztosítva látni. E célból a bizottság megkezdte a gyűjtést a *legszélesebb mederben*. Magyar és német nyelvű felhívást küldenek széjjel az ország minden hitközségéhez, intézményéhez, magánosokhoz és társulatokhoz. Alázatos kérvényt nyújtanak be még a kabinetirodához is. Megírják e felhívásban, hogy a praeliminált kiadások 25—26.000 forintra rúgnak és ezt nem tudják előteremteni saját erejükből.

A városhoz beadott kérvény szép eredménnyel járt, amennyiben a város tanácsa három éven át esztendőnként négyszáz forint támogatást szavaz meg.

A megyéhez benyújtott folyamodvány, melyben a közmunkaváltság 1889., 90., 91. éveire való elengedését kérték — visszautasított. (8382/889. megyei határozati)

A kabinetirodához beadott kérvény is eredménytelen volt.

A pesti hitközség ötven forintot, a pesti chevra kadisa huszonöt forintot adományozott. Több hitközség küldte el még adományát, így a *úsonci*, *miskolci*, *zólyomi* stb. stb.

Apponyi Alber tóf, Jászberény város képviselője rövid, szép levél kíséretében ötven forintot küldött.

Nagyobb összeggel járult még hozzá Moskovitz Jónás, ki

500 forintot, Neuberger Ignác 200 forintot és Buck Gábor, ki szintén 200 forintot adott.

Mindezeken felül szépen gyűlt a pénz a Moskovitz és Klein Márkus által bocsájtott gyűjtőiveken. Különösen az előbbi szelid erkölcsnyomást gyakorolt az összes osztrák, cseh, morva és magyar gyárosokra, nagykereskedőkre, kiktől csak jászberényi zsidók vásároltak árút, s nem egytől ötven forint adomány is érkezett. Öt és huszonöt forint közötti gyűjtőív igen sok található. Sok gyáros kötelességének tartotta, hogy ne csak ő maga jegyezzen, hanem még ott künn is gyűjtsön a jászberényi templom céljaira.

Majd a felépítendő templom üléseit kezdték árusítani.

A propoganda nagy buzgalommal folyt, úgyhogy két év leforgása alatt a költségek némiképp való fedezése biztosítva látszott. Midőn még elhatározta a közgyűlés, hogy a hiányzó összeget egyik helyi bankból való kölcsön útján eszközli, — a jászkerületi népbank útján — hozzáfogtak az építéshez.

A már említett *Ursitz L. és fia* építő-vállalkozó az 1889—90. év telén fogott munkába Kovács Károly mérnöknek már két év óta megvett tervei szerint. Az építő pallér Wessely Károly volt, kinek példás ügybuzgóságát a hitközség még külön jutalomszóval is kiemelte.

A templom építésénél sok előre nem látott akadály merült fel. A feltöltés alig bírta el a nagy épületet, de különösen a két magas tornyot, s így ismételtten kellett változtatni a terveken. Eleinte a női karzat hátsó felén, a prosceniumban, külön tanács-terem volt elkészítve; utóbb a közfalat lebontották s női üléseket rendeztek ott be. Sőt egy ideig ugyanazon helyiség az orgona és az énekkar számára volt rezerválva.

Az épületzeptemberre annyira elkészült, hogy megtarthatták az ünnepélyes felavatást. Tehát 1890 szeptember 10-ikén volt az új templom megnyitása. Ünnepi szónokul a nagy tekintélynek örvendő *Lóránd Immanuel* szegedi főrabbit kérték fel. Az ünnep emléke még ma is igen élénken él az emberek lelkében. Nagy áhitattal hallgatták a város mindenrendű lakói, midőn a pap a vallás adományait képletesen a létféle nedvéhez hasonlította: a harnat, a víz, a bor, az olaj, a vér, a tej és a méhek mézének ajándékaihoz és ezzel kapcsolatban a vallás szerepét

vázolta. Mindenki előtt, ki csak ott volt, magasztosak a percek, melyben az ünnepi tanítás befejeztét hallották a hívők: »Ha idevezérel vezeklő bűnbánat, multnak hálája, jövőnek aggalma, jelennek borúja: ha idevezérel szüdnék epedése, kebled esengése, lelked bánatja; ha idevezérel ifjat hitvallása, anyát hálaadása; ha ide vezérel szíved áhítatja, ünnepnek malasztja, szombat pihenése, köznap fáradalma; ha ide vezérel élőknek szerelme, holtaknak emléke: fogadjon *Kirbas Elókim*, az Úr szent lelkének magasztos közelsége. Szent gondviselése óvja e hajlékot véstől, bánalomtól, hogy késő nemzedékek járuljanak benne a Teremtő színe elé: ajkrebegve, esdekelve, áhítatlanban elmerülve. És erre mondjátok mindnyájan: Amen!«

Az ünnepet díszes banket zárta be, melyet Moskovicz — az időközben megválasztott elnök — lakásán tartották.

Moskovicz Jónást határozottan a templomépítés körül kifejtett nagy buzgóságáért választották meg elnöknek. A templomra vonatkozó csaknem összes levelezéseket, gyűjtéseket, intézkedéseket az építő-bizottság nevében — ő végezte. Őt 1889-ben választották meg. *Haas* Sámuelnek, ki még egyszer elnöke lett a hitközségnek 1893—97-ig, a hitközség felvirágoztatása körül kifejtett érdemeiért hálából arcképét a gyűlésterem számára megörökíteni rendelték. *Haas* mintegy huszonöt évig volt a zsidóság szolgálatában. *Moskovicz* csak rövid ideig — egy három éves cikluson át — volt elnök, azután lemondott. Elköltözött *Jászberény*-ből. A főgimnáziumnál alapítványt tett eltávozta előtt, melyből jelenleg 123 koronát jó tanuló növendék kap vallásra való tekintet nélkül. A gyakorlatban ez összeget mindig zsidó vallású tanuló kapta.

Ezidőben a hitközség is alapítványt tett a gimnáziumnál, melyet, szintén vallásra való tekintet nélkül, a történelemben kiváló tanuló kap. (Ez alapítvány később egyesítettett a jubileumi újabb hitközségi alapítvánnyal.)

Moskovicz Jónás elköltözése után *Duck* Zsigmond veszi át a hitközség vezetését, aki azonban a hitközség tagjainak őszinte bánatára rövid másfél évi elnöksége után elhal. Osztatlan részvét állotta körül az új templom lépcsőzeténél végbúcsúra odahelyezett koporsóját, kinek törekvéseitől még sokat várt volna a helyi zsidóság. Utódja *Haas* Sámuel lesz.

Különben is sorban elhullottak a régiek. Egymás után temetik el *Leitner* Sámuel, *Buck* Gábort, *Brünauer* Dávidot, *Grünwald* Abrahámot, *Leitner* Farkast, a fiatal *Lippe* S. Arnoldot. Mindmegannyi név, melyek a hitközség jegyzőkönyveiben sűrűn szerepelnek.

A hitközségi élet fellendülése buzdítólag hat a nőkre is, kik elhatározzák, hogy más községben szokásos módon, itt is egyesületben tömörülnek emberbaráti és kulturális célzattal. A nőegylet megalakulásában a legnagyobb buzgóság mutatkozik. Mindjárt a két község egyesülése idején, 1887. év novemberében megtartják az alakuló közgyűlést, melyen 89 rendes, 43 pártoló és 5 alapító tag jelentkezik. Elnökül *Lippe* Simonné kéri fel, míg a titkári teendőket *Löwy* Adolf dr. vállalja. Az egylet ügyésze *Buck* Zsigmond, jegyzője *Weisz* István lesz. Alelnökül *Deutsch* Fülöpnét és pénztárnokul id. *Neuberger* Ignácét választják. Már az első évben sikerül a 632 forint bevételből 386 forint tartaléktőkét biztosítani, mely évről-évre emelkedőben van. Az újonnan felépült templom számára a nőegylet díszes *chuppát*, esküvői mennyezetet készít, midőn azonban ezen kiadást néhány tag kifogás alá veszi, a hitközség kifizeti a chuppa költségeit, nem ugyan készpénzzel, de kötelezvényvel s a kamatveszteség biztosításával. Sőt a hitközség 13/II. 1891. sz. határozatával az esküvőknél gyűjtött egész adományösszeget a nőegyletre ruházza át. Az eddigi elnök, *Lippe* Simonné 1893-ban lemond s helyét *Deutsch* Fülöpné foglalja el, titkárnak pedig a lemondó, de örökös dísztagul választott *Löwy* dr. helyett *Gyárfás* Ferenc dr.-t választották meg. Ez évben nagyobb propaganda-mozgalom indul meg, melynek eredménye 44 új rendes és 18 új pártoló tag lesz. *Deutsch* Fülöpné mintegy nyolc évig viseli az elnöki tisztséget.

A *chevra kaddisára* és *szegénysegélyző-egyletre* nézve is üdítőleg hatott a zsidó élet rendes mederbe terelése. Ezen két humanitárius egylet — melynek története külön lapokat igényelne — átvirgódott valahogy a multból a község kettészakadása idején. Mindkét községből voltak tagjai s valóságos csoda, hogy a felszínen maradtak annyi pártviszály és pártcivódás közepett. A chevrára — sajnos — állandóan várt a szomorú kötelesség:

csak nyolcszáz, utóbb kétezer koronával támogatja a város (1900 január 1-től). Ma, az általános ingyenes népoktatási törvény óta (1908. évi 46. t.-c.), az állam mintegy 1500 koronával járul az iskola fenntartásához.

A templomi istentisztelet korszerű átalakítását célozta az orgona és énekkar szervezése *Mandl* Móric elnöksége alatt. Az orgonát is, mint régebben az iskolát, magánosok vették. Büchler rabbi ellenzi annak behozatalát konzervatív szempontból, utóbb azonban — miután apósától, Aszód Judától azt a választ nyeri, hogy állását emiatt ne hagyja el — beletörődik az orgonás istentiszteletek tartásába.

Ugyancsak a templomnak emelése volt a villanyvilágítás bevezetése 1908-ban. Általában *Mandl* elnöksége alatt láthatólag mutatkozik a tagok anyagi erősödése.

A zsidó patronázs-egyesület helyi fiókja 1909-ben alakul meg, elsők között a vidéki hitközségek sorában. Mindjárt kezdetben közel 80 rendes és 7 alapító tagja van a helyi fióknak. Szükség is van az egyesület működésére, miután a városban nagyszámú zsidó letelepedés nyert elhelyezést. A központ az első öt évben ötezer koronát küldött számukra. *Mandl* halála után dr. *Gyárfás* Ferenc, eddigi alelnök veszi át a vezetést. Első ténykedése, hogy Büchler rabbi 50 éves működésének betöltése után, előrehaladott korára való tekintettel, hitshónoki állást hirdet a község, aki a gimnáziumi hitoktatást is végezze. Előbb azonban 1911 február 15-én Büchlerrel ez irányban megegyezik a hitközség. Az 1911. év tavaszán három jelölt tartja meg próbaszónoklatát e sorrendben: dr. *Kandel* Sámuel budapesti hittanár, dr. *Kálmán*, Ödön, Vasvár megválasztott rabbija és *Spiegel* Armin szarvási rabbi. A május 28-án megválasztott dr. *Kálmán* Ödön szeptember elsején foglalja el állását. Előbb csak mint hitshónok és a főgimnázium és polgári leányiskola hitoktatója, utóbb mint anyakönyvvezető és fogházlelkész. Dr. *Kálmán* installációja nagy ünnepélyességgel történik 1912 február 18-án. Dr. *Hevesi* Simon installálja az újonnan választott papot.¹

¹ Székfoglaló beszéd: dr. *Kálmán* Ödöntől. Különlenyomat a Magyar Zsinagóga 1914. évi negyedik füzetéből.

Dr. Gyárfás, a jellem és szerénység e mintaképe, sajnos, csak egy cikluson működött.

Büchler Áron nem sokáig élvezi nyugalját. Alig két év múlva utódjának beiktatása után, ötvennégy évi működés után befejezi életét 1914. évi október hó 28-ikán. A község és város osztatlan részvéte kíséri örök nyugovóra a papot. Koporsójánál dr. Kálmán jászberényi, Büchler Zsigmond albertirsai, dr. Blumgrund abonyi és Breuer Soma nagykatái rabbik búcsúztatják.¹

Hosszú, munkás élet nyert befejezést. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium elismerő, köszönő levélben adott kifejezést az ifjúság vallásos nevelése körüli érdemeinek. Nagy idöket élt itt át ez egyetlen állásában Büchler. Ő is osztotta azon idös papok sorsát, kik mellett hitközségeik hirtelen megmagyarosodtak, míg ök maguk német anyanyelvük miatt nem vállalkozhattak szabatos magyar szónoklatok tartására. Osztotta továbbá azon papok sorsát, kiket működés közben talált a kongresszus, s szemekkel láthatták községeik kettészakadását. Az ő helyzetét még az különösen is megnehezítette, hogy hitközsége különböző vidékekről összejött, új telepesekből állott, kiből hiányzott a szoros összetartozandóság érzése s a templomot, tanácstermet gyakorta tették cívódások színhelyévé.

Büchler igyekezett konzervatív szellemben ellátni teendőit, mint ezt az orthodox közvetítő irodához intézett egyik levelében említi.

Elénk tetszésre talált egyik országos mozgalma, melyet a középiskolai növendékek szombati frás és rajzolás alóli felmentése ügyében szervezett.

Nagy buzgósággal szervezte továbbá a két község szétválását idején a helybeli Talmud Tóra együletet.

Az anyakönyvvezetés államosítása idején hasznos felhívást közölt az „Egyenlőség”-ben az egyházi anyakönyvvezetés fenntartásáért érdekében.

¹ Gyászbeszéd rabbi felett dr. Kálmán Odöntől. Magyar Zsinagóga 1915. V. szám. U. o. a Büchler Zsigmond albertirsai rabbi gyászbeszéde.

halottak eltakarítása s e kegyeletes munkájában nem volt zavarva. Jótékonyági munkássága tényleg igen szűk keretek között mozgott.

A szegénységélyző egyesület, mely, mint említve volt, 1865-ik év végén alakul meg, elnökül *Klein Ármint*, pénztárnokul *Weitzner Somát*, alelnökül *Schöly J.-t*, főjegyzőül *Schwarz Emánuel*t, jegyzőül *Hellmann Somát* választotta. Alapszabályukat 8841 R/1869. sz. alatt hagyják jóvá. Ezen alapszabályokat *Blumenfeld Ignác*, egy ideig társulati jegyző készíti. Majd később *Lerner Jakab* és *Schöly J.* vezetik az egyesület ügyeit, míg később *Lustig Ignác*, végre *Hoffmann Vilmos* lesz az elnök, kinek sikerül az egyesület tevékenysége iránt a legnagyobb szimpátiát ébreszteni.

A szegénységélyző és chevra között kölcsönös viszony létesül talán a legnagyobb harcok idején. A chevra 14/872. sz. határozata értelmében, hajlandó a templomban *hazkárát* tartani a szegénységélyző elhalt tagjainak, ha a szokásos díj 50 százalékát lefizeti az egyesület. Idők folyamán három dísztagot választ a szegénységélyző: *Sipos Orbánt*, *Büchler Áront* és *Kohn Ignác* orvost. Ez utóbbit — bár időközben megszűnt ezen intézmény — egyesületi orvosnak választják *Hoffmann Vilmos* indítványára.

* * *

Ezenközben közeledett az idő a recepcióhoz. Ez idő még nem jutott el a történelmi távlatba. Az ezt követő kor már a jelen s még nem a történelemé...

A jászberényi zsidók is erősödnek számban, emelkednek műveltségben. A hitközségi tagok gyermekei közül többen az egyetemre kerülnek, diplomát szereznek és a szülővárosban telepednek le. Orvosok, ügyvédek, díriők lesznek a kiskereskedők, kisiparosok gyermekeiből, ami a hitközség szellemi nővérét erősen felcémelte. Tekintélyben is növekszik a hitközség. Impozáns temploma, jó iskolája, tagjainak szépen emelkedő száma csak sietteték a recepcionális törvénynek, a zsidó vallás elismerésének, egyenjogúsításának életbeléptetését. Az iskolát előbb

Írásbeli munkája csak egy maradt fel, a magyar és német nyelven megjelent: *»Talmudvédő«* (der Thalmudvertheidiger). (Jászberény, 1882. Nyomtatva özv. Wertheimerné és társánál.) Az ötoldalas kis munkában bibliai helyekből bizonyítja, hogy a *»goi«* szó nem másvallásúakra vonatkozó megvető, lekicsinylő kifejezés, mert hiszen Ábrahám, Jákob és Mózes idején a *»goi«* szó a zsidó népre vonatkozott.

Halála után a chevra alapítványt tett nevére, melynek kamataiból évenként a hittanban kiváló gimnáziumi növendék kap jutalmat. Viszont a hitközség arcképét készíttette el tanácsterme számára. Özvegye iránt, kit nemeslelkűsége, tenkölt gondolkodása városszerte tiszteltté tett, a hitközség méltányosan, önmagához méltó nobilitással járt el, midőn férje javadalmazásának érintetlen teljességében hagyta meg.

Sikerült ünnepélye volt a jászberényi zsidó iskolának, *Neuberger* Ignác elnöksége alatt, *Szabó* Adolf tanító 25 éves tanítói jubileuma, melyen képviseltette magát a város, az Országos izraelita tanítógylet, ennek Debrecen kerületi (alföldi) fiókköre, a helybeli állami, városi és felekezeti iskolák. Jelen volt *Rhédey* János tanfelügyelő Szolnokról, ki a miniszter elismerő leiratát adta át az ünnepeltnek. Így tehát a pap után a hitközség tanítója is megkapta a miniszteri elismerést működésükért. A miniszter 2691/914. sz. alatt őszinte elismeréssel emlékezett meg *»a hosszú, buzgó és eredményes működéssel szerzett érdemeiről«*. Az ünnepély 1914 június 21-én tartatott meg.¹

Ha a hitközség tagjainak társadalmi helyzetét jellemezni akarnók, úgy csak az örvendetes számadatokat közölhetnők.

¹ L. a jászberényi zsidó iskola 1913—14. évi Ertesítőjét. Valamint: Ünnepi beszéd *Szabó* Adolf jubileumán, tartotta dr. *Kálmán* Odón rabbi Jászberény, különlenyomatot. — Ehelyre állítjuk össze *Szabó* Adolf munkáit: Hittani tankönyvek az elemi iskolák I., II., III. osztályai számára. Részletes tárgyceosztás elemi iskolák számára. Különböző pedagógiai cikkek szaklapokban.

Tagjainak sörában mindenféle foglalkozási ágakat találunk, még pedig a következő megoszlásban :

Kereskedő (ötnél kevesebb alkalmazottal) ..	67
Kereskedő (ötnél több alkalmazottal).....	4
Kereskedelmi alkalmazott	6
Piaci árús	7
Ügynök	16
Iparos	25
Ipari alkalmazott	6
Orvos	4
Ügyvéd	14
Hivatalnok	19
Tanár	2
Bíró	2
Kisbirtokos (1—10 hold)	8
Középbirtokos (10—100)	16
Tanító	3
Magánzó	21
Kávés	3
Fényképész	2
Fuvaros	7
Összesen.....	232

Földbirtoka 24 zsidónak van összesen mintegy 700 hold kiterjedésben. Néhány hold kivételével értékes szőlészetet művelnek, mely 700 hold értéke közel két millió korona, vagy még jóval azon felül.

Saját háza van 110 helybeli zsidónak, 3 ezertől 150 ezer koronáig terjedő értékben. A megyei adó utáni virilisek közül 42 zsidó (25%), holott lélekszámban csak 3,3%, tehát kilenceszer annyi adót fizetünk, mint lélekszám szerint megilletne.

A hitközségnek 1915-ben 25 ezer korona prehiminált kiadása volt, mely azonban a harmincezer koronát megközelítette. Ebből 12 ezer koronát egyházi adó címen szedtek be a hitközség tagjaitól.

Mindazonáltal a tagok készséggel támogatnak minden humanitárius és kulturális törekvést.

Az újabban alakuló *Talmud Tóra* egyesület a gimnázium növendékeit serkenti a biblia alaposabb tanulására. Évenként mintegy 100—150 koronát fordít a kiválóbbak jutalmazására.

Az *Israelita Leányegyesület* célja szegény leányok önálló keresethez juttatása, továbbá önművelés: tanfolyamok és felolvasások rendezése által.

Igy tehát a hitközségi szervezeten kívül: a chevra kaddisa, a félszázados szegénysegélyező-egyesület, a 30 éves nőegyesület, a patronázs helyi fiókja, az újabban alakuló *Talmud Tóra* és *Leányegyesület*, összesen hat egyesület igyekszik a helyi zsidóságnak emberbaráti kötelességeit felekezeti úton is teljesíteni. Viszont igyekszik a helyi vonatkozásokon felül is bekapcsolódni a zsidóság országos ügyeiben való részvétel útján. Eléink részt vesz a községkerületi életben, szépszámú tagjai vannak az *Israelita Magyar Irodalmi Társulat*, az *Országos Magyar Israelita Közművelődési Egyesületnek*; a hitközség támogatja az *Országos Israelita Tanító-Egyesületet*, az *Israelita Magyar Kézmű- és Földművelési Egyesületet*, az *Israelita Hitközségi Tisztviselők Egyesületét*, az *Országos Rabbi-Egyesületet*, stb. intézményeket.

* * *

E rövid történelmi emlékezesek lezártakor a magyar nép élet-halálharcát vívja. Aggódó szívvel kíséreljük a világháború eseményeit és a Világ Királyának segítségében bízunk, midőn jövőnkre gondolunk.

A nemzet fiatalága ott vérzik a harcmezőn. Ott vannak a helyi zsidó fiúk is az áldozatok oltárán. Hogy mekkora lesz az áldozat, ezt ma, a háború harmadik évében, még nem is sejtjük. Már eddig is nem egy életével, vérével pecsételte meg a hitét, melyet a zsidóság a magyar hazával kötött.

Az Úr legyen velünk és elégelje meg a sóhaj és könnyek tengerét és hozza el számunkra a dicsőséges békét.

A jászberényi hitközség jelen vezetősége.

Elnök: Herczeg Jenő. *Alelnök*: dr. Neumann József. *Ellenőr*: Fischer Ignác. *Pénztáros*: Klein Adolf. *Gondnokok*: Roboz Manó és Spagatner Zsigmond. *Ügyész*: dr. Grünwald Armin.

Az iskolaszék elnöke: Leitner Armin.

A chewra kaddisánál: *Elnök*: Berger Vilmos. *Pénztáros*: Bender Jakab. *Gondnokok*: Adler János és Lerner Jakab.

Izraelita Szegénysegélyző-Egylet: *Elnök*: dr. Kálmán Ödön. *Pénztáros*: Reiner József. *Ellenőr*: Weisz Adolf. *Jegyző*: Berger Vilmos. *Alelnök*: üresedésben.

Nőegylet: *Elnök*: Buck Zsigmondné. *Alelnökök*: Leitner Arminné, Neuberger Ignácné. *Pénztáros*: Halmos Lipótné. *Titkár*: Brünauer Jenő dr.

Talmud Tór.: Alakulóban.

Izraelita Leányegylet: *Díszelnök*: Leitner Arminné. *Elnök*: dr. Kálmán Ödönné. *Titkár*: Kartal Julia. *Pénztáros*: Bender Klára. *Alelnök*: Berger Margit.

Községkerületi (XVI.) tagok: Herczeg Jenő, dr. Kálmán Ödön, Leitner Armin, Löwy Emil (Jászapáti), Neuberger Ignác.

A hitközség tisztviselői:

Dr. Kálmán Ödön rabbi, anyakönyvvezető. Helyben működik 1911 óta. (Elődje Büchler Áron.)

Halmos Lipót főkantór. Helyben működik 1897 óta. (Elődje Kohn Bernát.)

Eisenberg Berrát kántormetsző. Helyben működik 1899 óta. (Elődje Feinstadt Márton.)

Gottesmann Bernát egyházi. Helyben működik 1896 óta. (Elődje Löwy Mózes.)

Balog Heimann tanító. Helyben működik 1902 óta. (Elődje Ohrenstein Henrik.)

Szabó Adolf tanító, jegyző. Helyben működik 1889 óta. (Elődje Grünwald Henrik.)

Fámos Adolf tanító. Helyben működik 1895 óta. (Elődje Szabóné Weisz Mari.)

Szabóné Weisz Mar. kézimunkatanítónő.

Csillik István iskolaszolga.

A jászsági fiókhitközségek története.

A fiók-hitközségek története általánosságban. Idők folyamán támadt változások. Jánoshida, Pusztamonostor és Alattyán idegen megyei községek. Jászapáti, Arokszállás, Jászalán, Jászakisér, Jászfényszaru, Jászdósa, Szentandrás, Jákóhalma, Mihálytelek, Alsószentgyörgy, Felső-szentgyörgy, Tarnaórs, Szentmártonkáta, Visznek, Lőrinczkáta.

A fiók-hitközségek története némileg különbözik az anya-hitközségétől. Ugyanis a jelenlegi jászberényi izraelita anyakönyvi kerülethez tartozó helységek — mint említve volt — nem mindig tartoztak a maguk egészében a Jászsághoz. E terület többséle alakulásnak volt alávetve idők folyamán, amely körülmények itt-ott kedvezőképen befolyásolták az e vidéken lakó zsidók sorsát.

Amíg a Jászság, mint kiváltságos terület, a német lovagrend hatása alatt állott, távoltartotta területéről a zsidókat, addig a közvetlen közelségben lévő kisebb helységek, melyek idők folyamán más közigazgatási hatáskör alá tartoztak, már évszázaddal előbb megtűrték a zsidót maguk körében.

Tény az, hogy Magyarország területén a tizennyolcadik század második feléig igen gyér számban laktak a zsidók, nem csoda tehát, hogy e környékben nem keletkezett nagyobb hitközség.

A szabadságharc koráig három hitközségről van tudomásunk a mai Jászság területén. A XIX. század második felében összesen tíz működik, ma pedig hat. A jász kerületben lakó zsidó családok száma 130.

A három régi község Pusztamonostor, Alattyán és Jánoshida. Az első kettő Hevesmegyéhez tartozott, az utóbbi Pestmegyéhez. Miután ezek zsidó lakói nem esnek a jászsági zsidók betelepülésének idejére, történetükkel nem foglalkozunk. Tény,

hogy mindháromban régi temető van, legalább 150 évre visszamenő.

Jánoshida, midőn megalakult a közelében lévő jászapáti anyakönyvvezetőség, oda csatlakozik. Legelső bejegyzés az új központban 1856-ról kelt, amikor Jánoshidán a Kruspach- (Gruspach-), Ernst- és Deutsch-családok laknak. Majd később Jászberényhez csatlakozik, közvetlen Büchler rabbi álláselfoglalása után 1862-ben. Temetőjükben a legrégebb sírok jeltelenek.

Ma nyolc zsidó család lakja, van metszőjük és ünnepnapokon istentiszteletük.

Pusztamonostor a legrégebb község a környékben. Nemesi birtok, melyen megtűrte a birtokos a zsidót. Midőn a Jászságba megindult a beözönlés, Monostor évről-évre gyengült. Az Ungvári- és Schwarcz-családok laknak itt legrégebb időktől kezdve. A Monostorról — a hitközség feloszlásával — Jászberénybe került tórapéldány legalább száz esztendő. Az 1854-ik esztendőben a jászberényi izr. anyakönyvvezetőséghez csatlakozik, de már 10 év múlva más rabbinátus működését keresik. Tényleg a gyöngyösi hitközséghez csatlakoznak és ott is maradnak, míg nem az országos törvények — a megyei rendszernek a Jászságra való kiterjesztése 1876-ban — Monostort Jászberényhez osztja. Ekkor ismét ide kapcsolhatnak és anyakönyvi felügyelőjük *Reiner Gáspár* lesz. Ma három család lakja, istentiszteletet nem tarthatnak, templomjuk nincs. A régi mázkirkönyv bizonyos *Fischer Herman* saktert említi, ki 1858-ban kolerában halt meg.

Alattyan szintén Heves vármegyéhez tartozott és 1853-ban Jászapátihoz csatlakozott. A Brünauer- és Deutsch-családok laktak ott régebben. Később Apátival együtt a berényi rabbinátushoz csatoltatik. Rabbinak évenként 12 ferint adót fizettek. Eleinte saktert, imaházat, tanítót tartottak. Két sakterről is emlékeznek az anyakönyvek. Bizonyos Steinberger Ábrahámról, ki elveszi a jászberényi Lázár Cillit, azután Friedmann Wolfról, ki patriarkális kort ér, s ott hal meg 1893-ban. A község békéje 1867-ben megbomlik, amikor a községbírája 129/1867. sz. alatt átír Büchler berényi rabbinak, hogy csináljon békét az ottani zsidók között, mert *Brünauer Fülöp* a kultuszközségtől végkép el akar válni, költségeikhez hozzá nem

járu, a község templomában rég időtől lévő *Eszter könyvét*, *Mózes törvényét* elvinni akarja és így az izraelita község, mely annyi idő óta fennáll, tökéletesen feloszlik. A község tényleg folyton gyengül. 1870-ben, a népszámláláskor már csak hét család lakja 18 lélekszámban. Ma nincs temploma már, saktert nem tartanak, csak a temető őrzi a község emlékét. Jelenleg öt család lakja.

Ezen helységek tehát nem eredeti Jászközségek. Ellenben ilyenek közé tartozik: Apáti, Árokszállás, Ladány, Kisér, Fényszaru, Dósa, Szentandrás, Jákóhalma, Mihálytelek, Alsó-szentgyörgy és Felső-szentgyörgy.

Közülök hatban van hitközségi élet, a többiben csak néhány család él. Felekezeti iskola háromban van: Apátin, Árokszálláson és Ladányon. Némi hitoktatás három helyen. Metszöt tartanak hét helyen. Jászkiséren 1914-ben épült az igen szép zsinagóga, Fényszarun 1915-ben a mintegy 60 éves templom összeomlott, most van az építés tervbe véve, Árokszálláson 1867-ben szép templomot építettek, Ladányon, Apátin és Alsó-szentgyörgyön egyszerű, a célnak megfelelő zsinagóga van.

Jászapáti körülbelül Jászberényvel egy időben alakított anyakönyvi központot. Hozzá tartozik 1854-ben: Jászsó-szentgyörgy, Mihálytelek, Ladány, Jánoshida, Kisér és Alattyán. Majdnem tíz évig önálló hitközség, míg 1863-ban csatlakozik a jászkerületi anyakönyvi kerülethez. A község 16 forintot fizetett a rabbinak évenként, mint anyakönyvvezetőjének. Eleinte bizonyos Salamon *melamed* volt a templomi vallásos élet irányítója, valószínűleg anyakönyvvezetője is. Az ő sír- emléke a legrégebb Apáti zsidó temetőjében. Méter magas, 35—40 cm. széles átmérőjű kőoszlop körirattal. Utána Adler Benjamin előimádkozó-metsző látta el a község vallásos vezetését, ki mint rabbi-helyettes működik és a berényi rabbittól is engedélyt kap az egyházi és bírói esketés kivételével mindenféle rabbi-funkció végzésére. Adler meghal 1876-ban meglehetősen magas életkorban. Utána Grossmann József lesz a metsző, kinek idején elveszik az anyakönyveket a jászberényi rabbinátustól és hét évig ismét önálló a község. Az anyakönyvek országos rendezésekor a már említett 1924/1886. sz. miniszteri rendelet a hitközséget Jászkisérhez csatolja s oda vitteti át

az anyakönyveket. Itt három évig vannak, míg végre ugyan-csak miniszteri intézkedésre Jászberénybe kerülnek az iratok s maradnak is végképen.

Az 1870-iki népszámlálás 18 családot talál itt, 43 lélekszámban. Akkor a község elnöke *Büchler* Károly. A rabbi — *Büchler* Áron — azt szeretné, hogy a hitközség orthodox szervezetűvé alakuljon, s miután az elnök rokona volt, úgy látszott, hogy a dolog sikerülni is fog. A rabbi célja az volt, hogy a kerület orthodox szervezete majd megakadályozza a központi község kongresszusi szervezkedésének lehetőségét. Amde ez az igyekezete megfeneklett azon, hogy a kívánt hárminc fizetőtag száma nem volt meg s különben is *Büchler* Károly elnöksége lejárt s *Schlesinger* M. vette át a vezetést.

A község jelenlegi vezetője *Löwy* Emil, a XVI. községkerület tagja. Tanítója *Polgár* Jenő, ki a főgimnáziumi hitoktatást is ellátja. Az iskola nyilvános magánintézet. A kántor *Weisz* J.

Ez évben 120 koronával járulnak a központi hitközség budget-jéhez. Évi állami adóban 3800 koronát fizetnek, mely a zsidó lakosság türehető helyzetét mutatja. Jelenleg 39 zsidó család lakja.

Arokszállás ma önálló hitközség. Az első családok neveivel egyidejűleg találkozunk, mint a központban. A *Strasser*-család, mely *Dabasról*, a *Leitersdorfer*-család, mely *Liptóból* származik ide. Már 1855-ben 11 család lakik itt, kiknek kántor-metszője *Rosenberg* Emánuel. Ez a 11 zsidó megalakítja az önálló *chewrát*, miután 276 négyszögöl temetőt vesz. Az egylet elnöke *Schwarz* Sámuel 1863-ig. Ettől kezdve rendszeres törzskönyve van a *chewrának*. Később *Eichenbaum* Ferenc a metszőjük, majd *Kohn* Ignác. Már az előbbi figyelmezteti *Büchler* rabbi, hogy rabbinikus ténykedéstől tartózkodjék. Templomépítésnél arra figyel a rabbi, hogy az, hagyományos formában történjék. Az 1870-ben megejtett népszámlálás szerint 28 családból áll a hitközség, mely 84 lelket számlál. Az iskola állítólag már 1860-ból való. Ott tetendpig működik ott *Steiner* Eduárd metsző, amikor a község kihívja *Arokszállásra* a papot, hogy az ellene felmerült sok panaszt személyesen vizsgálja meg. Ez időben (1871) *Kro. Alber* a hitközségi elnök. Önálló lett

a hitközség 1886 óta, saját anyakönyvvezetővel, ki a felekezeti iskola tanítója. Jelenleg *Katz* József, kinek polgári iskolai tanítói képesítése, sőt rabbinikus ténykedések végzésére Hattarája is van. Chewrája megünnepelte 50 éves fennállását és azt emlékiratban örököltette meg. Jelenlegi kántora Güns N.

Jászladány megalakulásáról nincsenek pontos adataink. Eleinte az apátii anyakönyvhöz tartozik s vele együtt kerül a berényi központhoz. Az ötvenes évek elején bizonyos *Russ* Hermann a kántor-metszőjük. A hitközség a Lustig-, Adler-, Deutsch- és Gunst-családokból állott. Már 1862-ben megjelenik közöttük Büchler berényi rabbi s Deutsch Mózeset megeskerti egy bírói eljárás alatt levő ügy hitelességére. Utóbb e funkciót *Rosendorf* Jakab előimádkozóval akarják végeztetni, de a rabbi hivatalosan eltiltja ettől a metszőt. Ez utóbbinak 1866-ban történt távozása után a hitközség nem bír megegyezni a megválasztandó sakter személyében s a civódás hevében néhány tag megtagadja az adófizetést. Utóbb *Waldmann* Hermannat alkalmazzák metszőnek és akkor, a béke öröme, szombati prédikációra hívják ki Büchler rabbit (1870). Még az évben tartott népszámlálás szerint 12 zsidó család lakik ott 29 lélekkel. A rabbiadója 18 forint. Midőn az iskolák állapotáról részletes jelentést kér a miniszter 1874-ben, akkor Ladányon épen nincsen tanító. Iskolásfiú volna 7, leány 6. Ezek közül 8 növendék volna hajlandó tandíjat fizetni, öt nincs oly helyzetben, hogy fizethessen. Mint kis hitközség, nem tud tetemesebb fizetést adni metszőjének, ezért igen sokszor vannak tisztviselő nélkül. Elszakadnak Jászberénytől 1886-ban és Szolnokhoz csatoltatnak. Elnök jelenleg Lustig Ignác, a XVI-ik községkerület tagja.

Jászkisér jelenleg önálló hitközség. A kerületek közül legelőször Berény után, e helységben jelentkeznek zsidók. Az első tíz évben a születések száma nem több ugyan mint nyolc, de ez a hiányos anyakönyvvezetésre vezethető vissza. Stern Jakab és Klein Sámuel az első telepések. Érdekes, hogy tanukul nem zsidókat jelentenek be; így Hegedüs Gedeont, Jeszenszky Dánielt. Eleinte igen rendetlenül jelentik be a születési eseteket; hol Apátin, hol Berényben, hol meg mindkét helyen ugyanazon születési esetet. Majd 1856-tól 1863-ig rendszeresen

Apátihoz tartoznak. 1875-ig ismét Berényhez, 1875 és 1886 között Apátihoz, míg megfordul a kocka és mintegy három éven át Apáti fog Kisérhez tartozni. *Steiner* Éliás a metszőjük, majd *Mayersohn* Kive.

Rabbiadó címén 16 forintot fizetnek 1867-ben Jászberénynek. Az 1870-iki népszámlálás idején 14 család lakta 38 lélekszámban.

Midőn a központ — Jászberény — civódni kezd és viszálykodás van napirenden, ők is belesodródnak a pörpatvarba, egy véleményükkel, melynek értelmében szerintük Büchler rabbit csak három évre akceptálták, nem véglegesen. Mindazonáltal ők tartanak ki leghűségesebben a régi berényi hitközség mellett, kijelentve, hogy nem csatlakoznak a kongresszusiakhoz, hanem status quo ante-k maradnak, mint a kerületi rabbinátus.

Jelenlegi vezető család a Leitnerek, valamint dr. Karczag községkerületi tag.

Jászfényszaru zsidó lakói jobbára a közelfekvő Monostorról telepedtek be, kik már előbb is kereskedni jártak be a helységbe. Legelső bejegyzés 1853-ról való, amikor már bizonyos *Gruber*-családnak fia születik és a mohel *Ungvári* Lajos. Ez a két család még most is a *König*-családdal együtt a község őstagjai. *Gruber* Salamon 1863-ban a leánynévadó a templomban, utána majd 15 évig *Feiner* Emánuel a vallásos élet vezetője. Nagy pusztítást visz véghez a községben az 1872-iki kolerajárvány. Az előjáróság 1865-ben felszólítást kap a rabbitól, hogy a sakter jobban vigyázzon a húskimérésre s ne döntsön rabbinikus kérdésekben. 1865-ben iskolát tartanak fenn, tanítójuk bizonyos *Schönberger* Henrik. *Blumenthal* Lázár hitközségi tag 1868-ban külön saktert fogad, nincs megelégedve a hitközség alkalmazottjával; az illető metsző tényleg távozik. Ez időre esik a kongresszus körül kifejlődött harc, amikor Büchler rabbi e községet orthodox alapoi szervezi. A község tényleg a mai napig is szigorú vallásosságban él, hol szombaton szünetel a kereskedés. Az 1870-iki népszámláláskor 26 család lakja 56 lélekszámmal. Rabbiadójuk 16 forint volt. 1874-ben 16 iskolaköteles fiú van és 14 leány; évenként 200 forintot fizettek be 1874-ben tandíj gyanánt. A kicsiny köz-

ségben igen szép zsidó élet fejlődhetnék, ha iskolát tudnának fenntartani. Jelenlegi imaegyleti gondnok *König* Márton. A községnek huszonnégy adófizető családja van. Evenként 120 koronát fizetnek az anyaközség budgetjéhez.

*Jászdósa*n soha nem laktak nagyobb számmal zsidók. Az ötvenes évek elején *Lustig* és *Ernst* nevekkal találkozunk az anyakönyvekben. Az 1870-iki népszámlálás idején is csak 5 család lakik 13 lélekszámban. Mindazonáltal tartottak saktert is és 9 forintot fizettek rabbiadóként. Jelenleg nyolc zsidó család lakja.

Jászszentandrás csak 1883-ban alakul külön politikai községgé. Izraelita anyakönyvet vezet, Szüsz Mór által 1886-tól 1889-ig, ki azután Jászberénybe beszolgáltatja az anyakönyveket a kultuszminisztérium 4594/89. sz. rendelete alapján. Halálozási, egybekelési anyakönyve egészen üres, születési eset három fordul elő. Jelenleg két zsidó család lakja.

*Jákóhalma*n valamikor volt hitközség élet, de a falusi hitközségek mintájára ez is elköltözések és halálozások következtében mindjobban kihál. Régente előimádkozó-saktert tartottak, a multból templomépület emlékeivel is találkozunk, — ma már csak két temetője emlékeztet a régi életre. *Schönfeld*-és *Klein*-családok voltak az első települők. 1860-ból bizonyos *Fischer* Hermann sakterről találunk említést, 1870-ből pedig *Wertheimer* sakter nevét olvashatjuk. Az első temetőt a városi előjáróság 1876-ban fel akarja szántatni, s ez csak *Büchler* rabbi közbelépésére marad el. Az 1870-iki népszámláláskor 5 zsidó család lakja 14 lélekszámban. Jelenleg nyolc zsidó lakója van.

Mihálytelek avagy *Jásztelek* zsidó lakói a legkésőbbi települők és nem is emelkedett számuk soha olyanná, hogy intézményeket tarthatott volna fenn. Temetőjük, templomuk, iskolájuk soha nem volt. Az 1870-iki népszámlálásnál 3 család lakta, kik 3 forint 75 krajcárt fizettek rabbiadó címén. Jelenleg öt zsidó család él ott.

Alsószentgyörgy ma a környék legszigorúbb vallásosságban élő zsidóága. A község inkább erősödik. Szép temploma van és rendes hitközségi élete. Az ötvenes években Apátihoz tartozott, 1863 óta Jászberényhez. Eleinte nem volt temetőjük,

1858-ban még Tápiószelére vittek halottat. A multban sok kellemetlenségük volt a sakterokkal, ma mintaszerű rend van az imaegyesületben. 1870-ben csak kilenc zsidó családja van. Akkor 12 forint rabbiadót fizettek. Jelenleg húsz zsidó család lakja.

Felsőszentgyörgynek is csak temetője mutatja a multat. Valaha volt metszőjük, tanítójuk. *Büchler* Jakab volt az első települő *Stricker* Jakabbal. 1865-ben 10 forint rabbiadót fizettek. Tórát a jászberényi hitközségtől kaptak kölcsön, amiért 12 évi díjat fizettek. Ma öt zsidó család lakja.

Rövid ideig Jászberényhez tartozik *Tarnaörs* (1859), *Szentmártonkúta* (1875), *Víznek*; *Lőrinczkúta* is 1883-ban ide akar csatlakozni.

Háborús szöszéktakaró.

IRODALOM.

- Gyárfás István* : A jász-kunok története I—IV. kötet.
Dr. Büchler Sándor : A budapesti zsidók története.
Jászberény r. t. város levéltárában lévő kiváltságglevelek és oklevelek gyűjteménye. (Előszóval Pintértől.) Jászberény 1.
Dr. Kele József : A jászkunság megváltása.
Dr. Diamant : A magyar zsidók történetéhez. 1892.
Dr. Bernstein : Az 1848-9-iki magyar szabadságharc és a zsidók.
Dr. Acsádi : A magyar zsidók 1735-ben. 1897.
Dr. Marczali Henrik : A magyar zsidók története II. József korában.
Löw, Leopold : Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn. 1879. Budapest.
Dr. Richtmann Mózes : Régi Magyarország zsidóságáról. 1912.
Dr. Venetianer Lajos : A zsidóság szervezete. Budapest, 1902.
Dr. Bacher : Századunk elejéről. 1892.
Zeller : Egyházpolitikai viták.
Blumberger József : Natonek J. rabbi életrajza.
Dr. Steinherz : A székesfehérvári zsidók története.
Steinschneider Mór élete és munkássága. 1915. Imit. Evkönyv.
Dr. Herczog Emil : A lipótszentmiklósi zsidók története.
Grossmann Zsigmond : Birtokképeség. 1916.
Löw Immanuel : Beszéd.

FÜGGELÉK.

A jázsági zsidók betelepülésére vonatkozó oklevelek.

1. számú oklevél.

Jászberény város szerződik pálinkaszállításra.

Ábrahám aszódi zsidóval újra a Pálinka adminisztrációja iránt alku tettétvén, az alku tavali mód szerént megmarad, úgy, hogy minden akóért 5 forintot adunk neki; hanem kilenc akó ráadással tartozik. Azonkívül a pálinkás hordót itt az ászokon, amidőn csapra vétetik, tartozik mindenkor megtölteni.

Tanácsülési jegyzőkönyv 1764. évi október 31-én.

2. számú oklevél.

181. sz. Szabályzat a Jászságban kereskedő zsidóknak.

Israel Sternlicht 3 zsidó társaival azon instálnak, hogy nekik a Házonkéntvaló kereskedés és Esztendőnként és fejenként fizetendő 4 forint taksa fizetés mellett megengedtesen.

Az Instansoknak megengedtetik, hogy ezután is minden hónapban egy hétfőig (fejenként fizetendő 90 x taksa mellett) folytathassák a városban szokott kereskedéseket; kötelesek lévén mindenkor idejöveteleket és elmenetelek állapotosságával magokat a bíróságnál bejelenteni.

(Tanácsülési jegyzőkönyvek, Jászberény, 1805 február 6-áról.)

3. számú oklevél.

I. Tanácsülési határozat, Jászberényben, 1842-ben.

1159. A helybeli Boltos kereskedőknek fenséges Nádorispány ur Eő császári és királyi Főhercegségéhez benyújtott és onnan a f. é. 1427. sz. alatt a jászkerületeknek tárgyalatás végett leküldött abbeli folyamodások, melyben kitett okaiknál fogva a zsidókat a heti vásároknak egyedül olatén portékák árulhatására szoritatni kérik, melyek boltjaikban nem léteznek a j. kerületek f. é. 2511. sz. végzésének értelmében ezen tanácsal közöltetvén

minek következtében: Részszerint a folyamodók a folyamodványban előterjesztett eléggé fontos okainak figyelméből, részint a heti vásároknak a zsidók részéről minden nemükben szabadossá tételéből bizonyára származó különféle következményeknek tekintetéből és egyéb közös érdekek nézetéből is kívánatosnak találván és pedig érdekének mellőzésével részről ezen tanács odanyilatkozik — miszerint a zsidók a heti vásárban árulás, ha továbbá megengedtetik is, egyedül oly áruneműekre terjesztessen abbeli szabadalmok, melyek egyébként itten meg nem szerezhetők, mely végzésbeli nyilatkozás a tekintetes j. küldöttségnek küldessen meg.

4. számú oklevél.

A nádori leirat a kerülethez.

1082/1843. A tetteskerületeknek f. é. 2399. sz. alatti azon végzések, mely szerint Nádori királyi leirat, melynek értelmében a zsidóknak a heti vásároknak szabad árulás megengedtetik ahhoz való alkalmaztatás végett megküldetik, felolvastatik. Sept. 4. Szolgál tudományul a piartz hasznának bérlőjével Tudomány végett közölni rendeltetvén. Egyébb iránt tanácsbeli Sz. Gábör és Eördög András urakra bizatik a piarcon a koesi és gyalog árulók rendezése, arról készitendő tervnek jóváhagyás végett bemutatása melletti mely végzés az illető küldöttségnek adasson ki.

5. számú oklevél.

A város egymásután utasítja vissza a zsidóknak a nádori határozaton felbátorodott kéréseit.

1146/1843. Buck Márton, Schwarz Jakab, Blau Gábor, Spitzer Ignác, Buck Gábor, Bernát Erlik és Viller Istvány izraeliták a végett folyamodnak, hogy miután a hetivásárban árulás nekik megengedve vagyon, nehogy a sátorhelyekért egymás között civódnok kellesen — részekre, kinek-kinek bizonyos taksa, lefizetése mellett Sátor helynek való helyek jeleltessenek ki. Okt. 27.

Sátorhelyeknek egyesek részére való kimutatásának országos és nem heti vásároknak lévén helye, aszerint, miután a hetivásároknak megjelenő izraeliták és egyéb sátor alatt árulóknak a hely mutatva vagyon a heti vásároknak megjelenők között, egyik a másik előtt nagyobb juss formálás, avagy követelésnek nem léte tekintetéből — folyamodók kereseténak helyt adni nem lehet, mely végzés a folyamodóknak adasson ki.

6. számú oklevél.

A zsidók kérik, hogy a város bolthelyiségeit, avagy magánlakásokat üzletnyitás céljából adjanak át számukra.

1179/1843. A tek. nem. ker. azon végzése 2390. sz., mely arról, hogy a közönség és privátusok boltjaiba a Cursus folyama alatt Izraeliták bebocsájtathatása megengedtesse, a vélemény követeltetik felolvastatván,

melynek következtében ezen tanácsi testületnek számos, jelen alkalommal azonban ismételtelen elősorolni feleslegesnek látszott okoknál fogvást elhatározott véleménye marad — a zsidókat akár privátusok, akár közönségesek boltjainak haszna bérelhetéseiből nem csupán a jelen Cursus folyama alatt, hanem mindenkorra és örökre kizárni és kizárottaknak mint tekinteni, mint tartani. Mely végzésbeli nyilatkozás Helyettes kapitány t. Pethes Mihály urnak adasson és küldessen meg.

7. számú oklevél.

Jb. város t. ülési jk. 1844. 845. A helybeli boltos kereskedők közönségesen folamodásbeli panaszaiuk ömledézései mellett kérések támogatására felhozott ok képeni azon igazságaiknál fogva, miszerint a városokbani első helyek az árulásra nézve a vidékiek előtt országszerte a helybelieket illetik, azért esedeznek, hogy a heti vásárokbba megjelenni szokott Izraelitáknak és Sáfányosokk a piarci téren árulási helyek a boltok alóli tér rendeltessen, továbbá az Izraeliták a lerakodó helyek tartásáról az érészben böles felsőbbi ugy kerületi végzések és intézkedések nyomán és értelmében büntetés mellett gátoltassanak. 1844. jul. 6.

Méltánylást érdemelvén a folyamodó kereskedők kéréseik, — mivel gyakorlat szerint kétségtelen, miszerint a helybelieknek a vidékiek előtt árulásra nézve elsőségek általános az érdemből — kéréseikhez képest az... Izraelitáknak... sátorhelyül a városháza előtti téren való kuttól lefelé a keresztnek nyuló tér rendeltetik. Mi továbbá a lerakodóhelyeknek tartásátóli eltiltását érdeklí a panaszlott zsidóknak a részben lévén már a mult esztendei 2400. sz. alatti utasító végzése a tes kerületekk, a hivatkozott végzés tartalmánál fogva a kérés részére nézve azon rendelés tétetik, minél fogva, amely vidéki kereskedő heti vásárokbba árulás végett megjelenni szokott és multával a vásárnak portékáit magával nem viszi, azt olyan büntetés képen annyiszor amennyiszer 25 vtf fizetésében elmarasztaltatik, a lakósok közül pedig azok, kik portékás kereskedőknek helyet adni bátrkodnak, mint a közrendelésnek általhágoi tekintetnek és mint olyanok, szintén büntetésül 12 vtf. köteleztetnek, mely végzés tétessen közönségesse... és a piarci birónak adassék ki.

8. sz. oklevél. |

A halározat ellen vétének a zsidók :

889. A helybeli boltos kereskedőknek közönségesen azon folyamodásbeli előterjesztések mellett, hogy bátor az Izraelitáknak helybeni lerakodóhelyet tartani a gajm. helytartó

kir. magy. tanácsnak parancsa következtében a t. kerületek által is megtiltatott, mégis mit sem adva a felsőbbi és a ns. Tanács közönségessé tett végzésére, azoknak ellenére Spitzer Ignác izraelita Teke Pálnál három ládával, tele portékákkal tart kérvén, hogy a nevezett izr., mint is a felsőbb parancsoknak e ellenszegülő a megszabott büntetésben elmarasztalva büntetessen.

9. sz. oklevél.

1844. Jul. 20.

Főbiró urnak szóbeli előadásával igazolva lévén, a folyamodó kereskedők panaszbeli kitételek annyiba amennyibe a panaszlott izr. Spiczter Ignácnak fizetéses utáni Teke Pálnál 3 ládája portékája találtatik, annál fogva bepanaszlott izr. Spiczter Ignác, mint is a közönségessé tett Felsőbbi tilalom ellenére portékáival helyben veszteglő és a végett lerakodó helyet használó a 25 vtf. büntetéspénznek; panaszlott Teke Pál ellenben, mint is a közhirül tett rendelés ellenére a panaszlott izr. portékáinak helyt-engedetlen magaviseletéért a megszabott 12 vtf. és xr büntetési pénznek megfizetésében elmarasztaltatik — avégre Komáromi János főbiró urnak kiadasson.

10. sz. oklevél.

A vád nem áll meg:

28/1845. Felolvastatott a tettes ns Kerületek f. é. 3285 sz. alatti azon rendelések, melynél fogva a kérdésbeli lerakodó helynek be nem valószínűsítése miatt a folyamodó izr. kereskedők a ns. Tanácsnak marasztaló végzése alól feloldoztassanak.
44. dec. 21.

Tudományul szolgál, adasson ki a főbiró Komáromi Jánosnak a'hoz való mihez tartás végett.

11. sz. oklevél.

A zsidók a depositarium tartást megengedni kérik:

137/1845. Felolvastatik a tek. ns. kerületek a m. é. 3286. sz. azon intézkedések, melynek értelmében a folyamodó izr.-

nak abbali kérések, mely szerint lerakodó helyért esedeznek, nem teljesítetik.

Szolgálat tudományul. Egyébiránt ezen kerületi végzés ahoz való alkalmazkodás és az illető izr. tartalmáuli értesítések végett főbíró urnak adasson ki.

12. sz. oklevél.

A zsidók engedély nélkül tartanak lerakodó helyet:

162. A helybeli boltos kereskedők közönségesen hivatkozván a Nádori kerületi, kégyes intézvény- és Rendeletekre, ugy a ns. tanácsnak utasító szabályaira panaszos azon előadások mellett, minél fogva az izr. kereskedők az érdeklött felsőbbi rendeletek ellenére lerakodó helyeket tartanak és árucikkeiket minden tartózkodás nélkül szabadon árulják, kéri, hogy Spiczner Ignác, Gábor és Jakab, ugy Jakab és Márton aszódai izr., kik portékáikkal rendesen helyben tartózkodnak, makacs megátalkodásukért megfenyitessenek. Jövöre nézve pedig a tartózkodás és lerakodóhelytartás tekintetében költt és felhozott felsőbbi rendeleteket a panaszban álló izr.-kal pontosan megtartatni a ns. Tanács kegyeskedjék. 845. febr. 1.

Kiadatik ezen panaszteljes folyamodvány tanácsbéli Kálaljai András és Árvai Károly urakk, azon utasító rendeléssel — minélfogva a panasz tárgyában fensforgó és illetőleg valónak állított körülményeket megvizsgálván és ha szükség tanukat is hallgatván kiterjeszkedve a folyamodványt minden részeire napfényre deríteni igyekezzenek — főleg azt — igaz légyen-e és mennyiben a panaszlott Izraelitákk a folyamodó kereskedőségnek állítása szerént állandó itteni tartózkodások ugy a Cikkeikk hetivásárokon kívül folytonos árulása és megnevezvén tartózkodásuk helyét tegyenek környülállásos tudósítást, hogy ahhoz képest lehessen bővebben intézkedni.

13. sz. oklevél.

718/1845. Ezért a zsidók ne jöhessenek a helyi vásárookra.

A hetivásárt és a vidéki kereskedőknek hetivásárbani megjelenését és árucikkeikk árusítását illetőleg — figyelembe

vévén a tanács azon körülményt, mely szerint a divatba vett hetivásárokkal a lakosság és a kereskedő izr. nép között időnként nagyobb és nagyobb fizetés és viszonyos állás eszközöltetik. Tekintvén továbbá azon tapasztalásból meritett visszaéléseket, melyek a kereskedő izr. részéről a lakosság irányában eszközöltetik — szem előtt hordva a zsidó kereskedők által gyakorlatba vett kölcsönzések szomorú jövődjét — a hetivásárok ilyképpen felállításával a fehérnép előtt nevezetes fogra hágott Luxus tekintetéből, ugy azon család és csalárd fogásnak mellőzése nézetéből, melyek árucikkeiknek mineműségében a zsidó kereskedők által elkövetettnek — részéről a tanács hetivásárokból vidéki kereskedőknek bizakodását és árucikkeik árulását az előre bocsájtottaknál fogva, nehogy a hetivásárnak országos vásárrá lett fordítását a lakosság birtokának vesztével legyen kénytelen utóbb megsiratni — eltörlelendőt óhajtja . . . (Ezen határozat ismét a nádor elé kerül, aki ugyanugy dönt, mint három évvel ezelőtt, hogy a zsidók szabadon kereskedhetnek áruikkal.)

14. sz. oklevél.

776/1849. Jászberény város tanácsülési jegyzőkönyveiből.

A tanácsosok Bernáth Dávid aszódi izraelita azon folyamodására, miszerint Spitzer Ignátnak haszonbérbe adott tanyáin található marhák, takarmányok és szerszámok megbecsültetését kéri, Spitzerné pedig 8 nevetlen gyermekei nevében és azt kéri, hogy az árenda kezein meghagyattassék, hogy Bernáth Dávid kérésére 5 alkalmas tanukkal a tanyán talált jószágokat és egyebeket megbecsültetvén, azoknak jegyzékét bemutatják, miszerint a megbecsültek ára 3358 vtf tétetik ki. Spitzerné folyamodására véleményezik, hogy az árendába veteket az ő végpusztulása nélkül nála hagyni nem lehet, a cselédek fizetésére is mindenkor Bernáth Dávidtól kölcsönöz, a vagyonokat desolált állapotban tartja, azonban Bernáth Dávid nyilatkozata szerint, hogyha Spitzer Ignázt, mint neje reményli, új évig Cseh Országból haza jön, noha az árendába egy fillért sem fizetett, továbbá is meg fogja tartani. Ha pedig új évig Spitzer Ignác meg nem érkezne, Bernáth Spitzer Ignátnéra

bizott javaival tetszése szerint rendelkezhet, azideig a kölcsön adott összegek és egy évi fizetetlen árenda biztosítására az összeirt javak Spitzernével teendő végső elszámolásig birói zár alá veendő.

A tanács birói zárat rendel el és a határidőt elfogadja.
Október 23.

15. sz. oklevél.

Jászberény Város tanácsülési jegyzőkönyvéből.

1850 február 16. 113. Járási kapitány tekintetes Muharay János ur, fő kapitány ur önagyságának meghagyásában felsőbb helyről beküldött Bihály Mór izraelita pesti bőrkereskedőnek folyamodását közölvén, melyben családjával együtt Jászberényben leendő letelepedetésre és bőrkereskedésre ottani üzhetére (sic!) engedelmet kér adatni a helybeli viszonyok és a néphan- gulása figyelembe vétele mellett adandó nyilatkozat végett. Február 8-án 1850-ik évben.

Dicsőségesen uralkodott Felséges Mária Terézia királynő által a Jász Kun nemzetnek adott szabadalmok és szentesített szokásoknál fogva idegeneket keblökbe fogadni és mint közlakost nyert szabadalmaik élvezetében részesíteni kizáró joga egyedül a községnek lévén, Ezen jog gyakorlatából kiindulva Bihály Mór által felállítandó bőr kereskedő folyamodá-ára mely tisztelettel azon nyilatkozatott (!) teszi a jelen tanácsí gyüle- kezet: Miszerint Bihály Mór pesti Izraelita bőrkereskedőből lakosaira nézve hasznost háromoln nem lát, sőt ismervén a lakosoknak az Izraeliták eránt viseltető ellenszenvét károsnak nézve ezen csempészkedésre szolgáló alkalomnak tart. De különben sem lévén azon bőrkereskedésre szükség, miután hely- ben azzal számos magyar és német tímárok foglalkoznak.

Ugyanezért, valamint a szeplőtlen és királyhozi szükség- ben tántorithatatlan magyar ajku nép az Izraeliták beköltözését- felsőbb jóváhagyások mellett megtudá akadályoztatni, ugy ezek után sem hajlandó bárkit is az előbbieik által érdemeket szerzett kiváltságokban a lakosok szembetünő hasznaik nélkül részesi- teni. Lévéen egyébb iránt e városnak 5 országos és hetenként 2

heti vásárja, mellyekben az izraeliták kereskedések szabad gyakorlatát élvezhetik. Mely nyilatkozatt Tekintetes járási kapitány urnak megküldendő.

16. sz. oklevél.

Jászberény Város tanácsülési jegyzőkönyvéből.

1850. máj. 18. 489. Buck Gábor aszódi Izraelita a rendes díj felfizetése mellett a város lakói közé kéri magát felvéetni.

E város lakosainak az Izraeliták eránti ösmertét ellen szenekek nyomán folyamodó kérésétől elmozdítottatik.

17. sz. oklevél.

Jászberény Város tanácsülési jegyzőkönyvéből.

1850. július 19. 627. Tekintetes Muharay János Jászberényi Jászkapitány ur Nagyságos Jankovich György főkapitány urtól érkezett határozatát 2049. szám Buck Gábor folyamodása következtében a végett teszi tudomásul a Tanácsnak, hogy miután mindazon Zsidóknak kik az országban, vagy kapcsolatos részeiben születtek, vagy az országbanni lakásra törvényes uton engedelmet nyertek — ha ellenök erkölcsi magok viselete tekintetibül bebizonyított alapos kifogás nincs az egész Országban a bányavárosokon kívül akar hol szabadon lakhatás kereskedés és ipar üzés az 1840-ik 29 T. c. megengedtetett miután még ezen felöl a Személy szabad költözhetése a birodalmi határozatokon belül az 1849. évi Mártius 4-iki birodalmi alkotmány 25 § által minden korlátozás ellen biztosított az erkölcsi bebizonyított kifogásokon kívül álló Zsidónak a Jász Kun kerületi községekbe való szabad költözhetés s ottani kereskedés és ipar üzés nem akadályozható, — azonban a község körébe új tagok felvétele a felhivott birodalmi alkotmány 33 § által a községnek biztosított alapjogai közé soroztatván s ezen jog kizáró gyakorlatát a Jász Kun kerületi községek szabadalmaiknál fogva is folytonosan élvezvén a község polgári, vagy lakossági díj mellett, vagy díj nélküli engedményezésre ezentul is a község kizáró jogai közé tartozik, minél fogva valamint egyrészt a birodalom akármely polgárát, tehát a zsidókat is a kerületi

községekbe való beköltözéstül tartozkodástul itteni kereskedés és iparüzéstül, — erkölcsök elleni alapos kifogás nem léttében eltiltani ugy másrésről a községek akárkinek is — tehát a Zsidóknak is polgárság vagy lakossági jog engedményezésére kötelezni nem lehet — önként következik mikép a beköltözött, vagy beköltözendő de lakosnak be nem vett zsidók hasonlólag a községi egyéb tartozkodókkal együtt a község polgári jogok élvezésében nem részesíthetők — a községben tartozkodásoknál fogva pedig a minden tartozkodását illető köteleességek és közterhek viselésére kötelezendők.

*

Melly utasítás Jászberény Városávali értesítés végett megküldetett.

Ezen felsőbbi kegyes rendelet szerint folyamodó Buck Gábor Izraelitának e városbani tartozkodása valamint kereskedésének üzése megengedtetvén. Azonban mint hogy a boltokban nyilvános árulhatás és kereskedés üzése egyedül a lakossági és polgári jogokhoz van kötve mindaz ideig, míg bárki azon jogokkal nem bír annak boltbani nyilvános kereskedés üzése meg nem engedtetik.

E szerint Buck Gábor Izraelita az említett jog birhatása nélkül boltbani árulást nem gyakorolhatván — attól eltiltatik. 56. 6. 52.

18. sz. oklevél.

1850. július 1. Jászberény Város tancsülési jegyzőkönyvéből.

637. Jász Kun kerületi alkapitány 2315 szám alatt kelt rendelete, hogy Buck Gábor boltot nyithat Horváth Pál tiszti ügyész házában és ebben nem gátolható.

*

Erről Buck Gábor értesítendő. 56. 6. 56.

19. sz. oklevél.

1850. Buck Gábor folyamodik, hogy a vásárban és a piacon az első helyet ő kapja.

*

Folyamodó kérése teljesítettik miután helybeli lakos és a közterhek viselésében részt veszen.

20. sz. oklevél. (Ugyanott.)

1851. június 21. 320. Buck Gábor izraelita kereskedő, miután a helybeli kereskedőkkel a közterheket aránylagosan viseli a piarcezi és vásári helypénz-fizetés alól magát fölmentetni kéri.

Polgári kiváltságos jogok gyakorlatára csak a helybeli birtokos lakosok tarthatnak igényt és csak azok élhetnek azzal s miután a folyamodó izraelita kereskedő csak tartozkodási engedélyt, nem pedig lakosi jogot eszközölt magának ki, azért azokk kiváltságos jogait nem lehet reá ruházni és így általa kért helypénz-fizetés alól sem lehet felmenten ajálván egyuttal nékie várja be az egyenlőség elvéül kimondott igének testé olvadását. Miről hátratilag értesítendő.

21. sz. oklevél. (Ugyanott.)

1850. szeptember 28. Buck Gábor a többi helyben letelepedett Izraeliták nevében is azért folyamodik, hogy részökre egy temető hely kijelöltessék.

Velkey István és Szele Gábor tanácsos urak a kért temető hely kiszemelésére kiküldetnek tudósítások bevértván.

22. sz. oklevél. (Ugyanott.)

1851. július 21. 335. Bondi Bernáth és Senfeld Jakab izraeliták az első mint tanító, a másik sakter erkölcsiségekről bemutatott bizonyítványoknál fogva a Városban letelepedésekért könyörögnek.

Miután folyamodóknak életmódjuk fentartására jelszen Bondi Bernáthnak tanítás által, Senfeld Jakabnak pedig marhák leszurása által keresetek (l) volna; bemutatott erkölcsiségeket és jó magaviseletüket tanúsító bizonyítványoknál fogva letelepedések ezennel megengedtetik.

23. sz. oklevél. (Ugyanott.)

1851. szeptember 13. 437. Buck Gábor helybeli izraelita kereskedő azt kéri: hogy a vásári és piaczi helypénz fizetése alól felmentessék.

Miután a vásári és piaczi haszonvételeknek árvereltetések alkalmával világosan kimondatván a helyben letelepedett izraelita kereskedőkre, hogy a vásári és piaczi helypénz fizetéstől nem mentesek; folyamodó kérésén mint idő utáni az érdekllett haszonbérlok sérelme nélkül segíteni nem lehet.

24. sz. oklevél. (Ugyanott.)

1854. június 17. A városban tartózkodó zsidók össze írása szükségesnek találtatván — ennek eszközzésére Arvay Károly ur megbizatik.

25. sz. oklevél. (Ugyanott.)

1854. Jászberény Város tanácsülési jegyzőkönyvéből.

Március 5. 131. Berczeller Márk izr. bőr és gyapju kereskedőnek, ki letelepedhetést kér, csak 600 p. forintja van, amely vagyoni állás csekély, hogy az itt tartózkodás megengedtessek neki. Különben is a város többféle kereskedők nélkül nem működik — a letelepedés számára meg nem engedtetik.

26. sz. oklevél.

November 2. 510. Miután az 1854/5-ik évi fogyasztási adót 9500 p. forintban állapittatik meg és a képviseleti gyűlés meg lévén győződve, hogy ezen összeg közös kezelés útján be nem hajtható — a Várost kötelező és illő feltételek mellett a haszonbérleti jogot Lichtenstern József és társainak átengedi és a szerződést levéltárba tétetni rendeli.

27. sz. oklevél.

Szeptember 16. 448. Cs. és Kir. kapitányi hivatal véleményét ker Buck Gábor lakosság közzé való felvételéről.

Miután az 1849 évi márc. 4-iki birodalmi alkotmány

25-ik §-a izraelitáknak a letelepedést mindenhol megengedte, ezen legfelsőbb rendeletnek a város közönsége is hódolva az ide folyamodott izraelitáknak — ellenszenve dacára — letelepedni megengedni kénytelenítettett, minthogy azonban hivatkozott alkotmány 33-ik §-a és a Főkapitány ur Őnagyságának e tárgyban 1850-ik évi 2049-ik szám alatti leirata szerint a lakosi jog megadása kizárólag a közönségeket illeti . . . nem hajlandó e testület folyamodó Buck Gábor kérelmének teljesítésére.

28. sz. oklevél.

1857. Jászberény Város tanácsülési jegyzőkönyvéből.

Márt. 3. 56. Buck Gábor mint a helybeli izraelita vallás közönség előljárója az iránt folyamodik, hogy Horthy Lászlóné 1154. szám alatti általuk megvett házát imaháznak átalakíthassák.

A tanácsnak ellene semmi észrevétele nincs.

29. sz. oklevél.

Junius 28. 162. jegyzőkönyv 5-ik pontja . . . A vásár és piarczra vonatkozó javaslat egészen megváltoztatván, különbség nélkül minden helybeli lakos a helypénz fizetéstől mentesítetik.

30. sz. oklevél.

118. Izraelitáknak kórházbani gyógyíttatás kedvéért letelepedéskor 5 p. forintot fizetni rendeli a tanács.

31. sz. oklevél.

1859. Jászberény Város tanácsülési jegyzőkönyvéből.

Szeptember 17. 245. Weisz József izraelita bőrkereskedő fölmutatott bizonyítványainál fogva szokott díj mellett kéri az itteni letelepedhetést megengedni. — Mielőtt e kérelemre nézve érdemleges határozat hozatnék, megvizsgálás s véleményes jelentés tétel végett Harsányi Szilárd tanácsnoknak kiadatik.

1859. Szeptember 24. 254. Harsányi tanácsnok hivatalosan jelenti, miként Weisz József izraelita tartózkodhatási kérel-

méhez a mellékelt két rendbeli okmányok nem birnak azon kellekkel, melyek a megtelepedhetés kinyerésére elégségesek s szükségesek. Ennélfogva őt kérelmétől elmozdítandónak véleményezi. Jövőre pedig hasonló esetekben javálja az óvakodást, nehogy illyesek beözönlése által a szegénység szaporodása az egész község terhére idéztessék elő, mely tárgyban kér bővebb tanácsi intézkedést.

32. sz. oklevél.

Ezen felolvasott hivatalos jelentés következtében — miután folyamodó előadott okmányai illetékes kellekkel ellátva nincsennek, itteni telepedhetési kérelmétől ezennel elmozdítatik. Egyébiránt jövődre nézve szolgálendő zsinórmértékül határoztatik, hogy minden itt letelepedni *őhajtó izraelita azon községi előjáráságtól, melyben előbb lakott szolgabírói megerősítéssel hitelesítendő erkölcsi bizonyítványa mellett oly vagyoni állása hiteles kimutatására, vagy oly biztos és kétségen fölül hiteles jótálló levél előmutatására is kötelezendő, mely mellett törtéendő elszegényedés esetében folyamodó, avagy családja e község lakosai terhére legkevésbé sem válik.* A megtelepedhetési jog kinyerésére szabott díj *ezentul 10 forintra* emeltetni rendeltetvén.

Ez alkalommal hivatalosan előterjesztve : miszerint e város kebelében az izraelita beköltözöttek annyira elszaporodtak, hogy azok és családjai elszegényedés esetében nem kis részben e község terhére válandnak. Melynek kikerülése tekintetibül hathatós intézkedések megtétele szükségesnek találtatván — határoztatik :

1-szor. Hogy az izraelita helybeli Elöljáró és Rabb minden itt tartózkodó feleiket össze írni s tanácsnak Sismis Mihály ur, mint e részbeni megbizottnak meghagyására elő mutatni kötelesek.

2-szor. Minden itt tartózkodó izraelita különbség nélkül kötelez tartozkodhatási engedélyét ez időtől közterhek viseléséről kelt elismervénnyel, u. m. éjjeli őrökösés teljesítéséről, katonatartásról, községi terhek beszedéséről, országos közmunkaerő és adók lefizetéséről szó bizonyítványaikkal előmutatni — mit ha ezek nem teljesítenek, vagy főleg tartozkodhatási engedély nélkül találtatván, annyiszor amennyi-

szer a helybeli polgári kórház javára 10 f.-ban o. e. elmarasztalándók — s ezen összeg az illetőkön megveendő s az utóbbiak a Város kebeléből ahonnan eltávoztak azon község kebelébe kötött utlevéllel vissza kísérendők lesznek.

3-szor. Ha itteni letelepedéssel bíró izraelita kereskedők, vagy iparosok hitsorsosaikból időközben segédet fogadnak föl, ezek okmányai szoros megvizsgálás végett az első pontban kinevezett tanácsnoknak gazdáik által esetenként 10 forint büntetés terhe alatt bemutatandók lesznek.

4-szer. Az izraelita Előljáró avagy Rabbi — mennyire a fentebbi határozatot hitsorsosaik nem teljesítik, vagy azok mint vidéken lakók — önszükség fedezés avagy kereskedési viszony végett e község kebelében 24 órán tul tartozkodni tapasztaltatnának — s az ilyen egyéneket az Előljárók fel nem jelentenek egyik fél úgy mint a másik a kórház javára annyiszor amennyiszor 10 forintra büntetendő s rajtok megveendő.

5-ször. A belcsendbiztosi hivatal köteles minden itt letelepedhetési joggal bíró, vagy jövőben megtelepülendő izraelita családról nyilván könyvet vezetni s ezt a kinevezett tanácsnak gyakrabban megvizsgálván — időnkint azok számára és állásáról a tanácsnak jelentést tenni.

Mely határozat kiküldött és megbizott tanácsnok, belcsendbiztosi hivatal, izraelita Előljáró és Rabbinak alkalmazkodásul kiadatni rendeltetik.

33. sz. oklevél.

T. ülési jk. Jb. város. 1861.

1408. Mayer Fürst magántanító a jbi hitközséget 470 frt 13 x és ennek kamatai erejéig pörli. Szept. 14. (M. F. veszprémi illet.). A tárgyalás okt. 10-ére tüzetik ki oly megjegyzéssel, hogy az egyik fél meg nem jelenése esetén a másik fél előadása szerint lesz a döntés.

34. sz. oklevél.

2350. Mayer Fürst perli a hitközséget 470 frt erejéig.

Mivel felperes megbizottja által magáért beleegyezik abba, hogy követelése kielégíthetése s tisztába hozatala végett az izraelita község számadása rendbehozatala tekintetéből 2

havi időhalasztás megadassék — azokból alperés a követelt összegbe elmarasztaltassék s a kielégítésre a kért 2 havi idő jelen ítélet kézbesítésétől számított 60 napokra megadatik.
Dec. 12.

35. sz. oklevél.

602. Natonek rabbi hivatalos bizonyítványa kiadatik.

Nagytiszteletű járási rabbi Natonek József Urnak miután polgári kötelességeinek is a legpéldásabban eleget tett, hivatalos bizonyítvány kiadása elrendeltetik. Máj. 4.

36. sz. oklevél.

Közig. t. ülési jk. jászberényi. 1864.

143/216. Jászker. kap. tek. Bartsik Márton ur f. é. 329. sz. alatt kelt rend.-vel felsőbb intézmény folytán tudatja, miszerint az országban lakozó izr. kötelezve vannak állandóan vezeték és tulajdon nevekkal élni, más az eddig szokásban lévő nevek használatától eltiltatnak.

Közlendő a Cultus előjárósággal, Rabbival.

37. sz. oklevél. (Ugyanott.)

99/271. u. a. 542 sz. Budapest tanker. kir. főigazgatóságának f. é. 148 sz. alatti: az itteni izr. növendékek oktatásában ezideig alkalmazásban volt két magántanítónak felterjesztése képességéről, azok okmányinak, a leckerend és a tanítók felosztása tárgyában megkeresvény a helybeli izr. előjárósággal leendő közlés és annak idején a leendő jelentéstétel végett megküldetik. III/3.

Izr. előjárósággal közöltetik, hogy 3 nap alatt jelentést tenni igyekezzék a leirat érdemében.

38. sz. oklevél. (Ugyanott.)

184/397. a helybeli izr. cultuselőjáróság a f. é. 96 sz. jelentésével a felsőbbileg kiánt helybeli izr. magántanítók képességéről szóló bizonylatok egy, a m. k. Helyttséghez in

tézett kérvénnyel együtt feljebb terjesztés végett bemutatja.
5/4, 864.

Felterjesztetik jelentés kíséretében a jászker. kap.-hoz.

39. sz. oklevél. (Ugyanott.)

565 1014. Jászker. kap. ur helyett Beleznai Nep. János esküdt ur f. é. 3030. sz. alatti értesítésével tudatja, hogy felsőbbi intézmény folytán az izr. zugiskolák szüntessenek meg.
26 VIII. 864.

40. sz. oklevél. (Ugyanott.)

687/1327. Az izr. zugiskolák megszüntetésére vonatkozó kapitányi rendelet folytán Aray Károly belrendőri tanácsos ur hivatalos jelentését azzal mutatja be, miként a Cultuselöljáróságot utasította, hogy tegyen a nyert utasítás szerint jelentést, mivel ellenkező esetben az iskola fennállása meg nem engedtetik. Ki. tü. 864. 3/11.

Ezen jelentés mellett visszamutatott kapitányi rendeletben világosan kimondatott az, hogy izr. zugiskolák, ha abban okleveles tanító működik is, meg nem engedhető, — ennél fogva ezen jelentés mellékleteivel együtt Aray Károly urnak a rendeletben meghagyottak teljesítése végett — hivatalos jelentése beváratik.

41. sz. oklevél. (Ugyanott.)

186/415. Jb. város Tanácsülési jk. 864. Braun Simon jászberényi izr. tanító engedélyt kér és e tárgyban jelentéstétel végett leír a kerület.

308/661. B. S. kérvényéről Aray K. jelentése a ker. kap.-hoz felterjesztendő.

42. sz. oklevél.

T. ülési jk. 1864. Jb. város.

22/25. Jászker. kap. ur m. é. 3394 sz. alatt kelt rendeletével meghagyja felsőbbi utasítás folytán, — hogy a köznép a váltók állítás és aláírástól óvakodásra figyelmeztessék, mert

a köznép a váltók természetét és követelményét nem ismervén, az elfogadót gyakran a legnagyobb zavarba hozzák, különösen az izraeliták a váltó kiállításokra való rábeszélésről eltiltásra figyelmeztessenek. 7/1 864.

Ezen megküldött kapitányi rendelet tudomásul vétetvén, másolatban a kapura kifüggesztendő és terjedtebb közzététele tekintetéből dobszó útján is a nép előtt kihirdetendő, egyuttal pedig hivatalos másolatban az izr. Rabbi urnak az izr. előtt a zsinagógában leendő közzététele végett ezen végzés utóirással megküldendő — határoztatik.

43. sz. oklevél. (Ugyanott.)

94/182. Büchler Áron jászkerületi rabbi értesítése, melyben a f. 4. 22 sz. tanácsi határozatra vonatkozólag tudatja, hogy a Cultuselöljáróság a kihirdetést a váltók kiállítására vonatkozólag az okból nem engedi meg, mert kételkedik ily elsőbbi rendeletnek létele iránt, mely a türelemetlen jellemet viseli.

10/2. Ezen beadott értesítés szerint a tanács ellenében használt illetlen kifejezések egészen a felsőbb hatósági rendeletek nyílt ellenszegülési jellegét viselik magukon, mely ezennel komolyan megróvatik és figyelmeztetvén ezuttal ugy a Rabbi mint a Cultuselöljáróság, hogy a tanácsi, mint közvetlen irányában felettes hatósági, annál inkább felsőbbi intézkedések pontos megtartását szoros kötelességének kísérje. Ennélfogva ujjolag is hivatkozva a f. é. 22 sz. rendeletre komolyan meghagyatik különbeni 25 vtf. bírság terhe alatt az izr. rabbinak, hogy a legközelebbi zsinagóga alkalmával, Aray Károly belrendőri tanácsos ur mint polgári biztos jelenlétében a közlött rendeletet okvetlenül hirdesse ki.

44. sz. oklevél.

Jászkerületi kapitányi hivatal.

4750/873. A jászberényi izr. hitközségek különválása miatt felmerült vitás ügyek kérdésében a m. kir. vallás- és közoktatási ministerium 19010. sz. a. kelt rendeletének végrehajtásával

Szivák Imre ker. jegyző bizatván meg, eljárása eredményéről beterjeszti jelentését, mely szerint ismételt felhívás után is a másodizben kitűzött tárgyalásra csak a congressusi hitközség és a rabbi képviselői jelentek meg ; — s előbb nevezettek által az új hitközség által vezetett anyakönyvek eredetben bemutatottak, — s azon észrevétellel, hogy a hitközségi előljáróság aláírásával is hitelesíttessenek, — rendben találtattak — a régi hitközség által követelt számadási könyvek beszolgáltattak, a rabbi fizetésének mennyisége azonban megállapítható nem volt, miután állításuk igazolására egyik fél sem hozott fel kétségtelen adatokat. A jelentés tudomásul vétetik, — s az eljárás eredményéről az illetők jelen határozat által olykép értesítetnek, hogy amennyiben a fent hivatolt rendelet további végrehajtását kívánják — ebbeli kérelmüket kellőleg felszerelve ide nyújtsák be, addig is az eredetben beterjesztett számadási könyvek az iratok között megtartatni rendeltetnek. Végül a Congressusi alapokon szervezkedett egyesült hitközség által jövőre külön vezetendő anyakönyvek tekintetében Jászberény város polgármestere megbizatik, hogy azok tárgyában a' törvényes felügyeletet a fennálló szabványok értelmében (Rendeleték tára 1871. évi foly. 2. sz.) gyakorolja, s az év végével lezárva 's a' kellő aláírásokkal ellátva egy példányban ide a' ker. levéltár számára terjessze be. Mely határozat tudomás és alkalmazkodás végett Jászberény város polgármesterének, mindkét hitközség előljáróságának, s Büchler Áron rabbinak kiadatni rendeltetik. Jászberény 1873. Sept. 20. Jászkún ker. alkaptányá helyett : Kerek József m. k. kerületi főjegyző. Másolat hitelére : Taraj, János s. k. h. kiadó.

Ezen oklevelek valamennyijét eredeti példányokból másoltam. Egytől-egyig kiadatlanok. Kutatásaimban nemes készséggel állott rendelkezésemre *Muharay Zoltán* levéltáros úr. E helyütt is fogadja igaz köszönetemet.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
BEVEZETÉS	3
I. FEJEZET.	
A Jászságban kereskedő zsidók 1750-től 1850-ig	12
A) Mária Terézia és II. József alatt	12
B) A zsidók helyzetének általános javulása	18
C) A Jászság harca az 1840: XXIX. t.-c. ellen	26
II. FEJEZET.	
A zsidók betelepülése	40
A) Az első tíz esztendő	40
B) A hitközség erősödése — az ellentétek élesedése	68
III. FEJEZET.	
A hitközség kettészakadása	82
IV. FEJEZET.	
A mai hitközség alakulása	105
A jászberényi hitközség jelen vezetősége	121
A jászszági fiókhitközségek története	123
IRODALOM	131
FÜGGELEK.	
A jászszági zsidók betelepülésére vonatkozó oklevelek	133

112735